Dr. MIHO BARADA

HRVATSKI VLASTEOSKI FEUDALIZAM

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI
I UMJETNOSTI

24595

OPERA ACADEMIAE SCIENTIARIUM
ET ARTIUM SLAVORUM MERIDIONALIUM

DJELA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

KNJIGA 44.

UREDNIK

Akademik IVO KRBEK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

HRVATSKI VLASTEOSKI FEUDALIZAM

PO VINODOLSKOM ZAKONU

DR MIHO BARADA

DOPISNI ČLAN AKADEMIJE

ZAGREB

1952

U ČAST

JEDANAESTE STOGODIŠNJICE

PRVOG HRVATSKOG PISANOG SPOMENIKA

IMENA I DRŽAVNOSTI SVJEDOČANSTVA

ISPRAVE

KNEZA TRPIMIRA

IZDANE

U BIJAČIMA KOD TROGIRA

DNE 4. OŽUJKA 852.

P.

PISAC

Sadržaj

UVOD

Feudalizam je jedna od glavnih perioda općeg povijesnog razvitka. Svi evropski narodi preživjeli su njegovo društveno uređenje, pa i mi Hrvati. Ali se feudalizam kod svih naroda nije odvijao u istom obliku. Bit i osnov svuda mu je isti: na feudu su glavna proizvodna sredstva u rukama feudalca, a radna snaga su kmetovi. Ta osnovna karakteristika feudalizma po svuda i svagda bila je i ostala je uvijek ista. Ali u tom okviru postojale su manje ili veće razlike, zavisne od društvenih, gospodarskih, povijesnih i drugih prilika, različitih prema mjestu i vremenu, gdje i kad se feudalizam pojavio i kako se razvijao. Zato, da se uzmognu imati jasni pojmovi i stvoriti slika feudalizma jednog ili drugog kraja i vremena, moraju se napose za svaki kraj i vrijeme povijesno utvrditi karakteristike feudalizma dotičnog kraja i vremena, o kojem se radi. Šablone i generalizacije redovno zavode na stramputice, dovode do pogrešnih pojmova i krivih zaključaka.

Naša je historiografija obradila samo političku stranu razvoja Hrvata u periodu hrvatskog feudalizma, a to je samo ljuska, dok su osnov, srž i bit njegova ostali neobrađeni. Ne zna se, u čemu i koliko se naš feudalizam slaže ili razlikuje od zapadnog feudalizma ili, što je važnije, i od ugarskog feudalnog donacionalizma. Zato je feudalno razdoblje naše povijesti, uza sve obilje izvora i činjenica, ostalo nejasno i zamračeno. Pitanja starohrvatskih županija, feudalnih kneštava *(comitatus)*, tih glavnih širih jedinica hrvatskog društvenog uređenja između Gvozda i mora u doba feudalizma, nisu — može se reći — ni dirnuta, a kamo li obrađena i riješena. Pitanje proizvodnih sredstava, i u čijim su rukama ona bila, tko je sve sačinjavao radnu snagu, odnosi između gospodara i radne snage, upravni i prisilni aparat u hrvatskim županijama i kneštvima, sve je to uglavnom još neobrađeno. A bez rješenja svih tih pitanja nema ni govora o ispravnom shvaćanju, a tad ni o obradi naše povijesti tog vremena.

Kazao sam, da za razdoblje hrvatskog feudalizma ima dovoljno izvora. Jest, za političke prilike tog vremena. Ali izvori društvenog uređenja s jedne strane su rijetki, a s druge u takvom su stanju do nas došli, da se mogu upotrebiti istom poslije težih i posebnih studija, a te su rijetke.

K tomu, hrvatski povijesni razvoj nije jedinstven. Jedan je onaj srednjovjekovne Slavonije, područja između Drave i Gvozda, a drugi srednjovjekovne Hrvatske između Gvozda i mora. Svaka od njih ima svoj poseban povijesni razvoj, a tad i glavnu pokretnu silu tog razvoja, društveno uređenje. Miješanje tih dvaju područja dovelo je do općeg mišljenja, da je i u Slavoniji, i u Hrvatskoj za Arpadovića bio u kreposti ugarski donacijski feudalizam.[1] To nikako nije tako. Iako u ovoj raspravi Slavoniju puštam potpuno po strani, za nju mogu ustvrditi, da je u njoj *uglavnom* vrijedio donacijski sistem. Uzet ću u obzir samo Hrvatsku i pokazati, koju je formu feudalizma ona imala, da li onu donacionalizma kao i Slavonija ili nešto svoje zasebno.

S područja Hrvatske pri tomu dva su glavna izvora: Vinodolski zakon iz god. 1288. i Poljički statut iz 1440.[2] Njih u prvom redu treba imati pred očima, jer su to dva naša najstarija sačuvana zakonika, a zakonici po sebi sadržavaju najviše građe za određivanje društvenog uređenja. Iako su oni sadržajno u osnovi različiti, ipak su po postanku i predmetu dva naša najvažnija i polazna izvora o hrvatskom društvenom uređenju od najstarijeg vremena hrvatske povijesti pa sve do kasnog feudalizma. U V. z. odrazuje se uglavnom slika hrvatskog feudalnog kneštva; P. s. pak sačuvao je ostatke društvenog uređenja prastarih hrvatskih seoskih zajednica ili općina, tih posljednjih izdanaka općeg, staroslavenskog rodovskog uređenja. P. s., iako je njegov tekst već više puta izdan,[3] ali uvijek bez jezičnog i stručnog tumača, ostao je do danas i za stručnjake zatvorena knjiga. Zato u nauci nije ni u jednom pravcu obrađen ni iskorišćen, kako je inače po svom sadržaju zasluživao. Naprotiv V. z. uz više izdanja teksta stvarno je tumačen i obrađen ne samo u domaćoj, nego još više i u stranoj nauci.[4] Ali za problematiku hrvatskog feudalizma, kojoj je V. z. glavni izvor, nije ni on dovoljno, a ni ispravno iskorišćen. To je u posljednje vrijeme pokušao da učini prvak savremene ruske historiografije B. D. Grekov.[5] Ali zbog slabog poznavanja najosnovnijih crta razvoja hrvatske povijesti njegova je

[1] Marko Kostrenčić, *Vinodolski zakon, Historijski zbornik* II., 1-4, Zagreb 1949., 134-135, piše: *Donacionalno-feudalno uređenje jest ona varijanta feudalnog uređenja, koja je nastala i dalje se razvila u Ugarskoj, a koju su kasnije ugarsko-hrvatski kraljevi, kao vrhovni gospodari na cijelom državnom teritoriju, primjenjivali kao formu svog vladanja jednako u Ugarskoj kao i u Hrvatskoj.* Upozoravam da ću ovu radnju M. Kostrenčića radi kratkoće unaprijed citirati sa *MK2*.

[2] Radi kratkoće bilježit ću za Vinodolski zakon V. z., a za Poljički statut P. s.

[3] M. Mesić u *Arhivu za povjesnicu jugoslavensku* V., Zagreb 1859.; V. Jagić u *MhjSM* IV., Zagreb 1890., 27-141; A. Pavich u *Glasniku zem. muzeja za BH*, Sarajevo 1908., 213-250; njemački prijevod T. Matić u *Wissenschaftliche Mitteilungen aus BH*, Sarajevo 1912.

[4] A. Mažuranić u *Kolu*, sv. 3., Zagreb 1843., 52-83; Rački u *MhjSM* IV., Zagreb 1890., 3-24; M. Kostrenčić u *Radu JA* 227, Zagreb 1923., 110-230, kojega ću citirati *MK1*. S ta tri izdanja sam se služio, a o drugim izdanjima i prijevodima na stranim jezicima up. *MK1* n. d. 138-145 i *MK2* 132-133.

[5] *Vinodol*, izd. Akademii nauk SSSR, Moskva-Lenjingrad 1948., str. 100, na koju se publikaciju osvrnuo *MK2*.

radnja promašena. Po njemu bi Vinodol od X. st. dalje bio prava feudalna država s vladarom, knezom na čelu. Uz tu osnovnu i bezbroj drugih pogrešaka naravno da ni ta radnja B. D. Grekova nije ništa pridonijela boljem poznavanju hrvatskog feudalizma.

Doduše V. z. sadržava podatke društvenog uređenja Vinodola poslije 1225., koje je godine darovnicom Andrije II. on postao feud obitelji krčkih knezova, ali se to uređenje ne može odvojiti od onoga, u kojem je Vinodol bio prije god. 1225. Svakako je društveno uređenje Vinodola prije 1225. usko povezano sa uređenjem njegovim poslije 1225. i obratno; uređenje je starohrvatskih županija, tih jedinih širih društvenih jedinica starijeg vremena, povezano s onim poznijih vlasteoskih hrvatskih kneštava. Budući da su ta dva uređenja razvojno povezana, ne mogu preći a da ne utvrdim bar osnovne činjenice društvenog uređenja starohrvatskih županija, da se po njima može ispravno gledati, one vinodolskog feudalnog kneštva na prijelazu XIII. u XIV. stoljeće; označit ću tako glavne oznake hrvatskog vlasteoskog uređenja u vrijeme cvata feudalizma u Hrvatskoj, a pri tome će mi V. z. poslužiti za osnov.

V I N O D O L P R I J E 1 2 2 5

A) Povijesni podaci

1.

Vinodol se pravim imenom prviput spominje istom u ispravi iz god. 1163.[6] Ali se mogu utvrditi neke povijesne činjenice, koje se odnose na njegov teritorij i iz vremena prije te godine. Budući da je Trsat jedan od devet gradova Vinodola,[7] to je i vijest franačkih anala, da je markgraf Erih god. 799. *»kod Trsata, grada Liburnije, bio iz zasjede od stanovnika uhvaćen i ubijen«*,[8] prva vijest ne samo o Vinodolu, nego i o njegovu uređenju, onom vojno-obrambenom tvrđavnom, t. zv. *sistema castrorum.* Po sebi otpada svaka pomisao, da bi se u to doba radilo o Trsatu u urbanističkom smislu. Na Vinodol je mislio, iako ga ne spominje,. car Konstantin Porfirogenit pišući oko polovine X. st., da se Hrvatska *»prostire i to uz primorje do granice Istre, naime onih* (t. j. granica) *grada Labina, a u zagorju* (da Hrvatska) *donekle zalazi temat Istre«*.[9] Te posljednje riječi odnose se na Vinodol. Pop Dukljanin pak (1170-1180) na dva mjesta izričito spominje Vinodol kao pogranični kraj Hrvatske.[10]

To je sve, što se izravno zna o Vinodolu prije 1163. Osim tih izravnih ima i drugih neizravnih povijesnih podataka, za koje se može utvrditi, da se odnose na Vinodol prije 1163. Prvi bi bio podatak natpisa na Baščanskoj ploči. Po njoj bi opat Dobrovit s braćom redovnicima sagradio na Krku crkvu sv. Lucije *»v' dni k'neza Kos'm'ta obladajuštago v'su K'rainu«*.[11] Upozoravam na naziv *Krajina*, koji po sebi označuje pograničnu, pretežno vojničku jedinicu, *marcha* ili *marchia* sredovječne latin-

[6] *SCD* II., Zagreb 1904., 96: *parochiam Vallis Vineariae.*

[7] *MK1* n. d., 146, spomenut je u protokolu V. z. *Crsat* = Trsat između 9 vinodolskih gradova.

[8] Rački, *Monumenta,* Zagreb 1877., 300: *Ericus post multa proelia et insignes victorias apud Tharsaticam, Liburniae civitatem, insidiis oppidanorum interceptus atque interfectus est;* n. d. 301: Saxo u analima pjeva: *Erichus ...*

oppugnare Liburnorum contenderat urbem
Tharsaticam, civesque loci ...
... dolis ac fraude necarunt.

Akvilejski patrijarh Paulin u pjesmi kune brdo *inimici Laurentus,* a to bi vjerojatno bila Učka; od *Laurentus* možda je ostatak u nazivu današnje *Lovrane.*

[9] Rački, n. d., 406. Budući da je i Plomin bio pod Labinom, pod Hrvatskom bilo je primorje Učke od Berseča preko Rijeke, Trsata, koji je bio u Vinodolu, dalje.

[10] Izd. Šišić, Beograd 1928., 296 i 306: *Valdevino.*

[11] *Hrvatska enciklopedija* II., Zagreb 1941., 275.

štine. Naravno da nije samo Krk sačinjavao čitavu Krajinu, nego je on bio samo dio iste. To donekle izlazi i iz riječi natpisa *»obladajuštago (od obladati, praeesse; imperare, upravljati, imati u vlasti) v'su K'rainu«*, jer da se radilo o samom Krku, Kosmatu bi na natpisu bio dan samo naslov kneza Krka, a ne *»sve Krajine«*. Da je »Krajina« postojala, kao i koji su sve bili njeni sastavni dijelovi, pokazat će događaji povezani s knezom Sergijem, po svemu jednim od bližih nasljednika kneza Kosmata. God. 1116. knez Sergije s vojskom njemu podređenih krajeva navalio je na Rab, da ga otme iz ruku mletačkih, u koje je pao jeseni 1115., ali je bio hametom potučen.[12] Izvor tom prilikom kaže: *»pod njegovom* (Sergijevom) *pak upravom stajali su tada i drugi otoci, a i mnogo Hrvata pokoravalo se naredbama toga kneza«.*[13] Po tomu oblast kneza Sergija nije samo obuhvatala otoke, nego i susjedno hrvatsko kopno. U nastavku isti izvor spominje poimenično krajeve podložne Sergiju. Naime Rabljani porazivši Sergijevu vojsku, mnoge zarobiše i zatvoriše u tamnicu, a *»to čuvši stanovnici obližnjih gradova, bilo to Krčani, koji su sačinjavali večinu utamničenika na Rabu, jer se spomenuta vojska* (Sergijeva) *bila uputila sa Krka, bilo Osorani, Cresani, a također i Senjani«*, svi ti poslaše poslanike, da im Rabljani otpuste zarobljenike. Po tomu su izvoru otoci Lošinj, Cres i Krk sa susjednim na kopnu Senjom svakako bili pod Sergijem. A jer su Vinodol, koji je sjeverno od Senja, i krajevi pod Učkom bili u Hrvatskoj, ali na granici, ti su također morali biti dio zajedničke oblasti, koju Baščanska ploča zove Krajina. Na čelu te pogranične oblasti prema Njemačkoj, zvane Krajina, stajao je prije svršetka XI. st. župan, koji je na prijelazu XI./XII. st. dobio feudalni naziv kneza *(comes)* kao vojničkog, upravnog i gospodarskog upravitelja. Ta pak Krajina nije ništa drugo nego Liburnija franačkih anala IX. st. Budući da je granica Hrvatske po caru Konstantinu Porfirogenitu obuhvatala i primorje ispod Učke, od Berseča do Rječine, a po Popu Dukljaninu, koji je pisao negdje između 1170.-80., granica je Hrvatske bila Vinodol, dakle do Rječine, izlazi da je primorje pod Učkom, za koje se zna da se u drugoj polovini XII. st. zove Meranija, već bilo otpalo od Hrvatske. Za Kastav i Veprinac, koji su bili u Meraniji, Rački piše, da su sačinjavali *»zasebni feud ... ... prije puljskih biskupa zatiem* (oko 1139.) *divinskih grofova, onda Wallseovaca ...«* pod njima da je bila i Rijeka.[14] A jer je poznato, da je u ožujku 1116., u vrijeme samih priprava dužda na osvajanje dalmatinskih gradova, bio u Veneciji car Henrik V. i da je duždu obećao i poslao pomoć, dade se zaključiti, da je u raspadu Krajine god. 1116. sudjelovala i Njemačka, tako da je otoke Krk, Cres i Lošinj dobila Venecija, od Brseča do Rječine, Meraniju, car Henrik V., odnosno komu ju je on poklonio, puljski biskup ili istarsko-kranjski markgrofi iz kuće Dachau, a samo Vinodol i ostali kopneni dio ostadoše u vlasti kralja. Svakako, jer je Krajina služila za obranu granice, bila je u prvom redu i vojnički uređena. A jer je u ono doba vojna vlast bila usko povezana s vladarom, u njegovim rukama nije samo bila vojna vlast, nego i s njom povezana gospodarska; Krajina je bila u gospodarskom pogledu *territorium regale*, vladarevo patrimonijalno dobro pod izravnom upravom kraljeva čovjeka, i to do svršetka XI. st. župana, a na prijelazu u XII. st. kneza-comesa.[15]

Da su svi navedeni dijelovi Krajine bili *patrimonium* vladara, može se dokazati za svaki od spomenutih njenih dijelova, ali zasada ću se ograničiti uglavnom na Krk. Neposredno poslije poraza Sergijeva već ljeti 1116. dužd Ordelaf Faledro uzima Krk, Cres i Lošinj. Time se otočki dio odijelio od Krajine i potpao pod Veneciju, u čijoj će vlasti dugo ostati. Dužd Dominik Michiele dao je Dujmu, nepoznatog roda i podrijetla, otok Krk u feud, a to se po godinama vladanja dužda zgodilo svakako prije 1130.[16] Da otok Krk nije bio vladarsko dobro, njega dužd ne bi mogao dati Dujmu u feud. Zalud su Hrvati bili oslobodili Krk, dne 9. III. 1133. pred jačom silom mletačkom morali su ga napustiti.[17] Venecija je Dujma namjestila i dala mu Krk u feud; Dujam ga je kao vjeran vazal nesmetano držao sve do smrti, negdje oko polovine 1163. Duždevom darovnicom od 3. VIII. te godine prešao je Krk kao feud na Dujmove sinove Bartola i Vida.[18] Dužd s Krkom slobodno raspolaže, on je bio državno dobro.

[12] O toj vojni, a tim i o knezu Sergiju, up. Šišić, *Povijest Hrvata* II., *Zagreb* 1940., 33-34; isti *Priručnik*, Zagreb 1914., 589-590. Budući da je dužd Ordelaf Faledro 1115. oduzeo Kolomanu Rab, a ljeti 1116. Zadar, Biograd, Šibenik, Trogir i Split, a zatim Osor, Cres i Krk, vojna Sergijeva mogla je biti u vrijeme, kad je Rab već bio u rukama Venecije, a Osor, Cres i Krk još nisu bili; nekako oko polovice 1116. A jer je Sergije zadnji ugarsko-hrvatski knez na Krku, Kosmat je svakako bio prije njega.

[13] Šišić, *Priručnik*, n. d. 624-625.

[14] *MhjSM* IV., n. d., LXXII. *Chronicon pictum vindobonense*, pisana oko 1120.-1130., ima vijest, kako se je negdje poslije 12. IV. 1064. *rex Zolomerus* = Zvonimir obratio na svoje šurjake, ugarskog kralja Salamona i hercega Gejzu, da mu pomognu protiv Karantanaca, koji su bili zauzeli *hrvatsku krajinu — contra adversarios suos, scilicet Carantanos ... qui tunc marchiam Dalmacie occupaverant. Rex* (Salamon) *igitur et dux* (Gejza) *collecto exercitu iverunt in Dalmatiam* (Hrvatsku) *et ablatam (sc. marchiam) sibi restituerunt.* Up. tačno i ispravno tumačenje te vijesti kod Šišića, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925., 527-529. Međutim nekoji pisci po ovoj vijesti tvrde, da je za rata njemačkog kralja Henrika IV. protiv madžarskog kralja Bele I. tadanji istarsko-kranjski markgrof Ulrih Weimar-Orlamündski (1058-1070) oduzeo od Hrvatske Meraniju, koja da je trajno ostala u vlasti njegovoj, njegovih nasljednika grofova Dachau pa Andechsa, koji posljednji nekako od 1180. počinju da se nazivlju »meranski« — *Meraniae.* Sve su to potpuno proizvoljne tvrdnje, u opreci s navedenom viješću, koje je jezgra, da nisu Karantanci trajno bili oduzeli *marchiam Dalmacie*, nego samo *privremeno* i da je bila oslobođena i vraćena. Zato je pogrešno tvrditi, da je Meranija negdje između 1064. i 1068. odcijepljena od Hrvatske.

[15] Kosmat je knez, a Sergije comes, što je razumljivo: starohrvatski naziv župana već je kod obojice bio zamjenjen feudalnim kneza ili comesa.

[16] To izlazi iz već navedene isprave od 3. VIII. 1163., u kojoj dužd Vital Michiele kaže, da je knez Dujam držao krčki feud *tempore predecessorum nostrorum bone memorie ducum, videlicet Dominici Michaelis, Petri Polani, Dominici Mauroceni et tempore nostro* ... Dujmu je dakle podijelio Krk u feud dužd Dominik Michiele, koji vlada od 1117.-1130. Ako ga nije Dujam dobio odmah poslije 1116., što nije isključeno, dobio ga je svakako poslije rata ugarsko-bizantinskoga (1127-1129), a prije 1130., kad je umro dužd Dominik Michiele. Ktomu po ispravi od 3. XI. 1144. — *SCD* II., n. d., 42 — Dujam je već feudalni knez Krka, što je i ostao sve do smrti 1163.

[17] Farlati, *Illyricum sacrum* V., 299.

[18] *SCD* II., n. d., 94-96.

Iako je Krajina gubitkom Krka, Cresa i Lošinja, dakle čitavog svog otočkog posjeda, stvarno prestala da postoji, ipak se tradicija nekadašnje njene zajednice nije ugasila. Sinovi i unuci kneza DUJMA, dionici razjedinjene Krajine, usmjerit će svoje djelovanje, kako bi, dobivši pojedine dijelove nekadanje vladarske Krajine, feudalno njome ipak zagospodarili. Upravo težnje i nastojanja krčkih knezova u tom smjeru jasno upućuju na tradiciju nekadašnje jedinstvene Krajine.

2.

Da je postojala Krajina, govore i druge povijesne činjenice. Poznato je stalno pravilo, tamo od starokršćanskih vremena dalje, da se redovno među sobom poklapaju granice političkih i crkvenih upravnih jedinica. Po izvorima za Vinodol i njemu susjedne krajeve u XII. st. poznate su uglavnom samo crkvene činjenice, koje govore o raznim promjenama granica crkvenih jedinica u okviru Krajine u XII. st. A jer su crkvene promjene posljedica onih političko-teritorijalnih, zato crkvene govore za one političke.

TOMA arciđakon splitski († 1268.) piše: *»Krčka, Osorska i Rapska biskupija imale su svoje jedinice (parochias) na svojim otocima, ali je Krčka imala u vlasti veći dio jedinica, koje sad ima Senjska crkva, koja onda ne bijaše biskupska stolica.«*[19] Takvo je stanje bilo svakako prije 1185., jer je po aktima sabora god. 1185. konačno bilo riješeno pitanje kanonskog osnutka Senjske biskupije i određeno: *»Senjski biskup neka ima svoju stolicu u Senju i ove jedinice: Senj, Vinodol, Gacku i Bužane.«*[20] Po tome krčki biskup u to vrijeme nije imao u svojoj vlasti na susjednom kopnu nijednu crkvenu jedinicu. Sve, što je Krk imao nekoć na kopnu, izgubio je prije 1185. Kad i kako se to zgodilo?

Već god. 1116., a pogotovu god. 1133. Krk je konačno potpao pod Veneciju, pod kojom su također bili Zadar, Rab, Osor i Cres. Time je njima nadležan metropolit splitski bio u granicama druge države, pod Arpadovićima. Po sebi od tada Venecija, u čemu joj je išla na ruku i crkvena praksa, nastoji na svaki način da spomenute njoj politički podložne gradove i crkveno podčini, odijelivši ih od Splita. Ona je to konačno i postigla, kad je papa ANASTAZIJE IV. dne 17. IV. 1154. zadarskom biskupu podijelio metropolitsku čast, podredivši mu kao sufragane biskupe Raba, Osora, Cresa i Krka, izričito istaknuvši: *»da ti gradovi, koji su ostali slobodni od podložništva i gospodstva Ugara, ne budu bez metropolitanske uprave i metropolitanskog suda ...«*[21] Zato, ako nisu već prije, svakako su tada, t. j. 1154., otpale od Krčke biskupije njene kopnene jedinice, koje politički Venecija nije zauzela, nego su i dalje ostale pod Arpadovićima. S tim je u skladu isprava kralja STJEPANA III. od god. 1163.,[22] kojom on potvrđuje Splitskoj biskupiji uz drugo *»sve jedinice (parochias), koje su imali prethodnici nadbiskupa Petra (1161.-1166.), — osobito jedinicu Krbavu, Bužane, Plaško i Vinodol, Modruše i Novigrad ...«* Od tih su jedinica, one koje su bile najbliže Krku, a u prvom redu Vinodol kao najbliži, bile prije pod Krčkom biskupijom. Ali jer se ovdje radi o potvrdi izlazi, da je Vinodol bio došao izravno pod Splitsku biskupiju još prije nadbiskupa PETRA, dakle prije 1161., a najkasnije 1154., kad je bila osnovana metropolija u Zadru.

Međutim, ili jer je narod tražio ili jer je splitskom biskupu bilo preteško vršiti izravnu vlast nad udaljenim Vinodolom i njemu susjednim krajevima Senjom i drugim, na nekoj provincijalnoj sinodi između 1154. i 1168., bilo je zaključeno, da se od Senja, Vinodola, Gacke, Bužana i Like osnuje nova biskupija, a za biskupa bio je postavljen MIREJ. Da je to bilo, vidi se iz pisma pape ALEKSANDRA III. od 30. I. 1168. ili 1169.[23] Po tom pismu biskup MIREJ nije htio da se pokorava splitskom metropolitu, nego je radio kako da se od njega odcijepi, t. j. podčini nekom drugom metropolitu. Naravno da je tu dolazio u obzir samo metropolit zadarski, kao i da je po srijedi bila Venecija, dotično njeni vazali knezovi krčki, s ciljem, da preko crkvene vlasti utru put i svojoj civilnoj na susjednom hrvatskom kopnu, u nedavno razjedinjenoj Krajini. Akcija biskupa MIREJA bila je dosta jaka, jer mu papa ALEKSANDAR prijeti, da će ga egzemplarno kazniti, ako bude i dalje *»buntovnik«* svoga metropolite. MIREJ nije ni pred tim ustuknuo, tako da je bio izgubio biskupiju.

U travnju 1174. on živi izvan svoje biskupije na svom seoskom imanju *(curia)* negdje oko Tinja u Sidraškoj županiji, a Skradinskoj biskupiji.[24] Nešto poslije toga, ali prije 1178., radilo se o uspostavi biskupa MIREJA i uređenju granica njegove biskupije. Znade se, da je godine 1178. svršila borba između biskupa MIREJA i ninskog MATEJA, komu će od njih pripasti crkvene jedinice Senj, Gacka i Lika. Nagodio

[19] Izd. RAČKI, Zagreb 1894., 44: *Vegliensis, apsarensis et arbensis episcopatus habuerunt parochias in insulis suis; sed vegliensis optinebat maiorem partem parochiarum, quas nunc habet segniensis ecclesia, que non erat tunc episcopalis sedes.* Naziv *parochia* u ono doba imala je šire značenje nego današnje *parohije* i zato prevodim sa *crkvena jedinica;* o kojoj up. str. 19 sl.

[20] *SCD* II., n. d. 193: *Signiensis episcopus habeat sedem suam in Signia et habeat has parrochias: Signia, Vallem vineariam, Gezcam et Busan.* Dok je ovaj tekst autentičan, ostali koji donosi SMIČIKLAS u n. d., 192-194, netačan je, jer ga ne donosi po izvorniku, koji se čuva u arhivu trogirskog kaptola, nego po splitskim falsifikatima iz XIII. i XIV. st.

[21] *SCD*, n. d., 96-97.

[22] N. d., 96-97: *parochiam Corbavie, Buxani, Plasi et Vallis Vinearie, Modrusse et Novigradi.* Po onome, što je u ovoj ispravi *Plasi* povezano s Vinodolom, moglo bi se zaključivati, da se radi o današnjim Plasama poviše Vinodola. Ali jer u aktima sabora 1185. stoji, da krbavski biskup ima: *Corbauam, medietatem Lice, Nouigrad, Dresnic, Plas et Modrusam* po srijedi je današnje Plaško a ne Plasi. U izd. SMIČIKLASOVU nema *Plas.*

[23] *SCD*, n. d., 121-122.

[24] N. d., 135. Zapis o podmiri prodaje posjeda u Tinju, nedaleko od Vranskog jezera, učinjen je *in curia domini Miri episcopi.* Budući da među svjedocima nema Latina, ta podmira izvršena je svakako na hrvatskom tlu, negdje oko Tinja, koji su krajevi tada bili u skradinskoj biskupiji.

ih je, i to kao papin legat, splitski metropolit RAJNER, tako da je MIREJ dobio Senj i Gacku, a MATEJ Liku, što je odobrila provincijalna sinoda i na što se zakleše oba biskupa, da će se te nagodbe držati. RAJNER povrati tad MIREJU izgubljenu biskupiju sa svim prihodima i pravima dajući mu prvi put kanonoski naslov senjskog biskupa, koji će MIREJ dalje uvijek i nositi. To se pak zbilo 1178.,[25] jer svršetkom te godine nadbiskup RAJNER uz druge sufragane poziva i MIREJA »senjskoga«, da do 13. I. 1179. dođe u Split radi zajedničkog polaska na opći, Lateranski III. koncil, koji je započeo u ožujku te godine.

Što se ne spominje Vinodol u borbi između MIREJA i MATEJA, dotično senjskoga i ninskoga biskupa, za granice, razumljivo je. Borba se i prepirka vodila o određenju granica na području njima zajedničkom, zato je u pitanju moglo da bude jedino područje južno od Senja, t. j. granica u županijama Ličkoj i Gackoj i Podgorskoj, ako je tad ova bila. Vinodol pak nije uopće mogao da dođe u obzir, jer je bio sjeverno od Senja, izvan granica, koje su bile u pitanju. Zato se u toj prepirci Vinodol i ne spominje. Ali da je i Vinodol od samog početka bio uključen u sastav nove MIREJOVE biskupije, vidi se iz STJEPANOVE isprave god. 1163. i zaključka sabora 1185. Ktomu, jer se borba nije mogla voditi o krajevima, koji su imali svog nadležnog biskupa, nego o onim, koji su tad bili *nullius,* a radi se o kraju oko Senja, Vinodola, Gacke i Like, pitanje je, da li su ti krajevi prije bili pod krčkom biskupijom? Po ispravi 1163. pod splitskom biskupijom su prije 1163. bili krajevi Krbava, Bužane, Plaško i Vinodol, Modruše i Novigrad; borba između MIREJA i biskupa ninskog MATEJA vodi se zbog Senja, Gacke i Like. Senjski biskup dobio je Senj i Gacku, dok MATEJ ninski Liku; sinod pak 1185., osnutkom nove biskupije u Krbavi to je izmijenio, tako da je senjski dobio Senj, Vinodol, Gacku i Bužane, dok je preostali dio zapadne Like dobila Krbava, a istočni Nin. Iz TOMINA svjedočanstva,[26] da je veći dio nove Senjske biskupije bio nekoć posjed Krčke biskupije na kopnu, izlazi da Senj, Vinodol, Gacka i Bužani, koji su 1185. potpali pod novu Senjsku biskupiju, nisu svi prije bili u Krčkoj biskupiji. Budući da su od spomenute četiri jedinice, od kojih je sastavljena novoosnovana Senjska biskupija, Senj i Vinodol najbliže Krku, za njih se i bez drugoga može reći, da su prije pripadali Krčkoj biskupiji; za Gacku se to može sa svom vjerojatnošću ustvrditi, a jedino bi otpali Bužani kao dio Like. A jer je Meraniju dobio puljski biskup, i ona je bila pod Krkom.

Tako se i crkveno sezanje Krčke i Osorske biskupije na početku XII. st. potpuno poklapa sa onim Krajine: ona je po crkvenom uređenju svakako na početku XII. st. postojala. Politički raspad Krajine u prvoj polovini XII. st. povukao je za sobom i crkveni.

[25] Sve to izlazi iz isprava br. 161 i 162, *SCD,* n. d., 164-165, koje govore o toj borbi za granice. Po ispravi n. d. br. 160, a koja je iz svršetka 1178., sve je to već tada bilo uređeno, zato isprave br. 161 i 162 SMIČIKLAS nije ispravno datirao.

[26] Up. bilj. 19.

Za Krajinu govori i glagoljica. Poznato je, da su Osor, Cres, Krk, Vinodol i Senj od svog početka najživlji centar glagoljice, što također upućuje na nekadašnje crkveno i političko jedinstvo tih krajeva, t. j. ono Krajine.

Po svemu političke i crkvene prilike Vinodola dopunjuje se i slažu, pokazujući na nekadanje jedinstvo Krajine, podijeljene na više otočkih i kopnenih jedinica; među ovim posljednjima bio je svakako i Vinodol.

3.

Do god. 1225. o Vinodolu nije do nas došlo nijedno drugo izravno svjedočanstvo, osim dvaju crkvenih. U oba ta slučaja, t. j. u ispravama 1163. i 1185. on se naziva *parochia.* Ta riječ po značenju ne odgovara današnjim mjesnim crkvenim upravnim jedinicama, parohijama ili župama, nego jedinicama mnogo šireg opsega. Kad je prvotno kršćanstvo prešlo iz gradova i na sela, osnovane su posebne crkvene jedinice, koje su obuhvatale više susjednih sela. Na čelu tih jedinica od VI. st. dalje bio je *archipresbiter,* pod kojim su stajali svi župnici i svećenici njegove jedinice, zvane parohija.[27] Crkveni naziv *parochia,* koji se često spominje u našim sredovječnim ispravama, redovno odgovara upravno-političkom nazivu županije, a poslije kneštva *(comitatus).*[28] Kad 928. splitski sinod dokida Ninsku biskupiju, kao razlog navodi, da *»ninska crkva u starije vrijeme nije imala biskupa nego arhiprezbitera pod vlašću biskupa«.*[29] Tako prvotno Nin nije bio sijelo biskupije, nego poglavara šire crkvene jedinice, parohije. Budući da car KONSTANTIN PORFIROGENIT († 959.) između 14 starohrvatskih županija spominje i ninsku,[30] a jer je županijama upravljao župan, Nin je bio sijelo župana i ujedno arhiprezbitera; tada je i teritorij ninske županije bio jednak onomu ninskog arhiprezbiterata. Da parohija redovno odgovara županiji, dovoljno je pogledati akta sabora 1185. U njima se spominju parohije: Klis, Zmina, Cetina, Livno, Knin, Vrlika, Pset, Drid, Zagorje, Bribir, Sidraga, Krbava, Lika, Modruš i druge; a iz povijesnih izvora zna se, da su u isto to doba sve te parohije bile i županije. U tim aktima između drugih su potpisnici: VUKOTA, arhiprezbiter Klisa, DESIMIR, arhiprezbiter Like »sa svećenicima te crkve«, RADONJA, arhiprezbiter

[27] G. SCHNÜRER, *Kirche und Kultur im Mittelalter* I., Paderborn 1927., 189.

[28] *Comes* i *comitatus* feudalni su naslovi i odgovaraju hrvatskim *knez, kneštvo, kneževina.* V. z. upotrebljava *knez* posvuda, a *kneštvo* u čl. 4., 5., 12., 14. i 16., dok drugi naši izvori za feudalnog kneza i njegov feud upotrebljavaju nazive *vlastel, vlastelin, vlasteostvo, vlastelinstvo.* Up. D. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici. MhjSM* VI., Zagreb 1898., 86, 92, 96, 97, 110, 116, 129 i t.d.; V. MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik,* Zagreb 1923., str. 1587. Budući da je *knez* šira oznaka, a *vlastel* i *vlasteostvo* uža, i to baš za feud i feudalca, u naslovu sam ove radnje stavio *vlasteoski.*

[29] RAČKI, n. d., 195: *Nonensis vero ecclesia non episcopum antiquitus sed archipresbiterum sub ditione episcopi habuisse dignoscitur.*

[30] N. m., 400.

Bužana »sa svećenicima te crkve« Sve to upućuje na činjenicu, da su parohije naših isprava XII. st. bile posebne šire crkvene jedinice sa arhiprezbiterima na čelu kao i da su se prostorno ti arhiprezbiterati redovno poklapali sa županijama. Važan je podatak o Lici i Bužanima.[31] Car PORFIROGENIT spominje županije Krbavu, Liku i Gacku, ali ne onu Bužana. Po ispravi STJEPANA III. 1163. kao i zaključku sabora 1185., Bužani su u crkvenom pogledu potpuno ravnopravni Lici, obje su parohije s arhiprezbiterom na čelu. Iz toga izlazi, da su se negdje između polovine X. i XII. st. Bužani bili odijelili upravno ili od susjedne Ličke ili od Gacke županije i postali posebna jedinica, županija, jer drugo po opsegu nisu mogli da budu. Vinodol se u XII. st. zove parohijom; ktomu je poznato po V. z. a i drugim ispravama, da je i on imao svog *arhiprvada* = arhiprezbitera; zato ne samo ta institucija, nego i sam oblik *arhiprvad* pokazuje na instituciju starije prošlosti.[32] Po svemu dakle Vinodol je bio davno prije XII. st. samostalna crkvena, a tada i upravno-politička jedinica, od XII. st. dalje zvana feudalnim nazivom kneštvo *(comitatus)*.

Pokazao sam prije, da se Krajina sastojala od više političkih jedinica. Jedna je od njih bio i otok Krk. Kad ga dužd VITAL MICHIELI potvrđuje BARTOLU i GVIDU, sinovima kneza DUJMA, dne 3. VIII. 1163., on im ga daje kao *comitatum Veglensem* = krčko kneštvo, a jer s njim vladar slobodno raspolaže, otok Krk je zastalno bio i prije toga uglavnom vladarsko dobro.

Pod Krajinu, pokazao sam, pripadao je svakako i Senj. Čiji je on bio? Papa LUCIJE III. dne 22. XI. 1184. ili 1185. potvrđuje templarima Senj, kojega im je darovao BELA III. sa svim onim *»što u tom mjestu po kraljevskom darovanju zakonito posjeduju«*;[33] slično ANDRIJA II. god. 1209.: *»Grad pak Senj, kojega je njima* (templarima) *slavni kralj Bela podijelio u pravu milostinju, sa svima njegovim pripadnostima, t. j. sa šumama i pašnjacima te ostalim, što spada na vladarsko pravo«*.[34] Po svemu je i Senj bio vladarsko dobro. Županiju Gacku spominje car PORFIROGENIT. Da je bila kraljevo dobro, izlazi iz činjenice, što nju ANDRIJA II. 1219. dariva templarima.[35] Kraljevsko je dobro bila i županija Modruš, koju je BELA III. godine 1193. darovao u feud BARTOLU krčkomu.[36] Zato, ako su sve političke jedinice bivše Krajine kao i one njoj susjedne bile vladarevo dobro, i to *ab immemorabili*, bio je to i Vinodol, pogotovu radi njegova strateškog položaja i sistema *castrorum*.

[31] *SCD* II., n. d. 194: *Desimiro licensi archipresbytero cum eiusdem ecclesie clericis. Radona busanensi archipresbytero cum clericis eiusdem ecclesie.*

[32] V. str. 52.

[33] *SCD*, n. d., 191: et omnibus, que in eodem loco de donatione regia rationabiliter possidetis.

[34] *SCD* III., Zagreb 1905., 85-86: *cum omnibus appenditiis suis, silvis scilicet et pascuis ceterisque ad ius regale spectantibus.*

[35] RAČKI, n. d., 400. *SCD* III., n. d., 174-186; ANDRIJA II. dariva Gacku templarima kao naknadu *troškova i truda — expensarum et laborum — koje je njihov* meštar PONCIJE DE CRUCE doprinjeo za ANDRIJU, dok je bio na križarskoj vojni.

[36] *SCD*, n. d., 262-263.

Zadržao sam se na pitanju, što je bio Vinodol prije 1225., jer je to polazna tačka i osnovica ispravnom shvaćanju i tumačenju V. z. To je imao pred očima i B. D. GREKOV i M. KOSTRENČIĆ. Dok tu činjenicu prvi već u osnovi pogrešno promatra, posljednji ovako to rješava: *»U donacionalnom privilegiju, kojim Andrija II. daruje 1225. Vinodol krčkom knezu Vidu, označen je objekt darovanja ovako: „... cijelu zemlju, koja leži unutar dukata Slavonije". U ovom se dokumentu, dakle, ni Modruš ni Vinodol ne označuju kao comitatus, županije. Činjenica, da je Modruš 1193. označen kao „comitatus", dok se 1225. označuje jednostavno kao „Modruš", mogla bi se objasniti time, što je on donacijom od 1193. stvarno izgubio karakter s t a r e ž u p a n i j e, dobivši karakter donacijskog dobra. A što se tiče Vinodola, to moramo zaključiti, da Vinodol u času darovanja nije bio organizovan kao posebna županija. Ako Vinodol nije sačinjavao posebnu županiju, to se može postaviti pitanje: u sastav koje županije je on ulazio? Moglo bi se pretpostaviti, da je on ulazio u sastav modruške županije, koja mu je po geografskom položaju razmjerno blizu. No u tom bi slučaju već Bartol II. god. 1193. dobio i Vinodol kao pertinenciju modruške županije, a prema tekstu donacije od 1225. treba gledati na Vinodol i Modruš kao dvije odvojene posjedovne jedinice. Zato treba pomišljati i na drugu mogućnost: da stare kraljevske županije nisu bile teritorijalno točno razgraničene i da je bilo zemalja, koje stvarno nisu ulazile u sastav ni jedne od županija, tako da su imale neposredno nad sobom tek slavonskog duxa, odnosno bana. Potvrdu za tu pretpostavku mogli bi smo naći u oznaci, da se Vinodol, kao i Modruš, nalazi „infra ducatum Sclavonie", bez potanje oznake koje županije.«*[37]

Sve su to, kako se iz samih riječi vidi, pretpostavke, a jer se radi o osnovnim pitanjima, same pretpostavke nisu dovoljne. Na glavnije ću se od njih obazreti. Tako, postavljajući Vinodol *»neposredno«* pod slavonskoga *»duxa ili bana«*, a u vrijeme, o kojem se radi, dux ili ban su kraljevi zamjenici, uživaoci i upravnici ne samo političkih, nego i gospodarskih jedinica vladarskih imanja *(territorium regale)*, time M. K. i za Vinodol neizravno kaže, da je prije 1225. bio vladarska gospodarska jedinica, čime otpada njegova osnovna tvrdnja, da je prije 1225. bio Vinodol skup slobodnih seoskih općina. Budući da starohrvatsko uređenje pozna samo županije kao osnovne političko-upravne i gospodarske jedinice, a pokazao sam da je ili to bio ili županiji pripadao i Vinodol, i on je imao županijsko uređenje, iako se u spomenicima kao županija izravno ne spominje. KOSTRENČIĆ niječe Vinodolu županijski karakter iz više razloga. Prvi i glavni je, što je on u prvoj raspravi čitavu problematiku V. z. obradio na pretpostavci, da se Vinodol prije 1225. sastojao od *»slobodnih općina«*.[38] U novoj raspravi, da održi ono, što je prije pisao o V. z. služi se činjenicom: što se Vinodol nigdje ne

[37] *MK2*, n. d., 139.

[38] *MK1*, n. d., 112, 116, 122-124, 134, 195, 201 i t. d.; *MK2*, 139, piše: *Možemo utvrditi, da je društveno uređenje ovdje* — u Vinodolu prije 1225. — *počivalo na organizaciji teritorijalnih općina.* Str. 141: *Dosada slobodne općine sa svojim članovima dolaze pod donacionalno-feudalnu vlast nove vlastele, krčkih knezova ...*

spominje kao županija, zato on i ne spada u županijsko uređenje, on je skup slobodnih seoskih općina. Dapače, ni u darovnici 1225. Vinodol nije označen kao *comitatus*, nego kao zemlja *(terra)*. Upozorit ću, da u našim spomenicima često *terra* znači *comitatus*. Ta eto u ispravi 1225. Modruš, koji je bio *comitatus* zove se *terra*, a u već spomenutoj darovnici ANDRIJE II., kojom on dariva županiju Gacku templarima godine 1219., samih šest godina prije one vinodolske, nigdje se ne nalazi riječ *comitatus*, nego više puta *terra*, a znači *comitatus*, a ne zemlja. ANDRIJA tu daje templarima *»terram quandam in Croacia, terre castri de Sten* (Senj) *et terre de Modruz et de Bozane contiguam Guezke* nomine«; poništava svaki privilegij, koji je netko prije ili bi poslije dobio *»super predicta terra«*; zabranjuje svaku priselicu *(descendere)* *»in predicta terra«;* u posjed *»terre prefate«* uveo je templare *comes Dedomer*; i konačno *»cuius terre«* potanko opisuje granice.[39] A zar Gacka nije bila županija? Premda bi već to bilo dosta, iznijet ću i još nešto. ANDRIJINA darovnica god. 1225. sačuvana je u prijepisu BELE IV. od 10. III. 1242.[40] Tu BELA kaže, da su k njemu u Trogir došli IVAN, FRIDRIH, BARTUL i VID, sinovi krčkoga kneza VIDA, i donijeli prijepise isprave BELE III. i ANDRIJE II., dok originale radi pogibeljnog puta nisu mogli donijeti. BELA im te prijepise potvrđuje. Po tomu nije sačuvan original darovnice iz god. 1225. nego njen prijepis. U njemu stoji, da im ANDRIJA daruje *»totam terram pertinentem infra ducatum Sclavonie, scilicet Wynodol et Modros«*.[41] KOSTRENČIĆ to prevađa: *»cijelu zemlju, koja leži unutar dukata Slavonije«*. S takvim prijevodom ne bih se nikako mogao složiti. Bez obzira da li se *pertinere* može prevesti s *ležati*, kao i da li u latinskomu može stajati s *infra*, te ukoliko *infra* znači *unutar*, po samom prijevodu M. KOSTRENČIĆA moglo bi se zaključivati, da je VIDU darovana sva zemlja slavonskog dukata, da se slavonski dukat dijelio samo u dvije jedinice, Vinodol i Modruš. Sve pak to po sebi otpada, a niti je M. KOSTRENČIĆ na to mislio. Zato prepisivač u potvrdi BELE IV. ili je nešto krivo iz darovnice od g. 1225. prepisao ili ispustio. U prvom slučaju mjesto *»pertinentem«* u originalu možda je bilo *»existentem«* i tekst je glasio: *»totam terram existentem infra ducatum Sclavonie, scilicet Wynodol et Modros ...«* To može da stoji, jer se u istoj BELINOJ potvrdi na drugom mjestu nalazi *»racione terre existentis infra ducatum Sclavonie, que Wynodol vocatur ...«* U drugom pak slučaju, jer u darovnici 1193. BELE III. za Modruš stoji: *»totam terram pertinentem ad comitatum Modrus ...* i u izvornoj ANDRIJINOJ darovnici, koja nije sačuvana, možda je stajalo *»totam terram pertinentem ad comitatus existentes infra ducatum Sclavoniae, scilicet Wynodol et Modros ...«* Svakako ni u jednom slučaju tekst, na koji se poziva M. KOSTRENČIĆ, i bez drugoga ne može služiti za dokaz, jer je po sebi nejasan, a vjerojatno pogrešno tradiran. Zato sam naziv *terra*, nikako nije dokaz, da Vinodol prije god. 1225. nije bio županija, nego savez slobodnih općina. Sve te pretpostavke ne mogu da pobiju ono, što

[39] Vidi bilj. 35.
[40] *SCD* IV., Zagreb 1906., 144-145.
[41] *SCD* III., n. d., 244-245.

sam dosada naveo, a to je bitno, da je Vinodol kao i sve upravne hrvatske jedinice oko njega, bio županija za sebe; ako pak to nije bio, on je svakako bio dio vladarske političke jedinice šire od županije, Krajine, i to do početka XII. st.; poslije pak do 1225. zasebno vladarsko kneštvo-comitatus. Budući da je Vinodol kao i čitava Krajina bio u prvom redu vladareva političko-gospodarska jedinica, on nije mogao imati, bar u osnovi, drugačije društveno uređenje prije 1225. nego su ga imale druge vladarske jedinice, županije. A kakovo je bilo uređenje starohrvatskih županija?

B) Uređenje starohrvatskih županija

1.

Po našoj historiografiji, starohrvatske županije bile su plemenske organizacije sa županom, plemenskim pretstavnikom na čelu.[1] Time bi ne samo proizvodna sredstva, nego i upravni aparat u starohrvatskim županijama bili u rukama članova plemena. Preko pak radne snage redovno se šutke prelazi. Da li ili koliko to odgovara povijesnim činjenicama?

Car KONSTANTIN PORFIROGENIT spominje 14 starohrvatskih županija. Za jednu od njih, onu Paratalasija-Klisa, pokušat ću utvrditi društveno uređenje od IX. st. dalje. Pokazat ću u čijim su rukama na njenu teritoriju bila proizvodna sredstva, tko je sačinjavao radnu snagu i kakvi su bili odnosi, te čiji je bio upravni aparat. Kliška županija sezala je uz more od istočnih granica prastarog trogirskog teritorija, Blata-Pantana, Mlinica, Plana, Smokvice i Labištice, obuhvatajući uz drugo zastalno, današnja Kaštela, Solin, Klis, Mravince, Kučine, Žrnovicu, Srinjine i Tugare u srednjim Poljicama; ktomu prelazila je Kozjak, kao i glavno bilo Mosora s današnjim Konjskim, Dugopoljem i Gornjim Poljicama. O Kliškoj županiji postoje povijesna svjedočanstva od IX. st. dalje, i zato nju i uzimam za osnov određivanja društvenog uređenja starohrvatskih županija.

U ispravi od 4. III. 852., kojom TRPIMIR daje splitskoj crkvi Putalj, današnji Kaštel Sućurac, piše, kako je knez MISLAV oko g. 840. sagradio crkvu sv. Jurja na Putalju i pri posveti obdario je posjedom oko nje; taj pak posjed *»ima sa istoka kao i sa zapada od vladarskog teritorija, od litica brda do mora, sa obiju strana, kamenom i željezom označene*

[1] ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata* I., n. d., 673-674, da su župani *u vrijeme narodnih vladara bili plemenski župani s nasljednim pravom unutar plemenske teritorije ili županije* (na pr. Bribirski od plemena ŠUBIĆA) ... *Uz nasljedne plemenske župane, koji su u svojoj županiji vršili svu upravnu, sudačku i vojničku vlast, poznati su nam i njihovi prvi pomoćnici i zamjenici podžupani (posup) ...*

međaše«.[2] Po tomu već u prvoj polovini IX. st. s istoka i sa zapada Putalja bio je vladarski teritorij *(regale territorium)*. To je bio i Putalj prije 840., jer inače MISLAV i TRPIMIR ne bi mogli s njim slobodno raspolagati. Ktome po toj ispravi MISLAV je bio odredio, da se daje svake godine crkvi sv. Jurja desetina svih plodova s kliškog vladarskog posjeda *(ex curte nostra)*.[3] To darovanje potvrđuje knez MUČIMIR 28. IX. 892.,[4] ZVONIMIR 9. X. 1075.[5] i drugi vladari. Već je po tomu jasno, da je teritorij današnjeg Klisa, Solina, Kaštel Sućurca i Kaštel Gomilice bio u prvoj polovini IX. st. vladarsko dobro *(regale territorium)*, da su proizvodna sredstva tih predjela većim dijelom bila vladarska.

Oko godine 1078.[6] ZVONIMIR daje splitskim benediktinkama teritorij zapadno od Putalja, Pusticu u Lažanima, područje današnjih Kaštel Gomilice i Kambelovca. To potvrđuje STJEPAN II. dne 8. IX. 1088. izričito označivši, da se radi *»o nekom vladarskom zemljištu«*.[7]

Ako nije već ZVONIMIR 1083.,[8] svakako je STJEPAN II. god. 1088./89. darovao splitskim benediktincima Radunu, kraljevski posjed oko današnje željezničke stanice Kaštel Stari.[9]

ANDRIJA II. u kolovozu 1217. podjeljuje splitskom kaptolu *»zemlju ne veću nego paše zid porušenog i starog Solina«*.[10]

Po svim tim izvorima vidi se, da je područje današnjeg Klisa, Solina, Kaštela Sućurca, Gomilice, Kambelovca i dijela Staroga bilo na početku vladarsko dobro, vladarska svojina. Vladari su tako od prve polovine IX. st. dalje slobodno raspolagali vladarskim posjedima u Kliškoj županiji, onima od riječice Jadra do donjih Kaštela. Različnim splitskim ustanovama porazdijelili su vladari i otuđili vladarska ili tačnije državna dobra.

To su isto učinili i s posjedima u donjim Kaštelima do starih granica Trogira, podijelivši ih Trogiru i njegovim institucijama. Ovo posljednje općenito uzevši povijesna je činjenica, jedino se po izvorima ne može pratiti tko, kad i kako je sve to učinjeno.

U XIII. st. vodi se dugotrajna i oštra borba za zemlje u donjokaštelanskom polju. God. 1220. u parnici između Splita i Trogira, ANDRIJA II.

[2] RAČKI, *Doc.*, n. d., 3-5; M. BARADA, *Dvije naše vladarske isprave*, Zagreb 1939., 38.

[3] BARADA, n. d. 40. Dva najstarija prijepisa imaju *Clissa*, a ne *Clusan*. kako ima RAČKI.

[4] RAČKI, n. d., 14-16; BARADA, n. d., 60-83.

[5] RAČKI, n. d., 106-107. Isprava je datirana: *anno dominice incarnationis millesimo LXXVI, indictione uero XIIII, die VIIII mensis octobris*. A jer se onda računalo, da indikcija 14 traje od 1. IX. 1075. do 31. VIII. 1076. a radi se o nadnevku 9. X., zato taj nadnevak pripada god. 1075., a nikako 1076., kako drži RAČKI. Dne 9. X. 1076. već bi bila naznačena indikcija 15.

[6] N. d., 112-113. O toj ispravi up. S. GUNJAČA, *O položaju kninske katedrale*, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser. I., Zagreb 1949., 64-67, pokazavši, kako je RAČKI pogrešno označio, da je izdana *Tinninii in villa regali* i *Tinninii* da treba brisati. O datiranju te isprave pisao sam u *Episcopus Chroatensis*, Zagreb 1931., 205-206 i op. 194, ali joj datum nije još utvrđen.

[7] RAČKI, n. d., 148-149., a radilo se *de quodam regali territorio*.

[8] RAČKI, n. d., 139-141.

[9] N. d., 149-151.

[10] *SCD* III., n. d., 160-162.

dosuđuje Trogiru zemlje sv. Petra od Klobučca, Bijača i sv. Vitala.[11] To isto čini podban ALBERIK 24. VIII. 1231.,[12] BELA IV. dne 18. III. 1242. određuje granice Trogira *»od stupa, koji je nekoć postavljen pod Ostrogom za granicu između tih građana* (Trogira) *i Splićana, sve do sela Smokvice«* u današnjem gornjem Segetu; tad nabraja posjede, koji treba da pripadnu Trogiru: samostan sv. Petra od Klobučca sa svim pripadnostima, selo Bijači sa svim teritorijem, crkva sv. Vitala s teritorijem, crkva sv. Jurja s teritorijem, pašnjaci Divulja sa svim pripadnostima i t. d., a sve to *»kako je vidio, da se to nalazi u darovnicama prethodnika«* njegovih.[13] Pošto je župan STJEPAN MARTINUŠIĆ kao pristav uveo Trogirane u posjed svih tih zemalja, jer je BELA u međuvremenu ostavio Trogir, sve im to 16. V. 1242. potvrđuje kraljica.[14] Da se tu radilo o vladarskim zemljama, svjedok je savremenik tih događaja, poznati TOMA arciđakon splitski, koji piše:[15] *»u to vrijeme* — t. j. god. 1243 — *nasta rat između Splićana i Trogirana zbog toga, što Trogirani u povodu neke darovnice, koju je kralj Bela poklonio njima, dok se nalazio u Trogiru, o nekim kraljevskim zemljama (de regalibus terris), pokušaše uzeti i neke baštinske zemlje (patrimoniales terras) Splićana, koje su se nalazile u okviru granica određenih tom darovnicom«*. Po svemu, prostor od Jadra do Bijača bio je uglavnom nekoć vladarsko dobro.

Ali i Srednja Poljica Kliške županije bila su vladarsko dobro. Tko je bio glavni vlasnik proizvodnih sredstava Kliške županije, pokazuje ZVONIMIROVO darovanje ujaku STREZI, svakako prije 1078.[16] ZVONIMIR je dao STREZI *»sve zemlje, koje su bile u Mosoru, pa počevši od Solina do Bijača, da sa njih ubire dohodak«*, t. j. naturalnu rentu; time je taj teritorij bio uglavnom vladarsko dobro. Po ZVONIMIROVOJ, makar i falsificiranoj ispravi, od 16. IV. 1078.[17] prethodnici su ZVONIMIROVI darovali splitskoj crkvi sela i zemlje u Srednjim Poljicama na Mosoru; slično i po KOLOMANOVOJ od 15. VI. 1103.[18] Po pismu cara EMANUELA

[11] N. m., 184-185.

[12] N. m., 344.

[13] *SCD* IV., n. d., 146-148.

[14] N. m., 153-154.

[15] N. izd., 185.

[16] RAČKI, n. d., 132: *Suinimir rex dederat Stresi, auunculi sui, totas terras, quae erant in Masaro, et incipiente a Salona usque Biaki, ut ipse tolleret tributum ab eis.* U pismu pape GRGURA VII. kralju dukljanskom MIHAJLU od 9. I. 1078. — I. KUKULJEVIĆ, *Cod. dipl.* I., Zagreb 1874., 161 — piše, da se papinski legat kardinal PETAR još nije bio vratio iz naših strana u Rim. Budući da je taj kardinal PETAR bio u Šibeniku prisutan, kad je kralj ZVONIMIR sudio ujaku STREZI radi spomenutih zemalja, njih je ZVONIMIR darovao STREZI svakako prije toga, negdje između 1075. i 1077. *Tributum* ovdje ne znači porez ili daću, nego dohodak u naravi, naturalnu rentu.

[17] RAČKI, n. d., 114-115. Uza sve što je falsificirana oko 1180., kad je nadbiskup RAJNER htio da predjele u srednjim Poljicama prisvoji, ona je ipak svjedočanstvo, da je splitska crkva tu od prije, vjerojatno još iz IX. st., po TRPIMIROVOJ ispravi od 4. III. 852., imala svog posjeda, i to u Srinjinama.

[18] *SCD* II., n. d., 10-11. I ta je isprava falsifikat, nastao oko 1180. sa svrhom i u okolnostima navedenim u op. 17. *Terminus ante quem non* njena falsificiranja je upotreba u naslovu *Rameque rex*, koji je ušao u naslov madžarskog kralja 1135.; *terminus* pak *post quem non* je god. 1188., kad je uvedeno *Galiciae*, 1202. *Bulgariae*, 1203. *Serviae*, 1205. *Ludomeriae* i t. d. Up. J. PAULER, *Wie und wann kam Bosnien an*

iz ožujka 1180., radilo se o Srinjinama na Mosoru. Međutim ostala mjesta u Srednjim Poljicama posjedovali su KAČIĆI, koji su, jer nisu tu bili starenici, nego su doseljenici iz okolice Zadra, te posjede dobili od kralja skupa s Omišem negdje na početku XII. st. Budući da su svim tim posjedima u okviru Kliške županije slobodno raspolagali vladari, i jer se ti posjedi zovu *regale territorium* od IX. st. dalje, oni su bili vladarski posjedi ne samo od IX. st., nego i prije.

2.

Unutar spomenutih granica Kliške županije nisu bili sve samo vladarski posjedi, nego ih je bilo i kućnih i porodičnih zajednica.* Crkvene posjede ne uzimam u obzir, jer su ti nekoć uglavnom bili vladarski, kako sam već pokazao, i u stvari, o kojoj se radi, ne igraju nikakovu ulogu.

Kad TRPIMIR 852. spominje granice Putalja, naglašuje, da među tim granicama nema tuđeg teritorija.[19] Budući da to TRPIMIR ističe, izlazi da je između vladarskih moglo biti i nevladarskih posjeda, kako će to potvrditi slučaj ZVONIMIROVA ujaka STREZE. Primivši STREZA od ZVONIMIRA sve zemlje na Mosoru i od Solina do Bijača, silom je htio oduzeti neku zemlju jednog privatnika, jer da su tobož, sve zemlje u Mosoru i Kaštelima vladarske. Taj oštećeni odmah pođe u Šibenik, gdje se tada nalazio kralj ZVONIMIR, vodeći za svjedoke one koji su mu tu zemlju bili prodali; podiže pred ZVONIMIROM tužbu protiv STREZE i dobi parnicu.[20] Iz toga izlazi, da je u granicama širih vladarskih posjeda bilo i privatnih. Da je takvih posjeda bilo, pokazuju i već prije navedene riječi TOME arciđakona, kako su Trogirani 1243. htjeli oduzeti Splićanima *»baštinske zemlje«*, t. j. privatne,[21] koje su se nalazile između kraljevskih zemalja.

U granicama Kliške županije bilo je također širih i užih teritorija nekadanjih seoskih rodovskih zajednica. Tu će opet dobro poslužiti više puta spomenute riječi STREZINA darovanja: *»sve zemlje, koje bijahu u*

Ungarn? u *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien* II., Wien 1894., separat str. 2. Zato njen postanak pada oko 1180. Ali kao i drugi splitski falsifikati i ona je rađena po originalu, uz interpoliranje onoga, što im je trebalo tada dokazati. U ispravi od 16. IV. 1078. kao i u ovoj od 15. VI. 1103. naznačen je prvi posjed *Serennine, Syrenine,* koji je u izvornicima i bio, a svi ostali imenom naznačeni posjedi su interpolirani. Srinjine su do najnovijeg vremena bile posjed splitskog nadbiskupa, dok Gata, Tugare, Osič, Dubrava, Vilar i dr. nikada. Po ispravi ožujka 1180. — *SCD* II., 165 — kojom car EMANUEL naređuje svom namjesniku ROGERIJU, da prisili uz druge i KAČIĆE, da povrate nadbiskupu RAJNERU posjede, za koje nadbiskup ima isprave *(in suo privilegio),* spominje samo Srinjine *(in Serengene),* dok o drugim mjestima nema spomena. ŠIŠIĆ, *Priručnik,* n. d., 584, držao je, da je falsificirana 1367., ali u *Povijesti Hrvata* II., n. d. 100, prihvaća izlaganje I. PIVČEVIĆA, *O postanku Poljica,* Split 1907.,17-18, da je falsifikat nastao oko 1167.

[19] N. m. *infra quos terminos* — t. j. Putalja — *nullius adiacet territorium.*

[20] Up. bilj. 16.

[21] Up. bilj. 15.

* Kućnu zajednicu sačinjavaju roditelji s potomcima, a porodičnu širi krug rođaka.

Mosoru, i one počevši od Solina do Bijača«. Budući da je područje Solina, koje je onda pripadalo Klisu, bilo povezano s Mosorom, da kraljevsko dobro nije bilo prekinuto, u tekstu bi stajalo, da je ZVONIMIR dao STREZI sve zemlje od Mosora do Bijača; ali u tekstu stoji, da mu je darovao zemlje u Mosoru, a također one počevši od Solina dalje; iz toga izlazi, da se na područje, koje leži između dviju rječica, Žrnovice i Jadra, to darovanje nije odnosilo. I zbilja u ispravama nema spomena, da bi koji od vladara bilo koju zemlju na prostoru današnjih sela Žrnovice, Kučina i Mravinaca bilo kada komu darovao; naprotiv su privatnici to činili. Tako oko 1078. bivši prijestolonasljednik STJEPAN dariva benediktincima sv. Stjepana u Splitu zemlju Naslap kod vrela Žrnovice i drugu nedaleko u Bristima, za koju izričito ističe, da su to njegove baštinske zemlje *(patrimoniales)* i da se nalaze uz one njegova sinovca; dakle nisu vladarske.[22] U raspravi iz god. 1178. piše, kako su za rata ugarsko-bizantinskoga neki od Kukara, a to je jedno od 12 plemena, sa sinovima BERIVOJA, u vrijeme, dok Splićani nisu smjeli izlaziti van grada, zaposjeli posjed *(curtis)* roda PRESTANCIJEVA. Kad je nastao mir, sudi o tomu posjedu bizantinski namjesnik ROGERIJE sa sucem BRATAGCOM i drugim plemićima, dakle na plemenskom sudu, i dosuđuje taj posjed rodu PRESTANCIJEVU, davši im dva pristava, PLASCA ANDRIJANIĆA i VUČIĆA, sina kliškog arhiprezbitera, da ih uvedu u posjed. Pri uvodu prisustvuje više Hrvata, između kojih dva sina kneza NIKOLE APRACA, VUKOTA, arhiprezbiter Kuka (Kučina), i drugi.[23] Dvije godine poslije toga, jer je MRĐEN, sin GRGIN, za sebe svojatao dvije zemlje navedenog posjeda, sudi knez NIKOLA APRAC i dosudi rotu.[24] God. 1187. opet se vodi parnica o tim zemljama, i to o onim u Bristima. Rod PRESTANCIJEV dobio je parnicu, ali videći, da će teško održati te zemlje, daruje ih samostanu splitskih benediktinaca.[25] Po svemu, zemlje na gornjem toku Žrnovice nisu bile vladarske, nego privatne; o njima ne sudi sud splitski, nego plemenski u prisustvu vladareva predstavnika.

Svećenik CRNOTA oko 1144. ostavlja splitskim benediktinkama ne samo svoju baštinsku zemlju u Kučinama, nego i sve ono, što su on ili njegovi roditelji nabavili. Tom prilikom on ističe, da u tome *»nitko od njegovih baštinika ili koja vanjska osoba nema dijela ni udjela«*; znači, da je on smatrao da svim tim on slobodno raspolaže i da ta njegova ostavština nije bila rodovskim uređenjem ograničena. Poslije smrti CRNOTE, negdje 70tih godina XII. st. nekoji traže od samostana zemlje

[22] RAČKI, n. d., 119-120. Naslap lokalitet i danas u Žrnovnici, dok *Brestovi potoch* je pritok Žrnovnice, danas zvan Slatka, koji protječe kroz lokalitet danas zvan Bristi. Ovdje se može dodati i podatak dodan ispravi iz g. 1088. — RAČKI, n. d., 149 — da je kralj STJEPAN ne samo potvrdio darovanje ZVONIMIROVO Pustice u Lažanima, nego je redovnicama sv. Benedikta darovao *prope Salone molendinum, similiter et* *s t a r e a, q u e e s t p r o p r i a n o s t r a.* U toj ispravi STJEPAN razlikuje kraljevsku imovinu od svoje vlastite *(que est propria),* koju on nije po prijestolju posjedovao. *Starea,* naziv iz zadarskih i dubrovačkih spomenika, označuje kraj uz more; to označuje i ovdje, ali upravo gdje, ne može se utvrditi. Svakako je bio negdje oko Splita, jer se radi o splitskim redovnicama.

[23] *SCD* II., n. d., 156-158.

[24] N. d., 158. O roti up. str. 77 i dalje.

[25] N. d., 217-218.

CRNOTINE ostavštine pozivom na rodovsko baštinsko pravo, ali su parnicu izgubili.[26]

Godine 1178.,[27] pa oko 1180.[28] i opet 1185.[29] na saboru svjedok je VUKOTA, *»arhipresbiter de Cilco«* (Kuk, Kučine). Po onomu, što sam prije kazao o arhiprezbiteru, u Kuku (Kučine) bilo je sijelo arhiprezbitera, dakle posebne crkvene, a tad i upravne jedinice. Postojanje arhiprezbitera u Kuku moralo je imati svoj poseban razlog, jer je u isto to doba u Klisu, dakle u neposrednom susjedstvu i sijelu županije bio također arhiprezbiter.[30] Doduše i ta se jedinica nalazila u granicama Kliške županije, ali nije bila uključena u njen crkveni, a tad ni uži političko-gospodarski sistem; sastojala se od slobodnih ili plemenitih ljudi (*heredes*, dedići), koji su imali svoje plemenštine *(bona hereditaria, hereditates)*, društveno živeći u kućnim ili porodičnim zajednicama s glavnim sijelom u Kuku; na tlo tih jedinica ZVONIMIR je računao i preskočio ga, kad je STREZI darovao *»sve zemlje u Mosoru te* (one) *počinjući od Solina do Bijača«*.

Ktomu unutar granica Kliške županije između već spomenutih Lažana i Radune, po ispravama XII. i XIII. st. nalazila se *villa Ostrog*. Već sam naziv Ostrog (*castrum*, utvrđenje) pokazuje veliku slavensku starinu. Spominje se Ostrog u falsifikatu od 16. IV. 1078.[31] kao Ostrog, a u onom od 15. VI. 1103. *»villam Ostrog«*,[32] dok u razvodu oko 1170. bila je zemlja splitskih benediktinki *»subtus vico, qui Ostrog nominatur«*.[33] God. 1189. put je *»que ducit ad Ostrog«*;[34] a među svjedocima je u drugoj ispravi iste te godine *»presbiter Radun de Ostrogo, presbiter Graguy podiup de Ostrogo«*.[35] Po tome je u XII. st. bio Ostrog *villa*

[26] N. d., 54-57. Radi se o zapisu, koji je dala napisati opatica splitskih benediktinki KAĆA-KATARINA, a sastoji od više isprava. KAĆA se prvi put spominje u ispravi iz god 1170., a ne kako SMIČIKLAS, n. d., 130, istu datira 1171., radi indikacije 3 i ono *ab incarnatione;* zatim se KAĆA spominje u ispravi 15. III. 1188. — n. d., 221-222 — i 13. VII. 1200. — n. d., 389-391. Sam se zapis sastoji od tri dijela: 1. Oporuka svećenika CRNOTE, sastavljena između 25. III. i 31. VIII. 1144.; njen je tekst od početka na str. 54 do na vrh str. 56 *Dabrana Gumai*. 2. Zapis, kako su protiv te ostavštine ustali braća STJEPAN i BAKULA, jer da su oni *heredes*, t. j. da im ostavština CERNOTE pripada po rodovskom pravu; a jer se to zbivalo za splitskog comesa IVANA, a taj se spominje 1169.-1174., zato taj zapis, koji svršava na str. 56 sa *Grubice Sungari atque Dirso*, iz tog je vremena. 3. Zapis, kako je opatica KAĆA dala sastaviti čitav taj zapis, unijevši u onaj svoj imena i granice CERNOTINE darovštine — str. 56-57. To je KAĆA učinila oko 1180., što se vidi i po SABAUCIJU, kleriku, poznijem subdijakonu i notaru.

[27] *SCD* II., n. 157.

[28] N. d., 57.

[29] N. d., 194.

[30] N. d. Str. 153, god. 1178. *Vilcico figliolo dell'arciprete di Clissa;* str. 194, god. 1185. prisutan je na splitskoj sinodi *Vilcotta archipresbitero de Clisa;* str. 217, god. 1187. svjedok je *Vilico, figliolo di Rasomeo, vescovo arciprete di Clissa (vescovo arciprete* = biskupski nadpop*)*. Budući da su na sinodi 1185. oba prisutna, t. j. *Vilcotta archipresbitero de Clissa, Vilcotta archipresbytero de Cilco,* sigurno je, da se radi o dvije osobe i dvije časti.

[31] Up. bilj. 17.

[32] Up. bilj. 18.

[33] *SCD* II., 131.

[34] N. d., 239.

[35] N. m., 241.

ili *vicus*, imao je svog podžupa i svećenika, po čemu je on bio i zasebna politička, crkvena i društvena jedinica unutar Kliške županije.

Južno od Ostroga, uz more, bio je posjed splitskog nadbiskupa; zapadno pak Raduna, posjed splitskih benediktinaca, a tim je Ostrog bio zatvoren splitskim teritorijem. U XII. st., a pogotovu u XIII. st. Split i splitska crkva nastoje da prošire svoje posjede u Kaštelanskom polju prema Trogiru. Tako negdje na prijelazu XII. i XIII. st. prisili splitska crkva Ostrožane, koji su bili susjedi njenog zemljišta na sjevernoj strani, da su oni postali njeni *»coloni et coadiutores«*.[36] Tomu se nešto poslije usprotiviše Ostrožani, t. j. *»Hrvati Toljen i Vučeta, sinovi Butka sa svojim bratstvom (parentela)... govorahu pak, da su oni dedići (coheredes) tog mjesta«*. Ali na njih navališe Splićani pod vodstvom zahumskog kneza PETRA. Splićani poslije duže i teške opsade *»utvrdu silom zauzeše.«* Zatim pak sve neprijatelje (Ostrožane) sa ženama i djecom zarobiše, zavezavši im odstraga ruke, dovukoše ih k svojima. Tad dogovorno razgrabiše svu njihovu imovinu, dapače i crkvu, za koju su tvrdili (Ostrožani) da su oni njeni utemeljitelji, sa zemljom sravnivši, prekopaše grobove i iskopavši kosti njihovih predaka, razbacaše ih po polju, da ne bi više nikada Ostrožani sebi prisvajali koje pravo na to naselje. Premda TOMA arcidakon, potanko opisujući taj nasilni pothvat Splićana, da ga opravda, očito iskrivljuje činjenice i upada u proturječja, uza sve to po njemu je Ostrog od davnine bio plemensko naselje, jer su njegovi stanovnici *dedići (coheredes)*; da nisu pak bili novonaseljenici, nego starenici, svjedok je sam TOMA, koji kaže da su tu bili grobovi njihovih pređa *(progenitorum eorum)*.

No time borba za Ostrog nije svršila. Vijest TOMINA da su Splićani zarobili sve Ostrožane, čini se da nije tačna. Glavni dio njih našao je utočište u Trogiru. BELA IV. dne 18. IV. 1242.[37] daje Ostrog Trogiru, da poslije rata, koji je radi toga nastao između Splita i Trogira, bude dosuđen Splitu, da opet nagodbom 19. VII. 1244.[38] pripadne Trogiru. Papa KLEMENT IV. dne 13. VI. 1266.[39] potvrđuje Ostrog Trogiru, a kralj LADISLAV 1275. Splitu.[40] Konačno poslije dugih i teških borba između Splita i Trogira za Ostrog, dalazi do značajnog mira 30. VI. 1277.[41] Tim mirom naselje *(villa)* Ostrog nije ni splitsko ni trogirsko, nego se ono vraća potomcima nekadanjih stanovnika Ostroga, stanovali ti u Splitu ili Trogiru; oni pak da se *»uulgariter lingua sclauonica d e d i g i appelantur«*, da je to naselje *»supradictorum d e d i g i o r u m«*, da nitko ne može uznemirivati *»prenominatos d e d i g o s de Ostrogh super dicta villa sua«*; konačno uvedoše u posjed *»supradictos d e d i g o s in dicta villa Ostrogh«*. Budući da su po Poljičkom statutu *didići* članova nekadanjih seoskih zajednica, a i ovdje se izričito radi o dedićima, jedna takva zajednica bila je i Ostrog. Taj svršetak borbe jasno

[36] TOMA arcidakon, n. izd., 104.

[37] *SCD* IV., n. d., 147.

[38] N. d., 235.

[39] *SCD* V., 380.

[40] *SCD* VI., 151.

[41] N. d., 206-211.

razjašnjava TOMINE nazive za Ostrožane, *coheredes* i *parentela*, da su *dedići* i rodovska *bližika*.

Po svemu navedenom od proizvodnih sredstava na dijelu Kliške županije, kojega sam ovdje uzeo u obzir:

a) glavni i najveći dio bio je *regale territorium* u rukama vladarskim;

b) manji dio, *terrae hereditariae* i *terrae patrimoniales* bile su svojina nekadanjih dviju seoskih zajednica, već podijeljenih na kućne i porodične zajednice.

3.

Riješivši tako pitanje vlasnika sredstava proizvodnje u Kliškoj županiji, preostaje ono radne snage na tlu iste županije. Po TRPIMIROVOJ ispravi od 4. III. 852. splitski nadbiskup PETAR traži od TRPIMIRA: a) da mu ispravom potvrdi sve ono , što je on kupio ili mu je darovano *»u Lažanima i Mosoru s robovima i ropkinjama Stjepušom, Gojkom, Gortanom ...«*; b) da mu daruje MISLAVOVU zadužbinu na Putalju kao i *»robove i ropkinje«* te zadužbine.[42] Iz toga izlazi, da su u prvoj polovici IX. st. na vladarskim i crkvenim imanjima radna snaga bili robovi. MUČIMIR 28. IX. 892. dosuđuje Putalj splitskoj crkvi *»s robovima i ropkinjama, oranicama i vinogradima, pašnjacima i šumama, sve pokretno i sve nepokretno«*.[43] Te riječi potvrđuju, da su u IX. st. još uvijek isključivo robovi na Putalju obrađivali polja, oranice i vinograde, čuvali stoku i sve drugo radili, da njihove svojine tu nije bilo, jer vladar slobodno raspolaže njima i svima nekretninama i pokretninama na Putalju, na kojemu su oni stanovali i sve gospodarske poslove obavljali. To je vrijeme t. zv. *radne rente*.

Druge vijesti o radnoj snazi u Kliškoj županiji potječu istom iz druge polovice XI. st. ZVONIMIR 9. X. 1075. potvrđuje splitskoj crkvi Putalj *»s robovima i ropkinjama, koji su na tom posjedu namješteni i stanuju, sada i u buduće, ili koji bi se unaprijed h t j e l i n a t a j p o s j e d n a s t a n i t i, i to tako, da spomenuti nadbiskup i njegovi nasljednici imaju potpunu svjetovnu i duhovnu vlast ... ... onih, koji na tom naselju stanuju i n j i h o v i h p o k r e t n i h i n e p o k r e t n i h d o b a r a«*.[44] Taj je podatak vrlo važan za društveni razvoj radne snage i radnih odnosa kod nas. Uz robove, za koje taj izvor kaže, da su na imanju namješteni *(positis)*, a što jasno pokazuje na njihovo još neslobodno stanje, nalaze se i oni *»koji bi se h t j e l i na taj posjed nastaniti«*.[45] Budući da je poznata definicija srednjovjekovnog slobodnog čovjeka, da *»potebat ire ubi voluerit«*, spomenuto *»residere volentibus«* znači, da su se već u to doba na Putalju, a tad i drugdje, zajedno

[42] RAČKI, n. d., 3-4.

[43] N. d., 15.

[44] N. d., 106. Up. bilj. 5.

[45] N. m. *cum servis et ancillis in eodem territorio positis atque comorantibus, presentibus et futuris, seu in eodem territorio in posterum residere uolentibus.*

s robovima nalazili kao radna snaga i oni koji nisu bili robovi. Ali jer u istoj potvrdi stoji, da je sve pokretno i nepokretno jednih i drugih bila vlasnost splitskog nadbiskupa, taj radni odnos pokazuje, da se tu radi o kmetovima u pravom smislu, a između njih i robova da je postojala pravna, ali ne gospodarska razlika.

Zato su radna snaga na vladarskim dobrima bili prvotno samo robovi, zatim od svršetka XI. st. dalje i kmetovi.

4.

Da između robova i kmetova na vladarskim imanjima u Kliškoj županiji nije bilo razlike u gospodarskim odnosima prema gospodaru, pokazuje već više puta navedena ZVONIMIROVA darovnica ujaku STREZI nešto prije 1078., po kojoj je STREZA dobio pravo da *»pobira dohodak sa svih kraljevskih zemalja na Mosoru i od Solina do Bijača«*. Riječ *tributum* označuje naturalnu rentu, t. j. da je on primao stalni dio plodova jednako sa svih tih zemalja, čime su robovi i kmetovi u njihovu radnom odnosu prema gospodaru bili potpuno izjednačeni. Prvotna radna renta pretvorila se u naturalnu. Da je to tako potvrdit će dva savremena slučaja iz Kartulara sv. Petra u Selu (danas Supetar u Jesenicama poljičkim). U prvom slučaju piše: *»comparaui seruum nomine Cyprianum cum filiis et filiabus et uineis ... ... a Nicola pro* XV *solidis«*. U drugom slučaju daruje crkvi sv. Petra: *»seruum nomine Nycolaum cum uxore sua Dabrina, cum filiis et filiabus ac uineis suis ...«*[46] Iz ta dva podatka jasno izlazi, da je pojedini rob imao ne samo svoju obitelj, ženu i djecu, nego i svoje vinograde *(vineis suis)*, koje je obrađivao. To znači, da su oko svršetka XI. st. robovi gospodarski već bili izjednačeni kmetovima, samo društveno, pravno i osobno još su bili *res*, tako da je gospodar mogao da s njima čini što hoće, dok su kmetovi bili osobno slobodni. Tako se od IX. do XI. st. izmjenio društveni položaj robova u gospodarskom odnosu: bespravno staro robovsko stanje postepeno se raspadalo, kako je i moralo po povijesnoj zakonitosti, najprije u gospodarskim odnosima, što će u XII. st. dovesti do izmjene i u njihovim ličnim pravima, prestat će oni biti *res*, a postati *homines*. U KOLOMANOVOJ ispravi od 15. VI. 1103., koja je falsificirana negdje u drugoj polovici XII. st.,[47] pa njeni podaci vrijede svakako za to doba, piše, da

[46] N. d., 134.

[47] Up. bilj. 18. Važan je podatak te isprave za stanje u XII. st.: *cum omnibus hominibus in ea* (*villa* Putalj) *residentibus. servis et ancillis et eorum omnibus bonis; villam Syrenine, Gete* (Gati), *Tugari, Asseti* (Osič), *similiter cum servis et ancillis et eorum posteris...* Pod nazivom *homines* kao i u drugim izvorima XII. st. označena je feudalna radna snaga, u prvom redu kmetovi. Tako *homines s. Marie* isprave zadarske god. 1134. — *SCD* II.. n. d., 45 — kmetovi su zadarskih benediktinki u Obrovici, istočno današnjeg Babin Duba; isto u ispravi 9. II. 1183. — n. d., 186 — kad se uvodi samostan sv. Krševana u posjed Brda i daje se šumica poviše istih za upotrebu i ispašu *in pascuis ... ad utilitatem illorum, qui in ea curte erunt hominum siue pecudum.*

KOLOMAN uz drugo potvrđuje splitskoj crkvi Putalj *»sa svim kmetovima (hominibus) na njemu nastanjenim, robovima i ropkinjama te njihovim svima dobrima«.* Tu se sad kmetovi, za razliku od prije, spominju na prvom mjestu, a robovi na drugomu.

Pitanje je, da li su robovi radili kolektivno ili individualno. Po onomu s *»njihovim svima dobrima«,* robovi su imali individualna gospodarstva, radili su na posebnim dijelovima imanja *(et eorum omnibus bonis)* i to po porodicama. Uz druge i to je jedna od karakterističnih razlika tih robova od onih robovlasničke periode. U XIII. st. nema traga da robovi rade na imanjima; koliko ih tada još ima, oni su isključivo kućna posluga.

Rijetka su to, ali ipak dovoljna svjedočanstva, po kojima se može utvrditi, da su početna radna snaga na vladarskim posjedima Kliške županije bili robovi; oni se XI. i XII. st. pretvaraju u kmetove. Pravno su kmetovi slobodni; stanuju na gospodarevu imanju, obrađuju određene jedinice i od njih mu daju stalan dio plodova u naravi, dohodak *(tributum, terraticum* ili *agraticum);* ti kmetovi na početku nemaju ništa svoje kao ni robovi; sve je gospodarevo; ali ostajući dulje na istoj zemlji, jedni i drugi uz gospodarev stvaraju i svoj inventar različnih odjevnih, pokućstvenih, a i gospodarskih predmeta, a kako se taj s vremenom množi, tako se i oni klasno uzdižu i među sobom izjednačuju.

5.

Uz proizvođača povezano je i pitanje oruđa, kojim je on obavljao gospodarske poslove. Približna slika toga nalazi se u Kartularu sv. Petra u Selu, pri opisu, što je sve ukrao LJUDIN sa imanja nekog Splićanina PETRACA (PETRIZO), koje je imanje bilo na hrvatskom tlu:[48] *»došao je* (LJUDIN) *i opljačkao čitavo moje poljsko imanje (villam meam); oteo četiri roba i dvije robinje, a oca robinja na mrtvo je izbičevao; i oteo je dva najbolja konja, i jednu mazgu, i tri vola, i dvije krave, i pet smotaka sukna, a svaki je bio dug 20 lakata, i četiri pokrivača (platna), i 9 košulja i jednu suknenu haljinu, dva tobolca za strijelice, i četiri mača, i pet pari ... ... 12 pijuka (marre), i šest lemeša, i pet sjekira (delatorias) i 6 pila, osam kosira, i 12 vjedara (sicla — situla) i šest svinja«.* Tu je označen vrlo važan inventar kućnog i gospodarskog oruđa. Na tom gospodarskom imanju nalazila se samo jedna robovska obitelj i to porodica; od životinja su konji i mazge, a jer nema spomena o magaradi, koji su u ono doba bili glavno prijenosno sredstvo, znači, da se posjed nalazio u brdovitom predjelu; još se spominju volovi, krave te svinje. Jer se spominje pet smotaka sukna, kao i suknena haljina, bilo je za stalno, iako se ne spominju, i ovaca, i raznog oruđa za preradu vune i kudelje, kao stan *(krosna) i drugo.* Ima i platnene robe: pokrivači *(tela)*

[48] RAČKI, n. d., 152-153.

i košulje; obrambenog oruđa: tobolci za strjelice i četiri mača; od oruđa: brojni krampi, motike i lemeši i različne posude za vodu, koje su bile ili drvene ili mjedene, jer lonci radi prijenosa pri krađi nisu dolazili u obzir. Ne spominju se veće gospodarske sprave, jer se nisu mogle lako nositi, kao tijesak, vinsko suđe i drugo. Ukradeni inventar odgovara onodobnim potrebama naturalnog gospodarstva.

6.

Preostao bi još upravni aparat u Kliškoj županiji. Uporedi li se veličina njenog vladarskog posjeda s rodovskim, posljednji je tako malen, da otpada svaka mogućnost, da je u to vrijeme Kliška županija u bilo čemu bila rodovska ili plemenska jedinica. Po posjedu je ta županija bila većim dijelom vladareva posjedovna, a tad i politička, sudbena i vojna jedinica sa županom na čelu. Budući da po tome Kliška županija nije bila rodovska, nego vladareva jedinica, nije ni njen zapovjednik župan mogao biti rodovski predstavnik i izabranik; župan kliški bio je od vladara postavljen za gospodarskog, političkog i vojničkog zapovjednika Kliške županije sa sijelom u »gradu« (utvrdi) — *castrum Clissae.* Zato u MUČIMIROVOJ ispravi od 28. IX. 892. među svjedocima spomenuti župan kliški LELEDRAG, *iupano Clisse,*[49] vladarev je službenik.

Kliška županija bila je podijeljena na više manjih političkih jedinica. Tako je u ispravi iz godine 1189. među svjedocima i *»pressbiter Graguy podiup de Ostrogo«.*[50] Po onomu, što sam prije kazao o Ostrogu,[51] podžup, t. j. podžupan KRAGUJ za stalno je bio upravni funkcioner u njemu. Iste se godine 1189. među osnivačima *(fundatores,* zakladnici) crkve, danas Stomorije zvane *(ecclesie sancte Marie de Spilano),* u Kaštelanskom polju nalazi i *»podçupp Strumbrada«,*[52] a na drugom mjestu *»podzup r e g i s Iuaniz Strumbrada«.*[53] God. 1191. vrše razvod (određenje granica) između Smokvice u Gornjem Segetu i Labina dva splitska kanonika *»cum Joanne Strazibrada r e g a l i podiupo multisque aliis podiupis«.*[54] Budući da se isprave od 1189. kao i ona 1191. odnose na teritorije Kliške županije, IVANAC STRUMBRADA s *»mnogim drugim podžupanima«* bili su podžupi pojedinih upravnih jedinica, na koje je Kliška županija bila podijeljena; oni su bili vladarevi funkcioneri; a ako se uzme i samo ime, bili su oni zamjenici župana, njemu podčinjeni. Kao što je župane postavljao vladar,[55] postavljao je i podžupe. Dok su

[49] N. d., 16.
[50] *SCD* II., n. d., 241.
[51] Str. 28–30.
[52] *SCD* II., n. d., 239.
[53] N. d., 241.
[54] N. d., 250.
[55] Ispravno piše POP DUKLJANIN, izd. n., u gl. IX. str. 307: *unaquaque in provincia banum ordinavit* (kralj), *id est ducem ex suis consagvineis fratribus, et s u p a n o s. id est comites ... ex nobilioribus earundem provinciarum.* Župani su bili kraljevi, a ne narodni predstavnici i službenici.

župani vršili službu u cijeloj županiji, podžupi su ih zamjenjivali u pojedinim dijelovima Kliške županije. Tako, jer je u Kliškoj županiji osim grada *(castrum)* Klisa bilo i drugih utvrda, da spomenem samo Ostrog i Bijač, svaka od njih bila je za stalno i vojnička jedinica s podžupom kao glavnim zapovjednikom.

Naravno da je uz župana i podžupa bilo i drugih službenika potrebnih za raznovrsne službe, a u prvom bi redu bili satnik i dvornik, ali o njima baš za Klišku županiju povijesnih svjedočanstava nema. Službenici pak vladarskog dvora, aule i kurije, ne dolaze u obzir.

Eto, tako je izgledalo društveno uređenje Kliške županije od njena početka do u XIII. st.

7.

Prvotna Hrvatska po svjedočanstvu cara Konstantina Porfirogenita bila je razdijeljena na više županija, od kojih je jedna bila i Kliška. Zato se u slici društvenog uređenja Kliške županije, svakako bar u glavnim i osnovnim crtama, odrazuje i ono drugih županija. Razlika u uređenju bilo je između pojedinih starohrvatskih županija radi geografskog položaja i morfoloških oblika tla; te pak razlike bile su više kvantitativne nego kvalitativne naravi. Bilo je za stalno razlika u uređenju pograničnih županija od onih u unutrašnjosti, u kojima jer su bila veća polja, zemljište je bilo pogodnije za ratarstvo nego za stočarstvo. Budući da su polja u tim županijama bila uglavnom u rukama vladara, broj prvotnih seoskih rodovnih općina u njima bio je manji. Naprotiv u županijama prikladnijim za stočarstvo, seoske rodovske općine bile su brojnije. Tako je bilo sa županijama u unutrašnjosti. U pograničnim županijama, u kojima su vojne svrhe imale odlučnu ulogu, i društveno uređenje bilo je više usmjereno u tom pravcu; vojna je pak vlast bila u rukama vladara, zato su i proizvodna sredstva u njima, bez obzira na oblike tla, morala biti gotovo isključivo u vladarskm rukama; ako je u njima na početku i bilo rijetkih seoskih rodovskih općina, vojno-obrambeni sustav brzo ih je progutao.

Kliška županija bila je pogranična, u susjedstvu bizantskog Splita i Trogira, i do polovine IX. st. igrala je važnu vojničku ulogu. Zato se isprva u njoj i nalaze osim Klisa i druge utvrde. Ali jer su od druge polovine IX. st. dalje prestale jače borbe između Hrvata i građana Splita i Trogira za granice, Kliška je županija izgubila vojničke oznake. Zato od tada unaprijed sami vladari svojim darovnicama uvelike šire granice tih gradova na štetu Kliške županije. To oni čine, jer je njena prvotna vojna uloga i važnost bila potpuno prestala. Ali tragovi prvotnog uređenja Kliške županije, kako sam pokazao, dugo su se zadržali. A jer je i Vinodol, kao pogranični kraj, bio vladarska pogranična vojna jedinica, moraju postojati jasni tragovi društvenog uređenja utvrđenog za Klišku županiju i u uređenju Vinodola, pa i poslije 1225., kad je Vinodol već bio feudalno-vlasteosko dobro obitelji krčkih knezova.

VINODOL — FEUDALNO-VLASTEOSKO DOBRO

I. Hrvatski vlasteoski feudalizam

1.

Andrija je II. god. 1225. darovao krčkom knezu Gvidu II. *»totam terram ... ... Wynodol ... ... cum pertinenciis et totis redditibus ei et heredibus suis iure hereditario ... ... perpetuis temporibus possidendam«*, a da mu zato Gvido pomogne svojom službom *(quod nobis servire sistat)*.[1] Time je Andrija dotadanje vladarsko kneštvo vinodolsko darovao knezu Gvidu i njegovim potomcima sa svim pripadnostima, pravima, povlasticama i svim prihodima, sa svim onim, što je dotada kralju pripadalo u Vinodolu.

Koji su pak od Gvidovih potomaka imali imovno i nasljedno pravo u Vinodolu, čija je on bio svojina, kao i da li je tu vrijedilo zapadno feudalno ili donacionalno ugarsko imovno i nasljedno pravo?

Feud na zapadu otkad je u XII. st. postao nasljedan, redovno se nije dijelio, nego ga je uživao i nasljeđivao najstariji sin, dok su ostala braća primala primjerenu rentu *(appanagium)*.[2] U slučaju pak diobe feuda, ako ga među sobom dijele sinovi, dotično braća, dijelili su ga oni po glavama, a dalji njihovi potomci po lozama *(lineae)*. Po izumrću jedne loze nasljedstvo je prelazilo na najstarijega člana najbliže loze, a ako bi izumrle sve loze, feud se vraćao vladaru. Od kralja Stjepana (997-1038) do Kolomana (1095-1116) imovno pravo madžarskih donacija u slučaju otuđenja bilo je vezano za prethodnu dozvolu sa strane vladara; naprotiv nasljedno pravo bilo je jednako onom plemensko-rodovskih zajednica. Koloman je imovno pravo donacija ostavio nepromjenjeno, a nasljedno promjenio u toliko, da je nasljedstvo donacija prelazilo samo na muške potomke izravne loze prvog obdarenika, t. j. od oca na sina; ako pak nije bilo ovih tad na bližu granu obdarenika; ako pak ni tih nije bilo, posjed se vraćao kralju.[3] To je opet nešto izmjenjeno čl. XXXII. dekreta Andrije III. iz god. 1290., po kojemu ako plemić nema nužnih nasljednika on slobodno raspolaže sa cjelokupnim svojim posjedom, bio taj nasljeđen, kupljen ili na dar dobiven *(possessiones hereditarie, emticie et etiam acquisite)* i može da ga na smrti ostavi jednomu ili više svojih bližnjih, također ženi ili crkvi, a za života da učini s njime, što hoće.[4]

[1] *SCD* III., n. d., 244-245.
[2] M. Lanović, *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*, Zagreb 1928., 50.
[3] A. Timon, *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte*, Berlin 1904, 389–393.
[4] N. d., 395.

Premda je od XII. st. dalje i Hrvatska južno od Gvozda bila član ugarske zajednice, navedene odredbe ugarskog feudalno-plemićkog nasljednog prava nisu vrijedile u Hrvatskoj između mora i Gvozda; ona je imala posebno hrvatsko nasljedno pravo.

O tom hrvatskom pravu, koliko je do danas poznato, izravno govori pismo podbana MIHAJLA ŽIVKOVIĆA i stola kninskoga poslano u Zadar god. 1459.[5] To pismo, pokvareno solecizmima, u prijevodu bi glasilo: *»Na pismeno traženje upućeno nam od vaše velemožnosti o činjeničnom stanju i običaju ovog kraljevstva hrvatskoga s obzirom na posjede i to plemensko-rodovske, kupljene i na dar primljene (in possessionibus videlicet hereditariis, eviticiis*[6] *et acquisitis) vašoj velemožnosti posvjedočavamo i iste vam* (običaje) *saopćujemo, kako se nasljeđuju dobra plemenska i obiteljsko-očinska (hereditaria et patrimonialia) hrvatskih plemića. Da sve posjede (possessiones) svih plemića dvanaest plemena kraljevstva hrvatskog nasljeđuju muški potomci, bliža braća, koja potječu od njihove loze, jedan za drugim (descendunt in prolem masculinam, germanis propinquis de eorum prole descendentium de uno in aliud). Ti posjedi (possessiones) tih plemića ne smiju se otuđiti stranima (extraneis* = izvan kućne, porodične ili rodovske zajednice) *na štetu njihovu* — t. j. pripadnika jedne od tih triju zajednica — *niti se mogu za dušu oporučiti niti zavještati preko tri gonjaja.*[7] *Posjede pak, koje su plemićki preci ili njihovi prethodnici kupili i na dar primili (De possessionibus vero evititiis et acquisitis per antecesores nobilium sive per predecesores eorum), kako je označeno, a poslije toga ostavljene njihovim baštinicima (postmodum relicte eorum heredum), moraju naslijediti svi potomci onoga, koji je ta dobra na dar dobio (ipse possessiones transire debent per omnes descendentes ab illo a qua ipsa bona fuerunt acquisita), uz sličan način i uvjete, kako druga stara obiteljska dobra prelaze od pokoljenja na pokoljenje (prout alia bona patrimonialia antiqua transeunt de prole in prole), kako je gore pisano. Još o posjedima kupljenim* (izdvorenim) *i na dar primljenim (Item de possessionibus evictis et acquisitis): Ako bi koji plemić svojim samo marom i trudom što kupio* (izdvorio) *i na dar dobio, taj plemić slobodan je ta dobra, koja je on kupio* (izdvorio) *i na dar primio, otuđiti, zato, jer ono, što je netko sam stekao, može sam i da razdijeli (Quod si aliquis nobilis evicisset seu acquisivisset suo solo evictu et acquisitu, ipse nobilis habet libertatem ipsa bona, per ipsum evicta et acquisita alienare, eo quia ea que solus acquisivit, solus distribuere potest). Žene nemaju dijela od obiteljskih posjeda (in possessionibus patrimonialibus), nego ih treba opremiti pokretninama (adornare de bonis mobilibus) pri udaji. Te običaje (consuetudines) po ovom našem pismu dajemo do znanja vašoj velemožnosti.*

[5] LJUBIĆ, *Listine* X., 146; ŠIŠIĆ, *Priručnik*, n. d., 494–496.

[6] *Eviticiis* krivo je čitanje mjesto *emticiis*, jer je poznato, da u gotici tri *i* crte jedna za drugom mogu se čitati *m, ni, ui, iu* i t. d. Zato sam preveo s *kupljen.* Ali jer ima i *evictis, evictu*, te *evicisset* od gl. *evinco* 3 = *svladati, izraditi,* ako se ostane kod toga, tada i *izdvoriti* po čl. 49a P. s.

[7] *Gonjaj* mjera za površinu; zadarski i okolice iznosio je oko 2370 m²; šibenski 852 m², a korčulanski 913 m². U Splitu i Trogiru bilo je *vreteno;* splitsko 852 m² dok trogirsko 773 m². Up. *Tabella che ecc.*, Zadar 1843.

Dano u Kninu 5. XI. 1459. Mihajlo Živković od Prozora, podban kraljevstva Dalmacije i Hrvatske; hrvatski plemićki suci stola kninskoga«.

U tom pismu Stol kninski odgovarajući u slučaju *(in facto)* nasljednog prava plemstva 12 hrvatskih plemena iznosi običaje *(consuetudines)* nasljednog prava hrvatskog plemstva uopće, izjednačujući potpuno u nasljednom pravu hrvatsko rodovsko sa višim plemstvom, t. j. donatarcima ili vlastelom; za jedne i druge vrijedilo je jedno te isto imovno i nasljedno pravo.

Stol kninski u tom pismu kod plemićkih dobara, bez obzira bila ona rodovskog ili vlasteoskog plemstva, razlikuje način *(modus)* i vrijeme *(tempus)* njihova sticanja. S obzirom na *način* dijeli ih na *possessiones hereditarie, evititie,* bolje *emticie* i *acquisite. P. hereditarie* su posjedi naslijeđeni od pređa (plemenštine); *emticie (evititie)* posjedi kupljeni ili nekom službom izdvoreni ili drugim načinom stečeni, dok se pod *acquisite* obično podrazumjevaju darovnicama dobiveni posjedi, t. j. feudalna vlasteoska dobra, vlastelinstva.[8]

S obzirom na *vrijeme stjecanja* pismo razlikuje *naslijeđene* i *nenaslijeđene* posjede; kod *naslijeđenih: bona hereditaria* i *b. patrimonialia. Hereditaria* su dobra naslijeđena, ali čemu nema pametara, t. j. plemensko-rodovskog podrijetla; *patrimonialia* pak isto su naslijeđena, ali nisu prastarog ili rodovskog podrijetla, nego ih je neki od poznijih prethodnika kupio, ili na dar dobio *(evicisset seu acquisivisset).* K tomu *b. hereditaria* i *b. patrimonialia* bila su kućna ili porodična dobra. Ni jedna ni druga od tih dobara ne mogu se otuđiti ni biti predmet oporuke, nužno ih nasljeđuju svi izravni, a ako tih nema tad svi muški srodstvom najbliže povezane loze. Crkvi se moglo oporučiti, ali samo do tri gonjaja.

Nenaslijeđenim posjedima, bili oni novostečeni ili na dar primljeni *(evititiis et acquisitis),* samo onaj, koji ih je stekao, može slobodno da raspolaže, bilo to za života bilo na smrti. No čim taj prvi imalac umre, ona postaju patrimonialna, kućna ili porodična, prema tome je li onaj, koji je dobro stekao, bio član šire, t. zv. porodične, ili uže, one kućne zajednice.

Žene nisu imale pravo nasljedstva, nego im se pri udaji davala dolična oprema u ruhu, pokućstvu, nakitu i novcu *(allatura).*

Ta osnovna i općenita pravila nasljednog prava hrvatskog plemstva, iako su iznesena sa strane službene, od stola kninskoga, u interesu svojih ljudi, imaju dosta praznina. Ove se pak mogu ispuniti i dopuniti drugim našim izvorima.

Tako čl. 49a Poljičkog statuta (1440) kaže: *»Zakon od plemenščin (bona hereditaria* i *patrimonialia) jest ovoj* (= ovo): *ča je stara bašćina, koja je ošasta od prvih* (ostavljena od pređa), *oni tko ju drži* (posjeduje), *ima ju radovati* (s njom se služiti) *i uživati, ob njoj* (od nje) *živiti; da nije podobno* (ali nije po pravu, ne smije), *da ju kamo strati* (potroši, proda), *ni obrati* (otuđi, zamjeni) *brez velike nevolje, nego kako veli stari zakon i običaj, da ju ondi ojde* (ostavi), *gdi je i zastao* (našao).

[8] TIMON, n. d., 377.

Da ča godi (Ali štogod) *čovik prinajde i pribavi (p. acquisitae), ali* (ili) *prikupi* (kupi), *ali izdvori* (službom steče) *ali inako kako godi dostigne* (pribavi, domogne) *sobom i svojim trudom, ča bi prinašao* (stekao) *(bona empticia, evititia), toj* (to) *svaki zakon hoće, da je tim voljan* (ima pravo) *i slobodan i u smrt i u život* (na smrti i za života), *ili mu za put* (tijelo) *ili za dušu, ili ča mu godi* (štogod) *ugodno* (po volji) *o-togai učiniti, rekući* (to jest) *onoj* (ono), *ča je on osobito* (samostalno, lično) *našao i dobio (acquisivit) ili pribavio (evicit) posli dila, s kim dio ima u plemenšćini (p. hereditariae), ali je jedan ali jih veće* (t. j. dijela, dionika), *to je njemu slobodno* (ima pravo), *kako je stekao, tako more i narediti* (razrediti, raspoložiti) *toj slobodno, kud mu godi drago«.*[9]

Taj član P. s. sadržava odredbe imovnog, a tim i nasljednog prava u Poljicima. Budući, da se poljičko stanovništvo sastojalo od *»plemenitih ljudi«*, i to od *didića*, potomaka i članova nekadanjih plemensko-rodovskih zajednica, a uz to i od *vlastele*, potomaka vladarskih donataraca, ta pravila jednako su vrijedila za jedno i drugo plemstvo. Gornji član P. s., koji je stariji od pisma stola kninskoga, ne samo da se s tim pismom slaže stvarno, nego gotovo i tekstovno. U P. s. jednako kao i u spomenutom pismu istaknuto je, da jednake nasljedne norme vrijede za obje vrste plemstva; da postoji također razlika između naslijeđenih i nenaslijeđenih dobara; s naslijeđenima imalac *(oni, tko drži)* ne može slobodno da raspolaže, jer nužno ostaju u rodu. No P. s. ima dvije važne dopune. Prva bi bila, a poznata je i inače u drugim našim izvorima, da su se *p. hereditariae* i *patrimoniales* (»plemenštine«) mogle otuđiti, ali ne *»brez velike nevolje«* i uz određene uvjete, o čemu je donosio odluku nadležni plemenski sud,[10] a u Poljicima opća skupština ili knez.[11] Što se pak tiče slobodnog raspolaganja onim, što je netko sam, bilo na koji način, naravno zakonitim putem, stekao, P. s. ima vrlo važno ograničenje,koje pismo Stola kninskoga nema; to je, da to može činiti samo onda, ako je to stekao *»posli dila s kim ima u plemenšćini«*, t. j. s onim, što je pojedinac na bilo koji način stekao, mogao je slobodno da raspolaže, jedino, ako se prije toga bio odijelio od svoje kućne ili porodične zajednice. Po ovomu u ondašnjoj Hrvatskoj, jer se sve ovo jednako odnosi na zajednice rodovske kao i vlasteoskog plemstva, u njima nije bilo pekulija, nego bi svako stečenje sa strane kojeg god člana kućne ili porodične zajednice, pripalo čitavoj zajednici. Kućna, jednako kao

[9] V. Jagić, n. izd., 56–57. Kadgod se pozivam na P. s. bez potanje oznake neka se gleda ovo Jagićevo izdanje P. s.

[10] To je poznato pravo prvokupa *(protimesis)* ili prekupa (otkupa) od *bližih* prodavaoca. Među tim *bližnjim* postojali su razni stepeni, o kojima govori čl. 36. i 62. *P. s.* Čl. 36., razlikuje među *bližnjim:* a) *brata prisnoga* = rođenoga (čl. 36a); b) *brata ne prem* (baš) *prisnoga* koji mu je u *bratstvu,* t. j. u bližoj ili daljoj rodbini (čl. 36b); c) *bližnega ali vrvnoga,* t. j. koji nije krvno povezan sa svim članovima zajednice *(bližnjih),* ali ima sva prava u toj zajednici, koju P. s. zove *vrv.* Čl. 62. pripadnike zajednice ili *vrvi* isto, ali jednostavnije dijeli: *bratja bližnja* (vlastita), *daonja* (rođaci) i *vrvna* (po pravu zajednice). Bliži po tim stepenima prodavaocu imao je prednost redom pred slijedećim. Pitanje o pravu prvokupa i prekupa v. P. s. čl. 51. Da prodaja zavisi od dozvole plemenskog suda, up. Šurmin, n. d., 293-296, 340-341 i drugdje.

[11] P. s., n. izd., čl. 51a.

i porodična zajednica mogla se podijeliti po volji u svako doba, a pri tomu svaki je pojedini muški član dobivao jednaki dio. Zato je u onodobnim hrvatskim kućnim i porodičnim zajednicama vrijedilo kolektivno, a ne suvlasničko pravo.

Tu osnovnu činjenicu potvrđuju i drugi izvori. Kad kralj Ludovik 29. III. 1351. daruje neka sela u Lici, piše, da ih daje *»eidem Nowak et per eum Gregorio et Johanni fratribus suis, exclusis tandem omnibus aliis fratribus, proximis et cognatis eiusdem Nowak, cum quibus in suis possessionibus hereditariis divisio fieri deberet«.*[12] Dne pak 28. XII. 1352. Ludovik istoj braći dariva neka druga sela u Lici *»eidem Noak et per eum predictis Gregorio et Johanni fratribus suis, exclusis omnibus aliis proximis fratribus et cognatis eiusdem, quos videlicet omnino inporcionatos esse volumus possessionibus in eisdem ...«.*[13] Grgur pak i Ivan nisu bili Novaku prava braća, nego polubraća, *fratres uterini*, od jedne majke.[14] U tim dvjema ispravama zajamčene su činjenice:

a) Novak s polubraćom Grgurom i Ivanom bili su članovi porodične zajednice, jer po prvoj ispravi imali su još nepodijeljene posjede *(in suis possessionibus hereditariis)* s bližim i daljim rođacima;

b) Ludovik za zasluge Novakove *(per eum)* daruje i u darovanju s njim izjednačuje i njegovu polubraću;

c) izričito isključujući bliže i dalje rođake pokazuje, da je razlikovao članove kućne od onih porodične zajednice. Iz činjenice, da kralj Ludovik za zasluge samoga Novaka daruje i njegovu polubraću, pogotovu što kralj u obje isprave ističe, da na ta darovanja nemaju nikakva prava drugi rođaci, članovi još postojeće njihove porodične zajednice, izlazi, da je po onodobnom hrvatskom imovnom pravu na ta darovanja imala pravo čitava njihova porodična zajednica, kao da su njoj samoj dodijeljena. Iz svega pak izlazi, da je u Hrvatskoj bilo jedno te isto imovno i nasljedno pravo za posjede feudalno-vlasteoskog ili rodovskog plemstva. Ta Ludovikova odluka na štetu prava porodične zajednice potpuno je u skladu sa cjelokupnim radom tog vladara, koji nije nikada propustio ni jednu prigodu da okrnji, izmijeni ili potpuno dokine običaje ili zakone, koji su do njega vrijedili u Hrvatskoj.

Za sve već navedeno o hrvatskom imovnom i nasljednom pravu ima obilje potvrda, izravnih i neizravnih, u našim izvorima. Tako Ivan, sin bribirskoga kneza Stjepana, prije svog puta u Ugarsku pravi oporuku

[12] *SCD* XII., n. d., 15. To je poznata ličnost iz vremena kralja Ludovika. God. 1368. kao *vitez silnoga i velikoga gospodina Loiša kralja ugrskoga, nega polače vitez, v to vrime budući knez na Ugrih šolgovski i v Dalmacii ninski* napisao je glagolski misal — Šurmin n. d. 84-85 i 107. Po ispravi 31. XII. 1373. — *SCD* XIV., 559 — on je *de generatione Mogoronig* knez ninski.

[13] *SCD* XII., 142–144.

[14] U obje sam isprave poslije *exclusis omnibus ceteris fratribus* izostavio zarez; i ovdje se radi: a) o Novaku, koji je vjernom službom zaslužio darovanje; b) o njegovoj braći *Gregorio et Johanni fratribus suis*, kako to stoji u ispravi od 29. III. 1351., a *fratribus suis vterinis* one od 28. XII. 1352.; c) o *fratribus proximis* — bliža braća hrvatskih isprava (rođaci), koje pismo Stola kninskoga zove *germanis propinquis;* d) *cognatis* daljnji su rođaci, među koje idu i *vrvna braća* P. s., članovi kućne a i rodovske zajednice uopće.

dne 30. IV. 1348.,[15] u kojoj bribirskim franjevcima poklanja *inter vivos*, neke svoje zemlje. Znajući da je taj njegov čin po hrvatskom imovnom i nasljednom pravu nezakonit, on tu ističe: *»nec obstante consuetudine aliqua Chroatorum, qua prohibetur ne quis suum patrimonium aliis quam suis consanguineis uel propinquis alicui valeat dare, donare uel alienare aliquo titulo siue iure de facto uel de iure et non obstantibus qiubuscumque legibus siue iuribus nec non statutis editis uel edendis, quibus donaciones, ordinaciones et commissiones sepedicti mei Johannis infringi valeant ...«*

Po svemu tome jedno je te isto plemićko imovno i nasljedno pravo bilo u kreposti u Poljicima — P. s., — u zadarskoj okolici — pismo Stola kninskoga, — u Bribiru — darovanje kneza IVANA — i u Lici — darovnice NOVAKU; dakle na krajnjem jugoistoku, sredini i sjeverozapadu uže Hrvatske; a da li je ono vrijedilo i za vlastelu vinodolsku?

2.

Dne 10. III. 1242. BELA IV. potvrđuje Vinodol braći IVANU II., FRIDRIHU I., BARTOLU III. i GVIDU III., četvorici sinova prvog imaoca Vinodola GVIDA II.[16] BELA IV. toj istoj četvorici braće to potvrđuje dne 5. IV. 1251. s dodatkom: *»quod si quis ex eis* — t. j. od te braće — *sine herede decesserit, prelibatorum comitatuum, Wynodol videlicet et Modros, donatio integraliter deuoluatur«.*[17] Tu se radi o devoluciji *»ob defectum seminis«*, po kojoj imanje prelazi ili »sjeda« na nekoga drugoga. Isprava izričito ne kaže, na koga bi u tom slučaju »sjeo« Vinodol, ali isključeno je, da se tu radilo o devoluciji na vladara. Isprava naime ne govori o potpunom izumrću svih muških potomaka, kad bi po donacijskom pravu nastupila devolucija na vladara; u ispravi radi se samo o djelomičnom izumrću — *»ako koji od njih umre bez potomaka«* — po čemu tu nije govor o devoluciji na kralja, nego na ostalu braću. I ta stavka, koja ne odgovara donacijskom ugarskom pravu, ušla je u ispravu po hrvatsko-rodovskom vlasteoskom pravu, jer je po srijedi darovanje na tlu uže Hrvatske. Istaknut ću također i ono *integraliter*, cjelovito, u cjelosti, što opet znači, da se radilo o devoluciji na braću, koja su imala potomaka. Po tom sva vlasteoska prava u Vinodolu ostajala su zajednička i jednaka svim baštinicima četvorice sinova GVIDA II., ona su početno bila kućne, a s vremenom su postala porodične zajednice.

Međutim dogodila se u imovnom i nasljednom pravu vinodolskog kneštva znatna promjena. God. 1270. STJEPAN V.[18] potvrđuje Vinodol braći FRIDRIHU II., BARTOLU IV. i GVIDU VI., sinovima GVIDA III., pa IVANU III., sinu GVIDA IV., a unuku GVIDA III. Po tomu 1270. Vinodol

[15] *SCD* XI., 453–454.
[16] *SCD* IV., 144–145.
[17] N. d., 442–444.
[18] *SCD* V., 580.

je u vlasnosti samo loze GVIDA III., dotično njegove kućne zajednice. Potomci pak GVIDOVE braće, IVANA II., FRIDRIHA I. i BARTOLA III., koji su po potvrdama BELINIM od god. 1242. i 1251. imali u Vinodolu ista prava kao brat njihov GVIDO III., tih prava više nemaju. Za IVANA II. i FRIDRIHA I. to je po sebi razumljivo, jer nisu imali muških potomaka, ali nije za BARTOLA III., koji je imao sina ŠKINJELU i tri unuka, koji upravo tada vladaju dijelom krčkoga vlastelinstva. U međuvremenu 1251. i 1270. BARTOL III. ili sin mu ŠKINJELA odijeliše se od porodične zajednice dobivši dio koji im je pripadao po broju muških članova. Po toj diobi izgubili su BARTOL ili ŠKINJELA svako pravo na Vinodol, što je u skladu sa pravom diobe zajednica. Upozorit ću na još jednu pojedinost te potvrde od g. 1270., važnu za hrvatsko imovno pravo. STJEPAN V. potvrđuje Vinodol ne samo braći FRIDRIHU II., BARTOLU IV. i GVIDU IV., nego jednako i IVANU III., sinu ovoga posljednjega. Po tomu nisu vlasteoska prava Vinodola nasljedile i uživale nasljedne loze *(linea)*, nego svi živi muški članovi kućne ili porodične zajednice bez obzira na njihove međusobne rodbinske stepene *(gradus)*; u navedenoj potvrdi otac i sin potpuno su izjednačeni. Sve pak to, u svemu odgovara pismu MIHAJLA ŽIVKOVIĆA i Poljičkom statutu.

To će pak i Vinodolski zakonik na osobit način potvrditi. V. z. izdan je prema svom vremenu u okviru formalne isprave. U protokolu je datacija, koja se sastoji od više hronoloških podataka: god. 1288. indikcija prva, 6. siječnja, 16. godina vladanja LADISLAVA IV. i *»va vrime ubo velikih muži, gospode Fedriga, Ivana, Levnarda, Duima, Bartola i Vida, krčkih, vinodolskih i modruških knezi«.* To su pak FRIDRIH II., sin GVIDA III., IVAN III. i LEONARD, sinovi GVIDA IV., a unuci GVIDA III., DUJAM II., sin FRIDRIHA II., a unuk GVIDA III., BARTUL VI. i GVIDO V., sinovi IVANA III., a praunuci GVIDA III. Po tim imenima može se zaključiti:

svi prije spomenuti muški su potomci GVIDA III. i članovi njegove loze, ali različnih stepena srodstva; kućna zajednica već je bila postala porodična;

članovi su te porodične zajednice poredani po starosti, a ne po međusobnoj njihovoj srodnosti, i zato stepeni u imovnom pravu nisu imali važnosti;

svi oni po kojima je datiran V. z., imali su jednaka vlasteoska prava u Vinodolu;

ona nisu bila vezana za rodbinske stepene, ni za loze;

pripadala su jednako svim muškim potomcima GVIDA III.;

svi oni bili su nužni nasljednici;

sačinjavali su oni porodičnu zajednicu, u kojoj je među članovima postojala u svemu potpuna ravnopravnost;

pravo vlasništva u toj porodičnoj zajednici bilo je kolektivno, a ne suvlasničko;

pojedinac nije mogao da slobodno raspolaže svojim dijelom, ali je u svako doba mogao tražiti diobu;

jer se ženske ne spominju, nisu imale imovinskih, a ni drugih prava u toj zajednici.

Nijedan od tih zaključaka, do kojih sam došao po dataciji V. z., ni u čemu se ne protivi rodovsko-vlasteoskim pravima, koje sam utvrdio po pismu Stola kninskoga i po Poljičkom statutu; svi se oni međusobno slažu i dopunjuju; daju zajedničku sliku imovnoga i nasljednoga prava feudalno-vlasteoskih i drugih hrvatskih srednjovjekovnih kućnih i porodičnih zajednica.

Uporede li se pak sve gore utvrđene norme hrvatskog vlasteoskog imovnog prava s onima zapadnog feudalizma ili ugarskog donacijskog sistema, one se od tih, pa i u osnovi, uvelike razlikuju. Dok u feudalnom imovnom pravu nema ni traga ostacima prastarog rodovskog uređenja, a u donacijskom jedva po koji sitni i blijedi ostatak, dotle je osnova našeg vlasteoskog imovnog prava ostatak rodovskog uređenja. Ali dok se te tri srednjovjekovne feudalne institucije među sobom u mnogom razilaze, spajaju ih skupa onodobni društveno-ekonomski feudalni odnosi, po kojima su one ogranci feudalizma.

II. Društveno uređenje Vinodola

God. 1225. dobio je Vinodol novog gospodara, krčke knezove, poslije zvane Frankopane. Dotadanje kneštvo *(comitatus)* vladarevo postalo je feudalno. Pri tome društveno uređenje Vinodola izmjenilo se samo u glavnom vlasniku proizvodnih sredstava i snaga te u aparatu potrebnom za održavanje društvenih odnosa i poretka u Vinodolu. Sva prava vladara i njegova upravitelja, do XII. st. župana, a poslije kneza *(comesa)*, prešla su na novog vlastelina-feudalca, Frankopana. U svemu drugomu društveni život u Vinodolu ostao je isti, upravljan i podvrgnut promjenama društvenog razvoja savremenog feudalnog doba.

III. Proizvodna sredstva

1.

Proizvodna sredstva Vinodola zavise od njegova geografsko-primorskog položaja i morfologije tla. Vinodol se morfološki uglavnom dijeli na tri pojasa: obalni, dobro razvijen, ali krševit i neplodan, zgodan za ribarstvo i pomorstvo; srednji, koji se sastoji od više manjih i većih kraških polja, dobar za intenzivno mediteransko poljodjelstvo; treći, planinski, u pozadini s velikim šumama i pašnjacima, zgodan za stočarstvo i drvarenje. Budući da su se glavna proizvodna sredstva Vinodola nalazila na srednjem pojasu, tu su bila i sijela glavnih proizvodnih snaga; taj pojas bio je najviše naseljen, u njemu se nalazila većina vinodolskih naselja. Radi dobro razvedene obale, zgodnih luka i pristaništa i položaja za ribolov, od davnine postojala su, iako rjeđa, naselja i na obali mora, uz prastari Trsat i Bakar, pozniji Novi, Crikvenica i dr. Planinski kraj osim pastira i drvosječa, sezonskih stanovnika, nije bio nastanjen.

Podaci o proizvodnim sredstvima nalaze se u V. z. pod općim nazivom »blago«[1] i posebnim: oranica, vinograd, vrt i t. d.[2] Što u V. z. označuje »blago« jasno kažu čl. 34. i 51. Čl. 34. kaže, da je blago *»nika zemlja vola niki vinograd ili pošišion ili vert«*, a čl. 51. još šire riječima, da je blago sve, *»ča se gible i ne gible«*, dakle sva imovina ili, kako je i inače poznato, da se u našim starim ispravama obično »blagom« označava sve ono, što netko ima i posjeduje, svu pokretnu i nepokretnu imovinu, što isti V. z. u Dodatku zove *»iminje«*. Od pojedinih pak proizvodnih sredstava V. z. spominje u prvom redu *»zemlu«*[3] u značenju oranica, na kojima se sijalo žito i drugo.[4] Oranice su bile osnov čitavog vinodolskog gospodarstva. Za uređenje žita služila su im gumna.[5] Zastalno je bilo mlinova, jer je za njih bilo zgodnih voda, pa se često u vinodolskim ispravama i spominju.[6] Što ih V. z. ne spominje, znači da nisu ulazili u odnose kneza i njegovih podanika, jer su vode po sredovječnom pravu vladareve *(regalia)* ili feudalčeve. Uz oranice spominju se vinogradi,[7] koji su uspjevali zbog terasastih formacija okrenutih prema suncu. Bilo je i vrtova s različnim povrćem, a i voćkama.[8] U druge pak vrste posjeda, koje V. z. zove *»pošišion«*[9] išle bi kuće,[10] zatim *»hram«*,[11] koji označuje veću kuću, a možda i dućan, pa osik (staja)[12] te mošuna (polupokrivena suhozidina za blago).[13] Livade ni travnjake V. z. ne spominje, ali jer čl. 10. govori o sijenu i plastovima, znači, da ih je bilo. Nema spomena ni o šumama, kojima je veći dio Vinodola bio pokriven, osobito planinski njegov pojas. U V. z. ne spominju se pilane, ali po drugim izvorima vinodolskim one su postojale.[14] Stočarstvo je

[1] Čl. 32., 34., 51., 57. i 70.

[2] Čl. 23., 34. i 45.

[3] Čl. 23., 34., 45. i dodatak.

[4] Čl. 8. i 10.

[5] Čl. 8. i 23.

[6] Đ. Šurmin, n. d., 128: 4. I. 1428. Nikola Frankopan dopušta crikveničkim pavlinima, da naprave *pilu* (pilanu) *u crikveničkoi drazi, ondi kadi* (gdje) *su nih malini* (mlinovi), a jer su pavlini primili sve od Frankopana, primili su i mlinove; knez Dujam Frankopan 8. XI. 1445. — n. d., 160 — daje fratrima sv. Jelene iz Senja pravo mljevenja *v naših malinih, ki su v Žrnovnici pod Ledenicami prez ujamka* (ujma, ušura). Dne 5. IX. 1458. — n. d., 214 — knez Martin Frankopan oslobađa mlin Juriše Ričanina pod gradom Trsatom od dohotka, koji su prvašnji imaoci plaćali. Isti knez 21. III. 1464. — n. d., 238 — dopušta Filipu Sokoliću iz Novoga, da napravi mlin na svojoj zemlji, ali mora davati knezu polovicu dohotka; da 7. I. 1470. tu istu polovicu daruje fratrima na Ospi — n. d., 257. Jasna svjedočanstva, da su vode pripadale po regalnim pravima knezu feudalcu.

[7] Čl. 23., 34., 45. i dodatak.

[8] Čl. 34. i dodatak.

[9] Čl. 34. i dodatak.

[10] Čl. 62.

[11] Čl. 7. i 62.

[12] Čl. 8. i 62.

[13] Čl. 10.

[14] Up. u bilj. 6 ispravu od 4. I. 1428.

bilo važna grana privrede u Vinodolu i često se u V. z. spominje krupna[15] i sitna stoka.[16] Primorski je dio Vinodola bio zgodan za različne vrsti ribolova i pomorstva uopće. Zato se primorsko stanovništvo zastalno uvijek bavilo i jednim i drugim, iako o tome V. z. šuti. Ali da je postojalo brodarstvo, da se zaključiti, jer u čl. 11. govori o krađi u *»pristanišću«*, t. j. uređenoj luci s robom u njoj. Uz drvo, drvenu građu i različne drvene prerađevine izvozila se iz Vinodola, uglavnom po moru, krupna i sitna stoka, vino, slano meso i riba, kože, ulje (jer je u Vinodolu uvijek bilo maslina), vosak (u čl. 8. spominju se pčele), vuna, prosto sukno i drugo. Uvozilo se željezo, oružje, mirodije, luksuzni predmeti i druga svakovrsna trgovačka roba.

2.

Svakako su proizvodna sredstva bila mnoga i raznovrsna u Vinodolu, ali u čijim su bila rukama? Kao što su za vrijeme županija ona uglavnom bila vladareva, sada su bila vlastelina feudalca. Redovno je svaki feud vezan za zemljišni posjed, naturalnu proizvodnju i rentu. Vlastelin je na feudu po feudalnom uređenju vlasnik gotovo svih proizvodnih sredstava. Ako su pak po koja od njih vlasništvo drugih, ti ih posjeduju ili iz vremena starih županija po prastarom rodovskom pravu, ili po vladarevu darovanju, dok je pozniji feud još bio u njegovim rukama ili iz vremena feuda, jer su često feudalci za zasluge pojedincima poklanjali posjede i drugo. FRANKOPANI su dobivši 1225. Vinodol u feud postali vlasnici glavnih proizvodnih sredstava u Vinodolu, svih onih koja je do tada imao vladar. ANDRIJA II. daje krčkom knezu GVIDU: *»totam terram ... Wynodol ... cum pertinenciis et totis redditibus«.* Po tomu su FRANKOPANI postali vrhovni vlasnici i gospodari čitavog Vinodola, svih imovnih i političkih prava, svih prihoda i svega, što je bilo kojim pravom pripadalo toj feudalnoj jedinici. Novi knez vlastelin bio je u prvom redu gospodar »blaga«, t. j. svega pokretnoga i nepokretnoga, od čega je on kao dohodak primao dio *(učeste)*. Zato je po čl. 34. udarena teška kazna protiv svakoga, koji bi zadržao bilo što, od čega je knez primao za dohodak dio plodova, a taj dio ne bi knezu dao — *»bi držal ko blago, niku zemlu, vola niki vinograd, ili pošišion ili vert, od tih pošišioni bi imel gospodin knez učeste* (dio) *i ako bi ga ne dal ...«* Knez je po tomu čl. 34. primao naturalnu rentu od oranica, vinograda, vrtova i drugoga. Da je on bio i vrhovni vlasnik svega, pokazuje čl. 33. *»ako bi ki držal ošastno, to est rič niku, ka bi ničja bila, i ima k dvoru priti prez zapovidi dvorske vola prošćenja ...«*, t. j. ako bi netko u Vinodolu držao bilo koju stvar ili predmet *(rič niku) »ošastno«*, t. j. stvar koja je ostala bez zakonitog nasljednika, pa bi stoga po sebi pripala knezu, na njega bi prešla bez sudbenog ili kojeg drugog traženja.[17] Po čl. 5. knez ima pravo

[15] Čl. 4., 5., 45., 48., 49., 50., 51., 52., 53., 54. i 58.
[16] Čl. 5., 8., 10., 25., 28. i 45.
[17] ŠURMIN, n. d., 223. Knez MARTIN FRANKOPAN 25. VI. 1460. daje crikveničkim pavlinima vinograd u Selcima, *ki e bil Šinkov, ki na nas spade;* slično n. d., 258, 7. I. 1470. njiva, *ka na nas spade.*

rekvizicije blaga od svih stanovnika *»tako od skota kmetšćega, tako od plemenitih ludi, tako od popi i od inih vsakih ludi«.* U tim člancima najbolje se odrazuje odnos kneza vlastelina FRANKOPANA prema proizvodnim sredstvima Vinodola: on je bio ne samo glavni, nego i vrhovni gospodar svega. Naravno, po već rečenom, taj feudalni vlasnik Vinodola bila je zajednica krčkih knezova, a ne pojedini član te zajednice; pojedini član samo je povremeno vladao u Vinodolu, i to kao predstavnik te zajednice.

Budući da se u čl. 34. ističe, *»ako od tih pošišioni bi imel knez učeste«*, to znači da je bilo imovine i posjeda, od kojih knez nije imao *»učeste«*, nije od njih dobivao dužni dio, dohodak. To su u prvom redu posjedi različnih crkvenih ustanova. Zato je drugi vlasnik proizvodnih sredstava u Vinodolu po veličini bila crkva s mnogim svojim institucijama. O crkvenim proizvodnim sredstvima V. z. ništa ne govori. To je razumljivo, jer su ona bila izvan zahvata V. z., koji je imao pred očima jedino uređenje odnosa između kneza feudalca i njegovih užih podanika, dok se odnosi crkve i njenih podanika njega *izravno* nisu ticali. Ali da je crkva imala svoja proizvodna sredstva, to je činjenica. Poznat je prastari kanonski propis, po kojemu se ne može sagraditi crkva ni crkvica, a ni oltar, ako to sve već prije nije bilo povezano s beneficijem (zavještajem), koji se u srednjem vijeku redovno sastojao od zemljišnog posjeda (nadarbine); od tih nadarbina uzdržavala se ustanova i klerik namješten u njoj. U V. z. više puta spominju se crkve,[18] opatije i *molstiri* (samostani),[19] *bratšćine* (bratovštine).[20] Ktomu često se spominju članovi klera različnih stepena, o čemu poslije. Budući da su postojale sve te ustanove s njihovim klerom, postojali su i njihovi zemljišni i drugi beneficiji, koji se u drugim vinodolskim spomenicima inače često spominju.

Bilo je i drugih vlasnika proizvodnih sredstava, kao »plemenitih«, trgovaca i ostalih, ali o tome poslije.

IV. Podložno stanovništvo

Osim uže obitelji vlastelina, njegova dvorskog i upravnog osoblja i posluge, vinodolsko stanovništvo sastojalo se od kmetova, plemenitih ljudi, svećenstva i drugih, kako to izlazi iz čl. 5. i 75. V. z. Po čl. 5. knez ili biskup može rekvirirati *»od skota kmetšćega, tako od plemenitih ludi, tako od popi i od inih vsakih ludi«*; po čl. pak 75. knez ima svu sudbenu i kaznenu vlast (pravdu i punu oblast) *»tako zverhu plemenitih tako zverhu ludi crikvenih i zverhu kmeti i zverhu vsih inih ludi ...«* U ta dva članka označene su sve vrste vinodolskog stanovništva.

[18] Čl. 1., 2., 17. i 36.
[19] Čl. 2., 17. i 36.
[20] Čl. 13.

A) KMETOVI

1.

Brojčano najjači, a društveno najniži sloj bili su kmetovi. Po feudalnom uređenju svaki feud sastojao se od dva glavna faktora: feudalca, glavnog vlasnika proizvodnih sredstava na feudu, i njegove radne snage na tom feudu, kmetova. Vinodol je od 1225. feud, zato su i glavna radna snaga njegova bili kmetovi. Spominju se izravno u čl. 5., 17., 25., 31., 36., 50., 54., 73. i 75., a u mnogim drugim neizravno se o njima radi.

Ali kmetova nije bilo samo na kneževim imanjima, oni su obrađivali i crkvena imanja u Vinodolu. V. z. izravno o tome ne govori, jer je to izvan njegova dohvata. Po kanonima svećenici redovno nisu vršili teže poslove, a radi se o vremenu i kraju, u kojemu su kmetovi bili glavna radna snaga, zato su kmetovi obrađivali i crkvena imanja. Pogotovu, jer su ta imanja većinom bila darovanja vladareva ili feudalčeva, i po onodobnom pravu s imanjem prelazili su i kmetovi na novog vlasnika. Da su crkvena imanja obrađivali kmetovi, potvrđuju vinodolske isprave. Tako 26. X. 1450. knez MARTIN FRANKOPAN na tužbu crikveničkih pavlina, kako MARKOVIĆI *»da ne će služiti crikvi rečenoj* — sv. Marije — *kako služe drugi kmeti te crikve vožnju i poklonom i da vinograda ne teže crikvenoga po zakonu«*, naređuje MARKOVIĆIMA *»da službu čine vsu i plnu, kako i drugi kmeti crikveni«.*[1] Knez MARTIN FRANKOPAN daruje 26. VI. 1460. istim pavlinima vinograd u Crikvenici, koji je posadio BEZIČIĆ *»s onu službu našu, ku nam' on' služi«.*[2] A dne 7. I. 1470. knez MARTIN FRANKOPAN oduzima crkvi sv. Marije kod Novog kmeta JAKOVA ČIKULIĆA *»koga bihomo dali, a dasmo im drugoga kmeta«* DMINKA iz sv. Vida *»sa vsu službu, ka na nega pristoi«*; uz to im daje jednoga vlaha *»... za kmeta nim' i za pastira sa vsu plnu i celu službu«.*[3] Važan je posljednji pasus, da im daje *»ednoga vlaha za kmeta nim' i za pastira«*, iz čega izlazi, da su u čl. 66. spomenuti *»pastiri i orači«* pripadali među kmetove.

Po svemu najbrojniji sloj vinodolskog pučanstva bili su kmetovi. Već sam pokazao, kako su na imanjima hrvatskih vladara od VII. do XII. st. robovi bili radna snaga, a od XII. dalje kmetovi. U toku punih pet stoljeća gospodarski se, a s tim i klasni položaj radne snage na imanjima hrvatskih vladara u mnogom izmijenio. Vinodol je do god. 1225. bio hrvatsko vladarsko imanje, zato je i njegova radna snaga sudjelovala u procesu svog društvenog podizanja. V. z. nema traga robovima, jer su se oni u XII. st. pretvorili u kmetove, te neposredne robovske izdanke, osnov radne snage i pučanstva u Vinodolu.

Gospodarski, a s tim i društveni položaj vinodolskih kmetova može se odrediti po više članaka V. z. Tako u čl. 34. piše: *»ako bi ki držal ko blago, niku zemlu vola niki vinograd ili pošišion ili vert, od tih pošišioni bi imel gospodin knez učestě ...«* Tu se radi o raznim granama gospodarstva, ali njihove plodove ne uživa samo onaj, koji ih drži, vodi o njima brigu i obrađuje ih, nego i drugi, u našem slučaju knez. Od svih grana gospodarstva knez ima *»učestě«*, udio, dohodak, rentu. Budući da je Vinodol feud, a njegov knez feudalac, zato u tom čl. 34. može da se radi samo o kmetskim, a ne o kojim drugim gospodarskim podaničkim odnosima. Kmetovi su u vrijeme postanka V. z. držali i obrađivali kneževske posjede, oranice sijali, vinograde i vrtove sadili i njegovali, kao i sve drugo radili, što im je ratarstvo Vinodola omogućavalo, dajući knezu određeni dio u naravi. Ktomu vinodolski su kmetovi timarili stoku pa i od nje dio davali. Da su gojili stoku, vidi se iz V. z. Po čl. 5. kad bi putovao po Vinodolu knez ili biskup *»i v ki god bi grad prišal ki od niju, more činiti ěti i k sebi činiti priti po ruki satnika onoga grada za svoe jidenje i za svoe obiteli, od kih koli goved i brav, ke se mogu naiti naibliže, tako od skota kmetšćega, tako ...«* Po čl. 25. u slučaju tučnjave *»meju kmeti«* plaća krivac 40 soldina knezu, *»a onomu, ki bude bien, 2 brava ter likariju«*; po čl. 54. ako bi kmet na sudu zastupao *»plemenitoga«*, a *»prez prošćenja dvora«*, plaća za kaznu vola ili 8 libara. Po tome su kmetovi vinodolski timarili krupno i sitno blago i bili njegovi djelomični vlasnici.

Osim zemalja i stoke, za koje postoji potvrda u V. z., kmetovi su u Vinodolu imali stambene kuće i gospodarske zgrade sa svim potrebnim za jedno i za drugo, što se sve u čl. 34. općenito označuje sa *»blago«* i *»pošišion«*. Ali to sve nije bilo pravo individualno vlasništvo vinodolskih kmetova, jer je vrhovni vlasnik svega bio vinodolski knez i od mnogoga imao je on *»učestě«*. Na stvari ništa ne mijenja, što V. z. ne kaže, od čega su sve i koji su dio davali vinodolski kmetovi svom knezu; postojao je prastari običaj, koji u vrijeme postanka V. z. nije ni dolazio u pitanje, pa nije ni zabilježen. To će pitanje iskrsnuti tek poznije raspadanjem feudalizma i uredit će se urbarima XVII. st.[4] A da i nema tih kasnijih izravnih svjedočanstava, već sam feudalni sistem i uz njega usko povezan naziv »kmet« pretpostavljaju radne odnose između feudalca i njegova podložnika, zavisnost u prvom redu gospodarsku između ovog posljednjeg i onog, čiju je on zemlju obrađivao i držao stoku. Zato vinodolski kmet kao takav nije bio potpuni vlasnik *(dominus)*, onoga, na čemu i od čega je živio, on je uglavnom plodouživalac.

Koja i kolika su bila podavanja vinodolskih kmetova knezu V. z. šuti. Ali jer je Vinodol bio u Hrvatskoj, podavanja vinodolskih kmetova zastalno uglavnom odgovaraju podavanjima drugih kmetova u Hrvatskoj. Po parnici VLADIKE i drugova protiv JAKOVA ŠUBIĆA iz god. 1361. kad je ovaj silom VLADIKU i drugove od posjednika BANJEVCA i KAČIĆA učinio kmetovima, on od njih traži jednu četvrtinu plodova te razna druga podavanja i usluge.[5]

[1] ŠURMIN, n. d., 186.
[2] N. d., 223.
[3] N. d., 257-258.

[4] R. LOPAŠIĆ, *Hrvatski urbari, MhjSM* V., Zagreb 1894. Grižanski od god. 1544., str. 82-93; novljanski god. 1608. i 1653., str. 129-148; trsatski od god. 1610., str. 149-165; grobnički god. 1642., str. 187-198. E. LASZOWSKY, *Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, Vjesnik zem. arhiva.* XVII., Zagreb 1915., 71-108.
[5] *SCD* XIII., 185-190: *Omnium frugum et vinorum ipsorum quartam partem et alia debita et proventus — debita et servitia et quartam partem suorum vinonorum et frugum.*

U posljednje vrijeme izdao je dr. S. ANTOLJAK popis feuda, koje je Venecija preuzela kupovinom Zadra i prava na ostalu Dalmaciju 1409.[6] Tu se radi o prastarim hrvatskim feudima kao onom Vrane, koji je ZVONIMIR ustanovio 1075., a koji je u XII. st. prešao u ruke templara, da poslije 1312. pređe u ruke Ivanovaca. Kmetovi na feudu vranskog priorata davali su *»quartam et decimam partem omnium fructuum«*, t. j. $^1/_4 + ^1/_{10} = ^7/_{20}$, oko $^1/_3$ svih plodova, među koje spada i blago.[7] Nešto slično vjerojatno davali su i vinodolski kmetovi knezu. Za feud Ljuba potanje govori[8] i kmetovi daju $^1/_4 + ^1/_{10}$ od žitije, vina i lana; od ovaca i koza $^1/_{10}$ janjaca i kozlića; zatim kao *»honorantias«* na godinu: 3 hljeba (pogače) i jednu kobasu ili pleće bravlje o Božiću, o Uskrsu 3 pogače i 7 jaja, na sv. Mihovila 3 pogače, 1 kokoš i 3 kvartoča vina; svi stanovnici moraju uzorati, urediti i posijati 4 gonjaja gospodaru kao *»zgon«* troškom gospodara, t. j. dati samo radnu snagu; uskopati vinograd od 2 gonjaja na račun gospodara kao i nositi i dovesti žito i vino gospodara na more; tko ima magarca dužan je dati tovar drva na Božić; sve osude idu u korist gospodara; za meso, koje se prodaje, plaća se i to od male životinje 1 solid, a od veće 2 solida, dok stranac plaća dvostruko.[9] Budući da su feudi Vrane i Ljube u Hrvatskoj kao i Vinodol, a jednako su i stari, moralo im je i društveno uređenje odgovarati.

2.

Kmetsko stanje u Vinodolu na osobit način vidi se u čl. 32., po kojemu, a što je potpuno u duhu feudalnog uređenja, kmet ni na samrti nije mogao slobodno raspolagati svojom imovinom.

Čl. 32. glasi: *»hčere, ke su ostale po smerti očini i materini ili sini, ako nisu ostali brati tim hčeram, imaju se areditati ili ostaviti tim hčeram blago otčino i materino, čineći vsu službu onu, ku su imili služiti dvoru otci i matere nih. I takoe, ako bi sini ostali i umerli brez reda«.* Tim člankom u prvom je redu uređeno nasljedstvo onih kmetovskih potomaka, koji su mogli da čine *»vsu službu onu, ku su imili služiti dvoru otci i matere nih«.* Riječ *»služba«* ovdje kao i u čl. 3. i bezbrojnim našim spomenicima označuje izvršavanje kmetskih obveza, među koje spadaju rad i podavanja u naravi; *služba* odgovara lat. *servitus, officium, ministerium* i sl. Prema tome u čl. 32. radi se isključivo o kmetskom nasljednom pravu povezanom s mogućnošću vršenja svih kmetskih dužnosti. V. z. nigdje izravno ne govori o nasljedstvu kmetske muške loze, jer se pretpostavlja, da su muški potomci po sebi sposobni vršiti svu dužnu službu knezu, a što je bilo uređeno općim feudalnim poretkom, dotično *kmetskim zakonom.* Čl. 32. ima na umu samo žensku lozu, u slučaju kad nema izravnog muškog potomka. Ktomu riječi *»ako nisu ostali brati tim hčeram«,* govore indirektno o nasljednom redovnom pravu

[6] *Zadarski katastik 15. stoljeća. Starine* 42, Zagreb 1950., 341-417.
[7] N. d., 389-394.
[8] N. d., 395-399.
[9] N. m., 397.

muških potomaka i da su kćeri samo fakultativni nasljednici. Redovni su nasljednici izravni muški potomci, a ako tih nema, a ima ženskih, tad vrijedi čl. 32. U tom članku predviđen je dvojaki slučaj. Jedan bi bio, da se kćerima po smrti roditelja, ako braće nemaju, dade samo udadbena oprema, a čitavo imanje prelazi na kneza; drugi pak slučaj bio bi, da su kćeri nasljeđivale čitavo imanje po smrti roditelja. Prvo izlazi iz riječi *»imaju se areditati«.* ANTUN MAŽURANIĆ,[10] prvi izdavač V. z., uzeo je da *areditati* dolazi od talijanskog *ereditare = naslijediti;* njega pak slijede svi drugi izdavači i tumači. Jedino VLADIMIRU MAŽURANIĆU smetalo je ono *se*; po njemu, jer je *ereditare* neprelazni glagol kao i naše *naslijediti,* a *areditati* u članu stoji u prelaznom značenju, zato on postavlja mogućnost, da ono *se* stoji mjesto *vse.*[11] Ali takva tumačenja nisu samo sumnjiva radi onoga *se,* nego ako se uzme, da *areditati* znači *baštiniti,* taj član u sebi je kontradiktoran. Jer dok u prvom dijelu stoji *»imaju* (moraju) *se areditati«,* t. j. kćeri bi bile nužni baštinici, po drugom dijelu, u kojem je njihovo baštinsko pravo povezano za njihovu sposobnost vršenja svih obaveza prema knezu, one su samo fakultativni baštinici. Zato bih dao onomu *areditati* drugo značenje. Ta riječ ne dolazi od talijanskog *ereditare,* nego od *arredo-are,* što znači *fornire di arredi, snabdjeti opremom;* tal. *arredo, corredo* jesu pokretnine, koje žena nosi u miraz. Po tome kmetovske kćeri u Vinodolu nisu bile nužni nasljednik po smrti roditelja ni u pomanjkanju izravnih muških potomaka; njihovo nasljedstvo zavisilo je od volje njihova gospodara feudalca: mogao im je on ili dati miraz i lišiti kmetskog imanja pokojnih roditelja ili ih ostaviti na imanju, ako je smatrao, da će one, naravno s mužem, kojega bi na to imanje dovele, moći ispunjavati potpuno i redovno sve kmetske dužnosti prema njemu. Konačno iz čitavog čl. 32. slijedi, da su kmetska imanja u Vinodolu bila samo kućna, kako je to bilo i za starih županija.

Time je kmetsko nasljedno pravo u Vinodolu postalo jasno i mogu se postaviti njegove norme. Budući da je pojedino kmetsko imanje bilo kućno i redovno u rukama muškarca, a po čl. 32. zakon o nasljedstvu nastupa *»po smerti očini i materini«,* znači, da je po smrti muža, koji je opet s obzirom na nasljednike mogao da bude ili otac ili djed, njegovo kmetsko imanje prelazilo u prvom redu na preživjelu udovu; poslije njene smrti nasljeđivali su njihovi sinovi; a ako su sinovi već bili umrli, tada unuci. Tako je kmetsko imanje, dok je god bilo moguće, ostajalo u rukama izravne muške loze. Samo u slučaju, da te više nije bilo, nasljedstvo je fakultativno, t. j. ako je knez htio, prelazilo je na izravnu žensku lozu, na kćeri ili unuke, ali na ove posljednje samo po muškoj, a ne ženskoj lozi. Ako tih izravnih potomaka nije bilo, kmetsko je imanje prelazilo na kneza, a nikada na kmetove rođake, t. j. ne na pobočnu mušku ili žensku lozu, što je u skladu sa činjenicom, da su kmetska imanja bila kućna, a ne porodična. Takav nasljedni red u Vinodolu potpuno je u opreci s rodovskim nasljednim pravom, koje je tada kod nas bilo još i te kako u kreposti kod feudalaca i kod potomaka

[10] V. z., n. d., u rječniku.
[11] Prinosi, n. d., 7.

nekadanjih rodovskih zajednica, kako sam prije pokazao. Nasljedno pravo vinodolskih kmetova pokazuje na robovsko-kmetsko podrijetlo i tradiciju i na feudalni sustav, a nikako na slobodne općine. Feudalcu nije bilo stalo, tko mu, nego kako mu netko radi; upravo po tom načelu sastavljen je čl. 32. i pokazuje na odnos između kneza i vinodolskih kmetova.

Po svemu, vinodolski kmet na smrti nije mogao da slobodno raspolaže ni s najmanjim dijelom svoje pokretne ili nepokretne imovine, bio je *testandi incapax*; kad nije na smrti, nije ni za života slobodno raspolagao, bar s onim, čime je knez mogao biti oštećen, ali o tomu posljednjem V. z. šuti. Vinodolski kmet bio je samo djelomični plodouživalac imanja, koje je obrađivao; njegov gospodarski položaj uvelike je bio sputan krutim feudalizmom.

3.

Naravno, takvom niskom gospodarskom stanju vinodolskih kmetova morao je odgovarati i njihov društveni položaj. Oni osim što su bili radna snaga feudalaca, njemu u svemu podložna i od njega zavisna tako, da se njihov socijalni položaj kretao u krugu što jačeg i raznovrsnijeg iskorišćivanja, bili su knezu potpuno podređeni i ograničeni u pravima i slobodama. Zato, iako su vinodolski kmetovi davno bili već ostavili robovsko i prešli u kmetsko stanje, u V. z. nalaze se jasne oznake njihove staleške podređenosti i zavisnosti od gospodara, tragova njihova društvenog položaja iz vremena ropstva. Vinodolski kmetovi po čl. 17. nisu imali prava seljenja *(liberae migrationis)*, pa ni u granicama Vinodola: *»niedan od kmet i od ludi općinskih ne more poiti prebivati v niednu crikav ni v niednu opatiju ili v molstir služiti ili se onde položiti za obaritelnika, ako nij s volu kneza i općine«*. Kad se tako netko nije slobodno mogao da naseli na crkvena imanja ili primi crkvenu službu, pogotovu nije mogao kamo drugdje da se iseli. Na nekadanje ropsko stanje vinodolskih kmetova pokazuje čl. 16.: *»niedan žakan ne more prieti svetih redi kneštva ako nij od vole kneza i od općine grada, gdi est«*. U tom članu sačuvana je prastara crkveno-kanonska praksa, da rob nije mogao postati svećenik, ako ga prije ne bi gospodar zakonito oslobodio. Doduše u to vrijeme u Vinodolu nije bilo više robova; davno je robovsko stanje i u njemu prestalo. Knez, da se radna snaga s njegovih imanja ne raspršì, da je očuva za sebe, zadržao je staro pravo: vinodolski kmetovi bez kneževa prethodnog dopuštenja ne mogu se slobodno seliti ni u Vinodolu, a kamo li van njega, oni ne mogu postati svećenici. Naravno sve to nikako ne može biti sekundarne, nego primarne prirode, to je ostatak nekadanjeg nižeg kmetovskog društvenog stanja. Da kmet u V. z. ne označuje samo vlasteoskog radnika podanika, bilo to kneževskog, crkvenog ili čijeg drugog, nego ima pred očima individue nižeg određenog stanja i društvene klase, pokazuje uz sve dosada navedeno osobito čl. 31., u kojemu su određene kazne za ubojstvo *»kmeta ili od roda kmet«*. Po ovomu V. z. klasno izjednačuje kmetove u užem smislu, one, koji obrađuju kneževske zemlje, s onima *»od roda kmet«*, t. j. koji više ne teže vlasteosku zemlju, nego rade druge, kao zanatlijske, trgovačke ili koje ine poslove, ali su oni kmetovskog roda i podrijetla. Po tome je *kmet* u V. z. čisto klasni naziv. Zato su i svećenici roda kmetskoga smatrani kao pripadnici kmetske klase.

4.

Uza sve to vinodolski su kmetovi u mnogom bili ravnopravni ostalim stanovnicima Vinodola, koji nisu bili kmetovi. Tako su po čl. 5. pri rekviziciji od kneza ili biskupa oni izjednačeni sa svim drugima. Iako kmetovi nisu bili svi kneževi, ipak po čl. 73. i 75. svima njima bez razlike sudi samo knez, dok je po općem feudalnom pravu svaki gospodar sudio svojim podložnicima, kmetovima. U čl. 73. stoji: *»... kmeti imaju se pozivati od vsakoga pred dvorom, pred rotnikom«*. Čl. pak 75.: *»od vsih bandi, zagovori i račeni gospodin knez ima pravdu i punu oblast tako zverhu plemenitih tako zverhu ludi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu vsih inih ludi, kako se zgora udrži«*, t. j. kako je u predašnjim člancima V. z. navedeno. Činjenica, da je knez zadržao u svojim rukama svaku sudbenu i kaznenu vlast nad svim kmetovima, bili oni njegovi ili ne bili, svakako je jedna od karakteristika našeg vlasteosko-feudalnog prava. Po običnom feudalnom pravu kmetovima sudi njihov feudalni gospodar. Međutim po ispravi od 26. X. 1450., kad Markovići, kmetovi crikveničkih pavlina, nisu htjeli da im služe kao kmetovi, pavlini ih tuže knezu, a ovaj osuđuje Markoviće, da su to dužni; k tomu naređuje knez *»vsim našim' oficijalom', ako bi ka tužba kada pred vas'* (t. j. oficijale) *prišla od tih' rečenih' fratr' ot nih' kmet', da bi služiti ne hotili ili dohodak ne davali, da im zadovolnu pomoć', rekuć' ljudi date, i da e kaštigaju rečeni fratri po tom' zakoni* (po ovoj naredbi) *osudom* (kaznom) *i uzu* (tamnicom)*«*.[12] Knez ovdje posebno dopušta, ako se Markovići ponovno budu bunili, da ih mogu i sami fratri kazniti. Dok su tako kmetovi jednako kao i svi drugi Vinodolci potpadali isključivo pod sudbenu i kaznenu jurisdikciju kneza, dotično njegova sudbenog dvora, po čl. 25. postojao je poseban kazneni i sudbeni postupak za kmetove: *»od bienja, ranenja i od stučenja meju kmeti nij band nego soldini 40, ke krivac ima platiti knezu, a onomu, ki bude bien, 2 brava ter likariju. A to takoe od satnika i grašćika i busovića, ki v sih esut pod zakon i pod pravdu kmetsku, a ne od služabniki, i po zakonu kmetšćkomu sudet se i nim est za uraženě zadovole učineno«*. Po tom članu postojalo je, iako ne pisano, to svakako običajno posebno kmetovsko pravo, kojega se mnogi tragovi nalaze i u V. z., osobito u čl. 17., 31., 32., 34., 36., 50. i 54. Tako po čl. 31.: *»ako bi ki ubil nikoga kmeta ili od roda kmet, da bi se ne mogal ěti, vpadi v osud libar 100 bližikam, onoga grada ki e ubien općini libri 2; od tih*

[12] Šurmin, n. d., 186–187.

libar 100 ima imiti: dica ubienoga, ako ima ditcu, imaju imit polovicu, a drugi pol nega bližiki; ta osud krivac plati. Ako ubigne, imaju nega bližike osud platit pol, a pol nega redi, ako e ima. Da ako se ěti more pria ner se vražba plati vola e učinena naprava, budi od nega mašćeni, a nega bližiki budite prosti.« Taj članak sadržava kazneni postupak u slučaju ubistva kmeta. Tragovi kmetskog prava i pravde jasni su i u slučaju krađe. Za krađu učinjenu knezu ili njegovim službenicima po čl. 35. i 50., a crkvi po čl. 36. pripada sedmerostruka naknada; ako je pak ukradeno kmetovima, oni po čl. 50. za ukradeno dobivaju samo dvostruku protuvrijednost. Po čl. 54. kmet nije mogao zastupati na sudu plemenitoga ni plemeniti kmeta bez dopuštenja kneževa suda. Po čl. 34. kmet za jednogodišnji neplaćeni dohodak knezu dužan je dati sedmerostruku naknadu. Sve su to izravna svjedočanstva, da je i u Vinodolu postojao *kmetski zakon i kmetska pravda;* njima je bio uređen društveno zaostali i podređeni položaj vinodolskih kmetova, njihova prava i dužnosti kao i odnosi prema gospodaru, ali V. z. preko njih prelazi, prešućuje ih; oni su ostali i dalje nepisani, ali običajni *stari iskušeni zakoni.*

B) SVEĆENSTVO

Svećenstvo je uglavnom bilo kmetovima klasno najbliže. Po V. z. prva crkvena osoba u Vinodolu bio je arhiprvad, arhiprezbiter, namjesnik biskupov za sav Vinodol sa sijelom u Bribiru. Budući da je naziv *arhiprvad* (dolazi od mletačkog *arhiprevede*) već pri sastavljanju V. z. bio u porabi, a pokazuje na stariju jezičnu formu, ta je čast postojala svakako i prije tog vremena, od davnine; jer je Vinodol imao tog svog crkvenog poglavicu, arhiprezbitera, on je bio stara zasebna crkovna, a tim i politička jedinica. Ktomu, jer je po V. z. njegovo sijelo bilo u Bribiru, bio je prvotno Bribir crkveni, a time i gospodarski, upravnosudbeni i vojnički centar čitava Vinodola. Kao što je nekoć u Bribiru stanovao crkveni predstavnik, stanovao je i onaj vladarski, zvan župan. Novi, kako mu i samo ime kaže, novijeg je postanja; vjerojatno su ga sagradili krčki knezovi i iz Bribira u nj premjestili glavno sijelo. Novi je tako postao novo središte svega Vinodola. Poslije će Novi postati i sijelo arhiprvada, jer po ispravi od 15. XII. 1445. u njemu je JURAJ, plovan novogradski, *»ki biše arhipred vinodolski«.*[13] Po V. z. imali su plovane (župnike) Novi, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik, dok je u Ledenicama bio prvad *(presbiter)*, svakako župnik, a možda i zamjenik arhiprvada; V. z. za Grižane i Drivenik ne spominje župnike. Uz plovane, župnike bilo je i drugih običnih svećenika, koje V. z. u čl. 3., 5., 15., 36 i 57. zove *pop, popi.* Osim svećenika bilo je i svećeničkih pripravnika i pomoćnika, koji se u čl. 1., 3. i 16. zovu *žakan, žakni.*[14]

[13] N. d., 161.
[14] Od *diaconus,* up. str. 98.

U čl. 2., 17. i 36. spominju se i samostani *(molstiri* i *opatije),* ali jer tih u vrijeme postanka V. z. još nije bilo u Vinodolu, vjerojatno su to pozniji umeci, poslije utemeljenja pavlinskih samostana, onoga sv. Marije u Crikvenici oko 1412. i drugoga na Ospi kod Novoga 1462. te franjevačkoga na Trsatu 1431. god.

Društveni pak položaj vinodolskog svećenstva po V. z. vrlo je karakterističan. U vrijeme potpune dominacije klera, privilegiranog sloja srednjovjekovnog društva, njegov položaj u Vinododolu bio je više podređen nego povlašten. Već sam upozorio na važnost čl. 16. i 17. po kojima *»niedan kmet i od ludi općinskih«* nije mogao postati svećenik bez dopuštenja *»kneza i općine«,* po čemu postati svećenik u Vinodolu nije bilo slobodno, nego ograničeno. U vrijeme, dok je u čitavoj Evropi bio još na snazi t. zv. *privilegium fori,* po kojemu je svaki pripadnik klera potpadao ne samo pod pravnu zaštitu, nego i potpunu sudbenost crkvenih vlasti, u Vinodolu toga nije bilo. Ne crkveni kanoni, nego čl. 1., 2. i 3. V. z. tačno određuju, što su vinodolski svećenici dužni davati biskupu; k tomu za pogreške počinjene od pojedinih svećenika — *»ako bi upal ki v niki dug ali zgrešene«* — nije biskup određivao kazne po kanonima, nego je najveća novčana kazna bila određena čl. 3. i *»veće osud ne more mu* — t. j. biskupu — *priti od popi i žakan tih«.* Po čl. 5. svećenici su bili dužni ne samo na *ius descensus* prema biskupu, nego i prema knezu, jednako kao i ostali stanovnici Vinodola. Podređeno nisko stanje svećenstva najočitije pokazuje čl. 15., po kojemu *»vsaki pop dužan je stražu strići v noći v gradu, kako ini človik«.* Svećenik gradski ako bi bez opravdanog razloga propustio samo jedan dan službu, po čl. 58. nije ga kažnjavala crkvena vlast, nego knez, i to teškom kaznom: plaćao je jednoga vola, od kojega bi jednu polovicu dobio knez, a drugu općina *»onoga grada, v kom se to učini«.* Za krađe počinjene svećenicima po čl. 36., kazne su iste kao i za krađe učinjene kmetovima, a ne knezu ili njegovim službenicima i crkvenim ustanovama. I taj članak odaje lično podređeno stanje svećenstva. Konačno po čl. 75. svećenici su bili potpuno pod sudbenom vlašću kneza, a ne biskupa.

Sve te odredbe V. z. neobične su za srednji vijek, a karakteristične za društveni položaj vinodolskog svećenstva. Zato one kao takve moraju imati svoj povijesni razlog. Naravno da otpada svaka pomisao, da su te antikanonske odredbe silom nametnute negdje u XII. ili XIII. st. One su shvatljive jedino i samo kao ostatak tradicije. A jer je po crkvenim kanonima svakomu bilo slobodno postati svećenik, osim robovima, kojima je trebalo prethodno dopuštenje gospodara, zato i te odredbe potječu iz vremena općeg robovskog stanja u Vinodolu. Takvo pak stanje, pokazao sam, postojalo je na hrvatskim vladarskim imanjima od VII. do XII. st. Zato članci V. z., koji se odnose na kmetove, jednako kao i oni, koji se tiču svećenika, pokazuju, da je negda i Vidonol bio *regale territorium,* a nikako savez seoskih slobodnih općina. Tradicija nekadanjeg robovskog stanja u Vinodolu tako je jaka bila, da ni crkva ni vjekovi ni preobraćaj u kmetove nisu mogli brisati nekadanje robovske znakove ni kod istog svećenstva. Razlog ovomu, mislim, treba tražiti u niskom kulturnom stupnju vinodolskog svećenstva. Poznato je, da su

Krk, Cres, Senj i Vinodol, dakle nekadanja Krajina, bili od X. st. dalje ne samo kula, nego i rasadnik hrvatskih glagoljaša. A jer je onodobna kultura bila povezana za latinsku knjigu i jezik, kojega naši glagoljaši usprkos zaključku splitske sinode iz god. 1060., po kojemu je bilo zabranjeno ređenje glagoljaša, ako ne nauče latinski, niti su učili niti su znali. Redovna izobrazba glagoljaša sastojala se u tome, da su znali čitati glagoljske obredne knjige i ništa drugo; samo su se u tome oni razlikovali od svoje rođene druge braće, prije robova, a poslije kmetova, i u ničemu drugomu; pogotovu jer su redovno i živjeli u zajedničkom kućanstvu sa svojim najbližima. U tome treba tražiti uzrok neobičnim odredbama V. z. o svećenstvu, ali i vrlo važnim za određenje društvenog razvoja Vinodola.

C) PLEMENITI

U čl. 5., 54. i 75. V. z. spominju se *plemeniti* kao poseban sloj vinodolskog stanovništva. Po čl. 5. knez i biskup mogu rekvirirati za hranu stoku od svih slojeva, pa i od *»plemenitih ludi«*; po čl. 54. *»kmet za plemenita ne more biti odgovornik, ni plemenit za kmeta prez prošćenja dvora«*. Iz toga članka jasno izlazi, da je postojala i te kakva razlika između kmetova i plemenitih u Vinodolu, da su plemeniti bili zaseban društveni sloj. Ali o njihovim pravima i dužnostima, po kojima bi se moglo utvrditi, što su baš bili plemeniti u Vinodolu, V. z. ne govori ništa. To je razumljivo, jer V. z. ima pred očima samo odnose i prava kneza prema kmetovima, a ne ona ostalih podanika. Zato nije čudo, da se *plemeniti* V. z. različito shvaćaju. Po LEONTOVIĆU oni su u općini sačinjavali svoju višu klasu, ali bez posebnih privilegija.[15] Po JAGIĆU je razlika između kmetova i plemenitih bila, što je kmet obrađivao zemlju kneževu, a plemeniti svoju vlastitu i knezu nije plaćao nikakvu daću i bio je plemić.[16] Po M. KOSTRENČIĆU plemeniti ljudi u Vinodolu su *»kneževski službenici«*.[17] Po GREKOVU plemeniti u Vinodolu bili su viša ekonomska i politička klasa, imaju vlastitu zemlju i kmetove; među plemenite idu i dvorski službenici.[18]

U našim srednjovjekovnim izvorima pojam plemenit jasan je i određen. Do kasna plemenit u širem smislu ne znači drugo nego što i slobodan. Prvotno plemenit bio je svaki onaj, koji je bio član seoske zajednice, plemena. A jer su ti bili slobodni od svih fiskalnih tereta i sudbene zavisnosti od bilo koje vlasti izvan tih zajednica, slobodan i plemenit postali su sinonimi, ali ne slobodan i plemić. Od mnogo primjera uzet ću samo onaj iz isprave od 26. IX. 1423., iako nije iz uže

[15] B. D GREKOV, n. d., 35.
[16] N. m.
[17] *MK1*, 188, bilj. 104.
[18] B. D. GREKOV, n. d., 38.

Hrvatske. Tu u hrvatskom tekstu stoji dvaput *»plemenitoga opiduma jastrebarskoga«*, a u latinskom *»liberi regii oppidi Jaszterbarszka«*.[19] Zato plemenit naših izvora ne označuje uvijek staleškog plemića, kako je to bilo u poznijim vremenima, nego u prvom redu potomka nekadanje seoske zajednice, pa slobodnog čovjeka uopće. Svaki je dakle onaj plemenit, koji posjeduje vlastitu zemlju (*plemenitu* ili *plemenštinu*), od koje nikomu ne daje dohodak i ne plaća daću. Podrijetlo tih plemenitih posjeda u Hrvatskoj može biti rodovsko ili vladarsko, dotično feudalno. Sve rodovske zemlje, jer su redovno ostajale u rodu ili plemenu, bile su plemenite, a njihovi uživaoci plemeniti ili dedići. Ali i vladarske zemlje *(terrae regales)*, koje su obrađivali podložni kmetovi, mogle su postati plemenite. Vladar je često, jednako kao poslije i feudalci, za različne zasluge ili usluge pojedincima darivao jednu ili više svojih zemalja u vlasnost. Ako bi je dao onomu, koji je tu zemlju za njega radio, tom darovnicom dotada njemu podređeni klasno bi se podigao; od gospodarski podređenoga postao bi nezavisan, od kmeta slobodan, plemenit a često i plemić. Nije bio rijedak slučaj, da su slobodni kao i plemeniti zbog različnih uzroka napuštali svoje slobodne i plemenite toprage tražeći službu na vladarskim ili vlasteoskim imanjima. Ako bi novonaseljeni dobio novi posjed u vlasnost, on bi ostao i dalje slobodan ili plemenit; naprotiv, ako je s preuzetog posjeda morao davati dohodak gospodaru, jer zemlja, koju je obrađivao, nije bila njegova, nego je ostala i dalje vladareva ili feudalčeva, time bi se on klasno spustio i s vremenom on sam, a pogotovu njegovi potomci po gospodarskoj podređenosti postali bi klasno, a često i staleški podređeni, kmetovi.

Sve to vrijedi i za vinodolske plemenite. Oni nisu drugo nego posjednici vlastitih zemalja, sa kojih knezu ne daju dohodak, i po tomu su oni plemeniti. Pitanje je samo, da li su oni po postanku podrijetla rodovskog ili vladarsko-feudalnoga? Mislim općenito uzevši, da rodovsko podrijetlo ne dolazi u obzir. Ako je na početku kao svugdje drugdje u Hrvatskoj bilo i u Vinodolu dedića, pogranični njegov sistem utvrda s glavnom vojno-obrambenom svrhom i po sebi prisilno nametnutim vojnim obavezama, uzrok je, da se je rodovski poredak brzo raspao i rasplinuo u pogranično-vojnom sistemu. Po tom sistemu vjerojatno su vinodolski plemeniti vladarsko-feudalnog podrijetla. Od XII. st. dalje mogu se općenito pratiti jake diferencijacije među samim kmetovima, izazvane njihovim obavezama i uslugama prema gospodaru. Od svih obaveza najvažnije su bile vojničke. U Ugarskoj i našoj onodobnoj Slavoniji, a i u Hrvatskoj postopala je ustanova *jobbagiones castri*, t. j. gradokmeti. Oni za zemlje, koje su obrađivali, nisu davali nikakvu daću, nego su bili obvezani vladaru ili feudalcu jedino i samo vojnom dužnošću; također su stajali pod gospodarevom sudbenom jurisdikcijom. Od kada oni postoje kod nas ne može se kazati, jer nema isprava, ali vjerojatno oni su i trsatski *oppidani*, koji su ubili furlanskog markgrofa

[19] ŠURMIN, n. d., 124-125. Jedino ako se uzme, da *plemenit* bezbrojnih naših kamenih i pisanih spomenika znači u prvom redu *slobodan, liber, proprius*, a u drugom *plemić*, njihov je sadržaj jasan; a tako i *nobilis* naših latinskih izvora.

ERIHA 799.[20] Jednako su to i oni, pred kojima se *(»adstantibus eisudem regis militibus«)* predao god. 1000. Biograd na moru duždu PETRU II. ORSEOLU.[21] Oni su *milites* župana bribirskog STREZINJE, koji skupa sa svojim županom služe kao svjedoci kupoprodaje u drugoj polovici XI. st.[22] Potanje nas u to upućuje novoobjelodanjeni zadarski katastik. Među podanicima vranskog feuda nalaze se i *jobbagiones castri*, koje katastik zove *feudatarii.* Oni su za dosta velike posjede, koje su uživali, bili dužni da služe kao vojnici sa dva ili jednim konjem.[23] U toku XII. i XIII. st. gradokmeti se u mnogim krajevima staleški sve većma podižu, tako da su oni u Slavoniji u drugoj polovici XIII. st. postali staleški pravi plemići. Zemlje, koje su oni prije uživali zbog vojnih obaveza, postale su sada njihove plemenštine; njihova dotadanja vojna obaveza, koja je bila privatno-pravne naravi iz odnosa prema gospodaru, postala je javno-pravna; otada oni služe u vojsci ne zbog odnosa prema gospodaru, nego koliko su to kao plemići bili dužni.[24]

Da su nešto slično tim privatnim gradokmetima Slavonije bili i plemeniti V. z. pokazuju poznija vinodolska povijesna svjedočanstva. Tako knez STJEPAN FRANKOPAN 16. XI. 1457. potvrđuje i daje ŽIGMUNDU potknežinu, za njegovu vjernu službu od rane mladosti, kuću s vrtom u Grobniku *»za slobodno njemu i nega ostanku večnim zakonom«*, tako da je on *»prost i slobodan oda vsake službe male i velike i da ne bi imei biti nigdare v niednu službu on i nega ostanak poli kmeti grobniških, ni v bir ni v niednu drugu službu, malo ni vele večnem zakonu«.*[25] U urbaru pak vinodolskih gradova Grobnika, Bakra, Hreljina, Drivenika, Grižana i Bribira, koji potječe iz vremena između 1610. i 1612., kod svakog pojedinog od tih gradova ponavlja se definicija plemenitih gotovo istim riječima: *»Slobodnjaki plemeniti ljudi«.* Za Hreljin, Drivenik, Grižane i Bribir mjesto *»plemeniti ljudi«* ima *»plemenitaši«* — *»ki su vazda bili slobodni i sada u toj takovoj slobošćini živu u milošće gospode premilostive«*, dok za Bakar, Hreljin, Grižane i Bribir mjesto posljednjega stoji *»u milošći gospodskoj«.*[26] I ti citati, premda su iz poznijeg vremena, potvrđuju prije istaknutu činjenicu, da *plemenit* u našim izvorima nije uvijek staleški naziv, nego da može biti i klasni, te da znači slobodan. Tih plemenitih u pojedinom gradu vinodolskom bilo je malo. LOPAŠIĆ za Grobnik kaže, da su od starine bile u njemu samo dvije *plemičke* obitelji, a PETAR ZRINJSKI da je podigao još tri; od tih ispravom od 12. I. 1653. onu FRANČIŠKA FRANKULINA, oslobodivši *»oda vsih i vsakih podatkov, haračev i tlake, kako i sulja* (travarine) *vele i male živine i učini ga za p l e m e n i t a.«*[27] Novljanskom urbaru iz

[20] RAČKI, n. d., 300.
[21] N. d., 427.
[22] N. d., 172. Među iste bi spadali — n. d., 132 — i *milites* neretvanskog vladara JAKOVA, kad on *cum suis militibus* prisustvuje parnici između PETRA CRNOGA i nekih Hrvata za zemljišta kod sv. Petra u Selu, danas u Jesenicama poljičkim.
[23] ANTOLJÁK, n. d., 390-392.
[24] TIMON, n. d., 160-161.
[25] ŠURMIN, n. d., 212.
[26] E. LASZOWSKY, n. d., 86, 92, 97, 102 i 103.
[27] R. LOPAŠIĆ, n. d., 189.

XVII. st. dodan je popis novogradskih *»s l o b o d n j a k a od starine«* i za NIKOLU MUDROVČIĆA kaže *»... da je od starine s l o b o d n j a k. Listi jesu mu pogorili, kada je grad zgorel. Ta je potvrjen slobodnjak i sada, kako se je našlo u starih registrih gospodskih; dužan je zato služiti gospodi na voisku, ali s gospodinom pojahat, ali pišice, kada gospodin ide vanka«.* U tom popisu navedena su još šestorica. Za osmoga pak kaže: *»Vazdar je bil s l o b o d a n vsak on, ki zastavu drži i noši pred gospodinom, kada zapovi i na voisku pred junaci, komu je gospoda dadu«.*[28] Sve te makar i poznije vijesti, ali jer se pozivaju na prošlost, potpuno su u skladu s vijestima zadarskog katastika i potvrđuju ono, što sam prije naveo o podrijetlu i naravi plemenitih V. z., da su oni vojničko-feudalnog podrijetla a nikako rodovskog; plemeniti V. z. nisu sačinjavali stalež za sebe, nego klasu, bili su nešto slična prvotnim slavonskim gradokmetovima i predijalistima, dotično slobodnima, i to zato što nisu imali kmetskih obaveza prema knezu.

Gradokmetima u Slavoniji po sačuvanim zaključcima slavonskoga sabora od 19. IV. 1273.,[29] bilo je pošlo za rukom, da su se oslobodili ne samo svih obaveza, nego i jurisdikcije feudalaca ili kraljevskih župana, u čijim su granicama bili njihovi posjedi; nisu se oni samo klasno, nego i staleški podigli tako, da su bili u svemu izjednačeni s pravim starim plemićima. Tako, dok su prije gradokmeti išli na vojnu sa svojim nadležnim gospodarom, sada su mogli po volji kao plemići ići s kojim su god od vlastele htjeli *(cum baronibus quibus voluerint).* A što je glavna oznaka potpune staleške slobode, bili su oslobođeni i sudbene nadležnosti bivšeg nadležnog župana, i sudio im je samo ban, da ovoga malo poslije zamijene *iudices nobilium.* Takvog se stupnja staleške slobode vinodolski plemeniti kao ni oni Vrane, Novigrada i Ljube nisu nikad domogli. Ta eto, vinodolskim plemenitima po čl. 5. biskup i knez slobodno rekvirira od sitne ili krupne stoke što hoće, redovno uz naplatu, ali pri službenom pohodu besplatno. Po čl. 75. nad njima ima knez sudbenu i kaznenu vlast. Plemeniti V. z. ostali su i dalje na onom stupnju, na kojemu su bili njima slični slavonski gradokmeti prije ili najkasnije u XII. st. i u prvoj polovici XIII. st.; sačinjavali su klasu, ali ne stalež.

D) STRANCI

Čl. 5. spominje *»ini vsaki ludi«*, a čl. 75. *»vsi ini ludi«* za razliku od kmetova, plemenitih i svećenika. U Vinodolu je uz krčmare i trgovce, kojih je po čl. 43. i 44. bilo, zastalno bilo i pomoraca i zanatlija i drugih, ali nisu sačinjavali poseban sloj. Oni od njih koji su bili podrijetlom domaći, pripadali su ili među one *»od roda kmet«* ili među *»plemeniti«*, pa su se takvim i smatrali. Među njima zastalno je bilo i stranaca *(hospites)*, ali o njima V. z. ne kaže ništa. To su *»ini vsaki ludi«* čl. 5. i *»vsi ini ludi«* čl. 75.

[28] N. d., 145-146.
[29] *SCD* VI., 25–28.

V. Uprava u Vinodolu

A) VLASTEOSKA UPRAVA

a) *Knez*

1.

U dataciji V. z. imenično spomenuti živi potomci GVIDA III. svi su bili *knezi,* knezovi u Vinodolu, njima je pripadalo kneštvo vinodolsko. Ali su u to vrijeme ti isti imali i kneštvo modruško kao i dio kneštva otoka Krka. Ti *knezi* sačinjavali su jednu porodičnu zajednicu, kojoj su pripadala sva feudalno-vlasteoska prava; ona je bila vlasnik i nosilac svih tih prava u tim krajevima, a ne njen koji pojedinac.

Zajednica krčkih knezova, ako i neizravno, samo dvaput je spomenuta u V. z., i to u protokolu i eshatokolu. U prvom slučaju u dataciji, u kojoj su popisani svi *knezi,* a u drugom: *»Bi načinjeno u Novom Gradu, na sali knezi* (knezova) *zgora* (u protokolu) *imenovanih, leta, miseca, dne, indicione rečene«.* Naprotiv u tekstu, t. j. člancima, kojima su uređena i zajamčena feudalno-vlasteoska prava toj zajednici u Vinodolu, nigdje se ne spominju *knezi,* nego uvijek samo *knez, kneža, kneže, knezov,* sa oznakom *gospodin* ili bez nje, a u čl. 70. *gospodina kneza naturalskoga* (zakonitog ili zemaljskog gospodina). To je nesuglasje između protokola i eshatokola s jedne, a teksta s druge strane razumljivo. Budući da protokol i eshatokol sadržavaju podatke o vremenu i mjestu *(datum temporale* i *locale)* postanka jedne isprave, zato je i V. z. morao biti datiran po svima onima, koji su u vrijeme njegova postanja bili njegovi imaoci. U tekstu su pak trajne zakonske odredbe, koje će uvijek jednako vrijediti bio gospodar Vinodola jedan ili više članova GVIDOVIH potomaka. Zato naziv *knez* u toku čitavog teksta V. z. dolazi u smislu pravnog subjekta — feudalnog comesa ili vlastelina, a ne jedne ili druge osobe. Međutim, jer je zajednici krčkih knezova osim Vinodola u doba postanka V. z. pripadala knežija Modruška kao i polovica Krčke, a pojedina je od njih bila zasebna gospodarska, upravna i društvena jedinica, svaka od njih morala je imati svoju posebnu upravu.

Može li se odgovoriti na pitanje, kako je kućna, a poslije porodična zajednica krčke vlastele upravljala Vinodolom? God. 1288. Vinodolci su na općoj skupštini, održanoj u prisustvu kneza LEONARDA — *»pred obrazom«* — odlučili i izabrali ljude, koji su morali sakupiti i popisati *»stare zakone«.* God. 1309. svršena je parnica između Novograđana i Ledeničana, koju je vodio *»knez Anž«.*[1] Iste te godine 15. X. pravdaju se Novograci s Bribircima *»v Novom, v' dvoru gospod'skom' na salu ... pred' knezom Duimom starešinom«,* a i osudu potpisuje *»Mi knez Duěm i starešina«.*[2] U prvom slučaju knez LEONARD sudjeluje u tako važnom poslu, kao što je sastavljanje zakonika, bez učešća ostalih članova zajednice, iako on nije bio njen po godinama najstariji član; stariji su od njega bili stric mu FRIDRIH II. i brat mu IVAN III. U drugom slučaju vrši sudbenu vlast u Vinodolu knez ANŽ, pa odmah zatim te iste godine 1309. i knez DUJAM II., otac FRIDRIHA III. i rođak ANŽA. Po ispravi pak od god. 1323. *»u to vrime biše gospoda na Vinodoli knez Fedrig Duimov sin i knez Vid Žanov sin«.*[3] Po tomu se može zaključiti:

[1] ŠURMIN, n. d., 74–75. Osudu u toj parnici izrekao je knez FRIDRIH RASPLA DE PATANATA, dvornik vinodolski, t. j. kneževski službenik, a ne krčki knez FRIDRIH.

Vinodolom ne upravlja izravno čitava vlasteoska zajednica krčkih knezova, nego njen jedan ili dva člana;

pri tomu ne igra nikakvu ulogu ni srodstvo ni starost tih članova unutar zajednice;

uprava ne traje dugo;

knez, koji je to vršio, zvao se *starešina.*

Uporedba s upravom kneštva krčkog to će sve potvrditi i bolje razjasniti. IVAN I. s jedne, a braća GVIDO II. i HENRIK s druge strane, bratučedi, poslije oštrih borba za upravu krčkog kneštva, posredstvom Venecije, dne 1. XII. 1232. nagodiše se: svaki će od njih šest mjeseci upravljati i redom se izmjenjivati, tako dok će jedan vladati gradom Krkom, drugi će kaštelima Omišljem, Dobrinjem, Vrbnikom i Baškom, a treći Prvićem; sve prihode međusobno će podjednako dijeliti.[4] Kad u travnju 1261. dužd RAJNER ZENO potvrđuje odluku mletačkog Velikog vijeća od 9. IV. 1260., da polovinom krčkog kneštva vlada loza ŠKINJELE, a drugom ona VIDA III., dodaje: *»ita tamen quod non possint nec debeant esse ex dictis comitibus nisi duo rectores, quibus de honorificenciis comitatus debeat responderi; et si aliquis ex dictis comitibus terram exierit vel alia causa absens fuerit, unus ex aliis debeat rector de colonello* (loza) *illo, de quo fuerit qui abscens; et si omnes erunt extra terram, constituant unum vel duos rectores«.*[5] U ispravi od 5. V. 1307., kojom Venecija uređuje prilike na otoku Krku, zove starješine dvaju dijelova krčkog kneštva uz *rectores* češće *comites regentes,* ističući njihova posebna prava za razliku od prava *comites non regentes,* t. j. drugih članova zajednice, koji nisu bili u to vrijeme *starešine.*[6] Po tomu je krčkim kao i vinodolskim kneštvom izravno redovno vladao samo jedan član, dok su svi prihodi išli u zajednicu.

Knez starješina bio je predstavnik svih muških članova zajednice, nosilac svih njenih prava i povlastica. Glavno mu je sijelo bilo u Novom, u posebnoj palači (čl. 21.), u kojoj je bila *sala* (= prostrana svečana dvorana); tu je bilo sijelo njegova *dvora* i *obitelji.*

Samo knezu starješini po čl. 5. pripadalo je pravo rekvizicije hrane, ali od samog blaga, kojega je mogao oduzeti svakom vinodolskom stanovniku bez razlike. To je on mogao činiti pri službenom pohodu u pojedinom gradu *»za svoe jidenje i za svoe obiteli«* (pratnje svojih

[2] N. d., 75-76.
[3] N. d., 78-79.
[4] Š. LJUBIĆ, *Listine* I., Zagreb 1868., 49-51.
[5] N. d., 96-98.
[6] N. d., 214.

službenika), a blago je rekvirirao satnik, općinski službenik pojedinog grada; knez to nije plaćao. To je ostatak vladarske, dotično feudalne albergarije ili ugarskoga descensusa. Inače po istom čl. 5. knez je mogao u svako vrijeme, izvan službenog pohoda, rekvirirati blago u Vinodolu »*za se i za svoju obitel i za vas svoi dvor*«, t. j. za se i svoju užu obitelj kao i za sve službenike i poslugu dvorsku. No u tom slučaju to su izravno izvršavali njegovi službenici *permani*, a knez je sve to plaćao.

2.

Knezu starješini pripadala je gospodarska uprava, briga za izvršivanje ne samo radova koje je dvor u svojoj režiji vodio, nego i onih kmetskih kao i redovnog skupljanja svih različnih prihoda, osobito dohodaka, koje su kmetovi davali u naravi ili u novcu, kao i onih fiskalnih. O prihodima sa domena u V. z. nema spomena; sa kmetskih imanja ima neizravno u čl. 34; o počasnim podavanjima također nema spomena, jedino se raznovrsni fiskalni dohoci često spominju u V. z.

Sudbene kazne (*peni* i *bandi* čl. 74.), koje su krivci plaćali obično u novcu, a rjeđe u blagu, ponajvećma idu *knezu*; ako je koja stranka bila još po srijedi, tad je i ona primala dio, a rijetko još i općina. Za ubojstvo kneževa službenika *vražda*, t. j. odšteta u novcu za prolivenu krv, pripadala je po čl. 29. knezu, a njena veličina zavisila je od kneževe volje. Koji podmetne vatru u tuđu kuću, po čl. 62. za prvi put plaća dvoru, t. j. knezu 100 libara, a ako nema odakle platiti, ispašta to tjelesnom kaznom *(na život)*. Za grabež po čl. 6., za provalnu krađu u gradu noću, ali ako je pri tome po čl. 7. i 37. bio i klič »*pomagajte*«, za noću izvan grada ukradeno blago iz staje, sa guvna žito i iz košnice med po čl. 8., za nasilje na pristaništu po čl. 11., za svako pomaganje ili primanje u kuću izagnanika po čl. 12., tko iz zasjede napadne kneževa službenika po čl. 30., učini silu ženskoj po čl. 50., u svim tim slučajevima plaća knezu libara 50. Za svako udaranje ili ranjavanje kneževa službenika bila je po čl. 30. kazna od 25 libara u korist kneza. Za krađu u pristaništu po čl. 11. plaća knezu 24 libre.

Ako pristav uzme za pristavštinu višu nagradu nego to određuje čl. 48., po istom tom članku on plaća za kaznu jednog vola ili 8 libara, ali tako, da polovicu kazne prima knez, a drugu polovicu grad, t. j. općina, u kojoj se to zgodi. Krivi svjedok po čl. 52. plaća knezu za kaznu jednog vola ili 8 libara. Po čl. 54., ako plemeniti bez dopuštenja dvora zastupa na sudu kmeta ili obratno, plaća knezu jednog vola ili 8 libara, a toliko i onomu, kojega je zastupao. Svećenik, koji je dužan na dnevnu crkvenu službu u gradu, za svaki dan, koji propusti službu bez razloga, po čl. 58., plaća kao kaznu također jednog vola, od kojega knezu pripada polovica, a druga općini grada, u kojem je bio dužan vršiti službu.

Za provalnu krađu u gradu noću, ako nije bio klič »*pomagajte*«, kao i za svaku uopće krađu u gradu po danu, knezu po čl. 7. i 37. ide soldina 40. Po čl. 8., ako netko ukrade danju iz štale životinju ili sa

gumna žito ili med iz košnice također plaća knezu 40 soldina. U svim drugim slučajevima krađe izvan grada po čl. 37. plaća krivac kaznu od 40 soldina, ali ne knezu nego općini. Istu kaznu plaća po čl. 19. onaj, koji svjedoči, a nije prije bio ispitan od pristava; jednako po čl. 25. za tučnjavu među kmetovima. Po čl. 33. i 34. svaki onaj, koji drži nešto ošasno ili što pripada knezu, plaća mu osim sedmerostrukog godišnjeg prihoda za svaku godinu, koju je držao, još i kaznu od 40 soldina za svaku od tih godina. Po čl. 27., ako muškarac skine ženi pokrivaču s glave, plaća knezu 40 soldina, a toj ženi 48 libara; ako to učini žena ženi, plaća dvoru (t. j. knezu) 2 libre (40 soldina), a ženi 2 ovce. Tko potvori pristava, da je kriv, po čl. 51. plaća knezu 40 soldina, a pristavu vola ili 10 libara; tko pak potvori svjedoka, da je kriv, po čl. 52. plaća knezu libre 2, a svjedoku vola ili libara 8. Po čl. 60., ako netko optuži drugoga, a to ne dokaže, za potvoru plaća knezu onu kaznu, koju bi bio optuženi platio knezu, da je nađen krivac.

Naravno, ovdje su istaknute u prvom redu kazne, koje su krivci plaćali knezu, a i drugima, ali su oni uz to za počinjenu štetu plaćali strankama i odštetu. Svakako su kneževi prihodi od sudbenih kazna bili znatni.

Pravo konfiskacije pripadalo je samo knezu. Tako po čl. 51., ako bi se dokazalo pristavu, da je kriv, knezu pripada sve njegovo pokretno i nepokretno *(ča se gible i ne gible)*. Po čl. 57. oni, koji bi držali javnu ili privatnu skupštinu o općinskim poslovima bez sudjelovanja kneževa izaslanika, »*zgublaju vse svoe blago i budi knezu*«.

Knezu također pripada pravo, da u određenim slučajevima po volji odmjeri veličinu kazne kao i visinu odmazde. Tako u slučaju vražde za ubojstvo kojega od njegovih službenika, po čl. 29., naplaćuje se kazna, i to od zločinca polovica, a polovica od njegova plemena, ako se zločinac ne bi mogao uhvatiti; a ako bi se uhvatio, tad na njemu pravi odmazdu »*knez ili niki mesto nega*«, t. j. knežev dvorski sud, koliku hoće. Po čl. 30., ako bi netko osakatio bilo u kojem i kolikom dijelu tijela jednog od kneževih službenika, knez krivcu po svojoj volji određuje kaznu. Ako bi se ponovo uhvatilo ženu ili muškarca da se bavi vračanjem, po čl. 59., knez ih kažnjava po svojoj volji. Po čl. 70. ima knez potpuno pravo odmazde ne samo tjelesne, nego i imovinske, svakog kneževa izdajice. A čl. 74. daje potpunu slobodu knezu, da one, koji ne mogu platiti određenu im kaznu, kazni tjelesno (*nad nih životi*), kako on hoće. Za pronalazak kojeg počinjenog zla, po čl. 45. bila je određena najviša nagrada od 40 soldina, samo je knez istu mogao povisiti i nitko drugi, i to za ono, što je njemu trebalo. Od onih pak 40 soldina nagrade knez je dobivao 5 soldina, a od sitne životinje 2 soldina.

Sve novčane obaveze *(zavezi)* u javne ili privatne svrhe *(općinskim ili navlašnim zakonom)*, naravno u slučaju plaćanja, pripadale su po čl. 55. uvijek samo knezu.

Po svemu tomu kod određivanja svih kazna glavnim se oštećenikom smatrao knez, dotično vlasteoska zajednica, dok su stranke bile potpuno sporedne. Jedino u slučaju kmetovske vražde po čl. 31. i 62. knez nije imao nikakva udjela. Naime, za ubijstvo kmeta ili ako bi kmet pri

paležu izgorio, plaćao je krivac 100 libara *»bližikam«* ubijenoga, a samo 2 libre općini grada, kojemu je ubijeni pripadao; ali ako je ubijeni imao djece, ona su primala polovicu, a drugu polovicu *bližika;* ako pak krivac pobjegne, polovicu plaćaju njegovi baštinici, a polovicu *bližika.*

Osim spomenutih kaznenih drugi se fiskalni prihodi u V. z. ne spominju, jer su stajali izvan izravnih odnosa između kneza i njegovih podanika, koje je jedino V. z. imao pred očima. Ali jer se u čl. 11. spominje *»pristanišće«*, t. j. uređena luka, a u ono su se doba u svim lukama plaćale ne samo razne lučke pristojbe (*arboraticum, ancoraticum* i t. d.), nego i uvozne te izvozne carine, zvane *»trgovina«*, a te su se plaćale knezu. Po senjskom statutu (1388) krčki su knezovi naplaćivali *»tergovinu«* u susjednom Senju;[7] da su to činili u Vinodolu potvrđuje isprava od 12. I. 1428.[8] Toga dana knez NIKOLA FRANKOPAN rješava parnicu između Bribiraca i pavlinskog crikveničkog samostana zbog plaćanja *»trgovine«*, koju su bili prije toga krčki knezovi darovali samostanu, da je ubire na određenom dijelu vinodolske obale, oko samostana. Po toj ispravi morali su plaćati samostanu *trgovinu* bribirski *»pl'čane ... od vsakog trštva, kako ini gosti ludi«*. Pučani to su članovi bribirske općine, a gosti su stranci. Po toj ispravi oni su jedni i drugi plaćali od svega, što su na tom dijelu obale prodavali ili kupovali, izvozili ili uvozili *(od vsakoga trštva)*. Jedino *»vlastele brebirski«*, t. j. članovi zajednice krčkih knezova, koji su tada stanovali u Bribiru, a nisu bili starješine (na Krku *comites non regentes*), bili su od te *trgovine* slobodni, ali samo, ako su svoju vlastitu robu prodavali; naprotiv, i oni su plaćali samostanu carinu za robu kupljenu i u trgovačke svrhe krcanu ili iskrcavanu na tom dijelu obale. Naravno da je ovo posljednje po sebi otpadalo na drugim dijelovima vinodolske obale, gdje je sav prihod *trgovine* pripadao *»knezu«*, t. j. vlasteoskoj zajednici. Zbog geografskog položaja, zgodnih luka i veza sa prostranim zaleđem ti prihodi od *»trgovine«* morali su biti znatni.

3.

Osim gospodarskih prava pripadala su knezu i sva druga prava, koja je imao u Vinodolu po feudalnom uređenju. Značajna je kneževa sudbena vlast. Knezu samo i nikomu drugomu pripadala je po čl. 75. sudbena vlast, i to nad svim stanovnicima bez izuzetka (*»zverhu plemenitih tako zvrhu ludi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu vsih inih ludi«*); također je samo knez imao pravo i određivati krivične kazne (*bandi*), globe u slučajevima neispunjavanja obaveza *(zagovori, poenae)* i nagodaba *(račeni)*. Ali sudbene poslove nije vršio sam knez, nego ih je i drugima povjeravao. Tako je po čl. 40. osim kneza mogao donijeti odrješujuću odluku, osuditi ili kazniti jedino onaj, komu bi to knez povjerio, da čini; to isto izlazi i iz čl. 21., po kojemu je predviđeno suđenje samo *»pred dvorom na polači«*. Također iz čl. 22. i 60. svaka parnica u bilo kojoj stvari morala je biti pred *»dvorom«*, t. j. ne baš pred knezom, nego i pred kneževskim sudom. U tom smislu je odredba čl. 29., da odmazdu može učiniti knez ili *»niki misto nega«*. Također je i kmet po čl. 73. mogao biti tužen jedino *»pred dvorom pred rotnika«*. Po čl. 54. samo knežev dvor može dopustiti, da na sudu kmet zastupa plemenitog, a plemeniti kmeta; po čl. 52. svjedok uhvaćen kao kriv može ponovno svjedočiti, a po čl. 51. kriv pristav opet službu vršiti jedino, ako to knez dopusti. Sudbena jurisdikcija u Vinodolu bila je isključivo u rukama kneza: ona je u našim vlasteosko-feudalnim jedinicama ostala potpuno dosljedna duhu feudalizma.

[7] Izd. IVAN MAŽURANIĆ u *Arhivu za povjesnicu jugoslavensku* III., Zagreb 1854., 141-170 u čl. 4, 104, 107, 117 i 165.
[8] ŠURMIN, n. d. 128–129.

4.

Budući da u ono doba nije bila rastavljena upravna vlast od sudbene, zato u V. z. ima malo podataka o upravnoj vlasti. Jer je pak svaka kaznena vlast bila u rukama kneza, knez je imao i svu upravnu vlast u Vinodolu. Na tu bi se vlast mogli odnositi čl. 16., 17. i 57.

Po čl. 16. i 17. nitko od kmetova i *»od ludih općinskih«* nije mogao preuzeti nijednu službu u crkvi ili samostanu, niti je klerik mogao primiti više redove u prvom redu bez dopuštenja kneza; a jer se tu radilo o *»općinskim ljudima«*, tad i nadležne općine. Kako je upravna vlast bila u rukama kneza, najočitije svjedoči čl. 57., po kojemu je bilo zabranjeno održavanje svakog javnog ili privatnog sastanka o poslu *»općine«* bilo gdje u Vinodolu pod prijetnjom gubitka cjelokupne imovine učesnika, ako na tim sastancima ne bi prisustvovao kneževski izaslanik. Sve i posve po feudalnom sistemu sva vlast u Vinodolu bila je u rukama kneza ili je od njega zavisila.

b) Kneževski izvršni aparat

1. Dvor

Za vršenje tako širokog opsega kneževe vlasti bio je potreban brojan i raznovrstan kneževski službenički aparat. On je uglavnom bio usredotočen u središnjoj ustanovi za čitav Vinodol, koju V. z. zove *dvor*. Taj naziv u V. z., kao i inače u drugim našim ispravama ima više značenja. Tako se pod dvorom u V. z. podrazumijeva u prvom redu zgrada (aula), u kojoj je knez sa svojima stanovao. Zatim obitelj kneza, starješine i svi njegovi namještenici, koji su se na dvoru hranili i obavljali ne samo uže, nego i šire kneževske kućne poslove. U širem pak smislu pripadaju dvoru svi, kojima je bilo povjereno vodstvo gospodarskih i drugih poslova. Po čl. 5. knez ima pravo oduzimanja blaga od svih podanika bez razlike *»za svoju obitel i za vas svoi dvor«;* po čl. 35. radi se

o krađi *»knezu ili nega dvoru«*, a po čl. 63. svaki dug učinjen *»za dvor«* bilo od kneza ili kojegod dvorskog službenika, neutjeriv je, ako je onaj, koji je taj dug učinio, napustio dvorsku službu. U svim tim slučajevima radi se o dvoru (aula) u užem smislu.

Dvor dolazi i u smislu predstavnika svih prava feudalno-vlasteoske porodice ili zajednice, osobito onih gospodarskih. Po čl. 32. kćeri kad naslijede imanje od roditelja, dužne su vršiti svu *»službu onu, ku esu imili služiti dvoru otci i matere nih«*. Sve ošasno po čl. 33. dolazilo je *»pod dvor kneža«*. Za krađu učinjenu kneževu dvoru (čl. 35.) *»dvor knež«* (kneževski dvor) prima po čl. 56. sedmerostruku odštetu.

No najčešće se spominje *dvor* u V. z. kao glavna sudbena ustanova (lat. *curia*), u drugim našim ispravama zvana *stol.* Po čl. 9. *»Ako bude pred dvorom ot sili pravda* (parnica) *vola od tadbi ...«*; čl. 10. u parnici lupež *»nima imiti otgovornika prez vole dvora«*; po čl. 54. ne može plemeniti biti *»odgovornik«* kmetu ni kmet plemenitu *»prez prošćenja dvora«*. U čl. 21. *»ako ki pita* (tuži) *nikoga pred dvorom na polači«* optuženi ima pravo nijekati ili priznati. Po čl. 22. *»ako se ki prikaže pred dvorom«*, da drugoga optuži, *»ima pomaknuti svidoke«* (mora navesti svjedoke). Pudari (zakleti čuvari polja, poljari), ako nekoga uhvate u prekršaju po čl. 23. ili moraju vikati *»pomagaite«* ili uzeti *»nikoga znamenja« (corpus delicti)* i pokazati ga svjedocima ili *»pred dvor ne odnese, pria ner se bude ta krivac tužil pred dvorom vola ako ne poide s tim istim krivcem tadae pred dvor«*. Po čl. 38. svatko je mogao slobodno podignuti tužbu ili ne *»pred dvorom ili indi«*. Svjedoci po čl. 47., koji su imali potvrditi da se nešto zbilo, bili su pripušteni *»pred dvorom«;* naprotiv oni, koji bi svjedočili, da se to nije zbilo, ti nisu. Po čl. 51. tužba, da je netko kriv pristav, dizala se *»pred dvorom ili indi«*. U čl. 60. nalazi se način podizanja tužba, koje su se morale podići *»pred dvorom«*, dok *»ličbe«*, t. j. optužbe, kojih je kazna po čl. 39. bila ispod 6 libara, po čl. 61. mogle su se podići *»pred knezom i pred vsakim nega oficialom i pred satnikom i takoe pred nega ženu, ako bi satnik onde ne bil«*. *Rota*, t. j. svečana zakletva nije se mogla obaviti po čl. 69., ako nije bio prisutan *»dvorski človik«*. U čl. 73. posebno se ističe, da i *»kmeti imaju se pozivati od vsakoga pred dvorom«*. Tako *»dvor«* po V. z. nije samo zgrada, sjedište kneza starješine i njegovih dvorjanika i službenika, nego i oličenje svih vlasteosko-feudalnih povlastica i prava, nosilac i izvršilac svake vlasti u Vinodolu, osobito sudbene.

2. *Dvorski službenici*

»Dvoru« u Vinodolu bio je svakako na čelu knez starješina. Njegov zamjenik u poslovima *»dvora«* po V. z. u starije vrijeme bio je *»dvornik«*, jer za njega u V. z. izričito piše, da je bio *»dvornik vsega Vinodola i od knezi zgora rečenih«*. Po tomu, dvornika je postavljala čitava vlasteoska zajednica za zamjenika knezu starješini u Vinodolu. Taj osobiti položaj dvornika dolazi do izražaja u ispravi iz god. 1309. koja je datirana po dvorniku knezu FRIDRIHU RASPLJU *»meju Patanata«*, a izdao

ju je on sam završivši parnicu između Novograđana i Ledeničana radi granice.[9] No to je i zadnji spomen takve službe dvornika u Vinodolu. Ostatak starog naziva *dvornik* ima isprava od 30. XII. 1450., koja za novskog podknežina FILIPA kaže, da je i *»ohmeštar«* kneza MIKULE.[10] U ispravi 7. XI. 1437. isti se naziv upotrebljava, ali kao *»hohmeštar«*, što nije drugo nego *Hofmeister*, dvorski meštar, dvornik.[11] Doduše u ispravi od 16. VI. 1430., kojom knez NIKOLA FRANKOPAN daje crkveničkim pavlinima dopuštenje, da podignu pilanu u crikveničkoj Drazi, naređuje *»V'sim potknežinom, sudcem', sat'nikom, dvornikom' i inim' našim oficijalom«*, da pavlinima to pravo čuvaju i brane.[12] Ovdje je dvornik spomenut na posljednjem mjestu službenika u Vinodolu, i zato nije to više ista služba dvornika iz vremena XIII./XIV. stoljeća; negdje u prvoj polovici XIV. st. nje je vjerojatno nestalo. Osim u dataciji inače se u tekstu V. z. nigdje ne spominje dvornik, tako važna služba. To se može shvatiti uz pretpostavku, što je V. z. došao do nas u poznijim prijepisima, a time i s mnogim izmjenama i dopunama, i u vrijeme, kad već nije bilo službe dvornika; zato je taj naziv mogao biti brisan iz teksta, dok iz protokola nije, jer je *»Črna dvornik ...«* sudjelovao pri izradi V. z. i kao takav ostao je uz imena knezova i sastavljača V. z.

U čl. 33. i 61. spominju se kneževski (*»nega«*), a u čl. 63., »dvorski« oficijali, što je jedno te isto. U čl. 25., 30., 35., 36., i 50. oni se zovu *»služabniki«* ili *»službeniki«*. Nazivi *»oficial«* i *»službenik«* ušli su poznije u prvotni tekst V. z. pri prepisivanjima.

Druga po važnosti služba u kneževskom aparatu u Vinodolu bila je ona *potknežina (vicecomes)*. Spominje se u čl. 29., 30. i 35. i to uvijek na prvom mjestu između svih kneževskih *»oficijala«* i u pluralu. Po tomu on je bio glavni kneževski službenik, ali bilo ih je više istodobno. Vjerojatno, jer je svaki vinodolski grad bio zasebna teritorijalna, gospodarska i upravna jedinica, imao je svaki od njih i svog *podknežina* kao glavnog kneževskog službenika i zamjenika u svim gospodarskim i drugim poslovima. *Podknežin* nije drugo nego feudalni naziv *podžupa* starohrvatskih županija. Da je to tako, osim samog naziva, svjedoči i isprava god. 1323., po kojoj je bilo zabranjeno obrađivanje *»sopaljskih«* zemalja bez znanja *»podžupa«*.[13] Tu je upotrebljen po tradiciji stari naziv *podžupa* za *podknežina*, koji je naziv u ono doba postojao. U poznijim se vinodolskim ispravama često spominju *potknežini*, kao u onima od 1. I. 1428., 16. VI. 1430., 7. XI. 1437., 1. XII. 1449., 28. X. 1455., 16. XI. 1457., 24. IV. 1463., 21. III. 1464. i t. d., u kojima se odrazuju navedene prerogative potknežina.[14] Navest ću samo zabilješku od 21. V. 1459. iz Novoga. Ona je datirana knezom MARTINOM FRANKO-

[9] ŠURMIN, n. d., 74.
[10] N. d., 188-189.
[11] N. d., 147.
[12] N. d., 130
[13] N. d., 78.
[14] N. d., 128, 130, 147, 180-181. 205, 212, 230, 238.

PANOM *»ki va to vrime gospodovaše Vinodolom i inimi gradi i kasteli«*, biskupom krbavskim FRANJOM *»i v vreme poštovanoga muža podknežina* ŠIMUNA ŠAGANIĆA, *namestnika kneza* MARTINA«.[15] Po tomu, a uz to i jer se radi o Novomu, potknežin novljanski ŠIMUN bio je zamjenik kneza u čitavom Vinodolu, t. j. vršio je funkcije nekadanjeg dvornika; to je pak i potvrda, da je prije toga nestalo naziva kneževskog vinodolskog dvornika, a njegove funkcije da je preuzeo novski potknežin. Sudačka vlast novskog potknežina ističe se u parnici između Grižanaca i Kotorana od 30. XII. 1450.[16] Bili su najprije određeni pristavi, da povedu čitav procesualni postupak. Kad su to pristavi izvršili, osudu je donio već spomenuti potknežin i *ohmeštar* FILIP *»ki side na stoli pravdi* (dvoru) *po zapovidi našega plemenitoga bana Mikule«* i *»na stoli nega gospodina«*, t. j. onom vinodolskom u Novom. Po svemu, prvašnjeg dvornika u svim prerogativama zamijenio je potknežin novljanski, koji je bio i dvorski meštar kneza starješine.

U čl. 5., 29. i 30. spominju se službenici *»permani«*, i po tim člancima vidi se, da su bili kneževski službenici, ali koje vrste, po V. z. i drugim izvorima ne da se utvrditi. Dok etimologija tog naziva nije rješena,[17] njegova geografska raširenost povijesno je važna. U osorskoj ispravi od 30. I. 1200. svjedok je *»Velcinna Permanus Apsarensis«*.[18] Iako izdavači te isprave držeći *»permana«* za vlastito ime i pišu ga sa velikim slovom, nije baš stalno, da li se tu radi o kognomenu ili apelativu; ali to ne mijenja na stvari, jer sama činjenica imena pokazuje, da je taj naziv bio u porabi na Osoru (Lošinju) svakako prije 1200., a tim i služba s tim nazivom spojena.

U istrazi 9. X. 1227. o nasilnoj smrti mletačkog kneza u Osoru N. KVIRINA, istražitelji se pozivaju na ono, što su čuli *»ab ore puzupi Permane de Cherso«* i što je kazao *dictus Permane«*.[19] U tom slučaju apelativ postao je kognomen, što pokazuje starinu tog apelativa na Cresu.

U osudi od 5. V. 1198. među osuđenim Krčanima bio je i *»Andrea Permanno et frater eius Johanes«*,[20] po čemu se i na Krku perman već u XII. st. od apelativa pretvorio u prezime. Ali službenika zvanih permani bilo je na Krku i poslije. Tako u najstarijem odlomku krčkog statuta od 8. V. 1362. piše: *»Ako bi poslal dvor svoe permani činiti prodaju onomu, ki bi kazan* (tuženomu), *ali gospodaru, č'i bi dobitak bil* (dobitniku parnice), *ako ga pita* — tuženi — *budi mu dlž'n' povedati*

[15] N. d., 217.
[16] N. d., 188-189.
[17] *MKi*, 178. Po V. JAGIĆU dolazio bi od *primarius*, po RAČKOMU od tal. *ferma* = *milites conducti, stipendarii*, a po M. KOSTRENČIĆU od *per manus*. S. MITIS, *Storia dell'isola di Cherso-Ossero*, Parenzo 1925., 139, ne slaže se sa PETRIS, *Statuta di Cherso-Ossero*, Parte II., 38, da dolazi od *primanus-viceconte*, jer da se ne radi o službi nego o prezimenu i navodi: na Krku 1198. braću ANDRIJU i IVANA, u Cresu 1200. VOLČINU PERMANUS, u Osoru 1283. CERNA PERMANI i na Rabu 1320. PETRA PERMANO.
[18] *SCD* II., n. d., 346.
[19] LJUBIĆ, *Listine*, n. d., 44. Isti PERMAN podžup svjedok je kupoprodaji god. 1224. na Cresu — up. *SCD* III., 237.
[20] LJUBIĆ, *Listine*, n. d., 17.

(kazati), *gdo* (tko) *ga e kazal* (tužio)«.[21] Po tomu se vidi, da je služba permana bila i na Krku prije i poslije XII. st.

Vinodolski se permani spominju izravno samo u V. z. Ali spomen na njih nalazi se i u drugim poznijim vinodolskim ispravama. Tako se u ispravi od 15. V. 1455., spominje vinograd JURJA PERMANIĆA, vjerojatno iz Grobnika.[22] Također u grobničkom urbaru iz početka XVII. st. zabilježeno je: *»Sabravši taa zuly* (travarinu), *thako ide zattniku* (satniku) *oucza z yanychem jedna. Premamo* (permanu) *ide oucza jaloua jedna«*;[23] ktomu su grobnički podanici po istom urbaru bili dužni davati knezu svake godine *»cha sze zowe permanya«*, i to 111 ovaca i koza, vina *»zpudi 16, kadnici 4«*, i pšenice 38 i po stara.[24]

Zato je povijesna činjenica, da je služba permana postojala na Osoru, Cresu, Krku i Vinodolu i, koliko se danas zna, nigdje drugdje kod nas;[25] tradicija te službe svakako je starija od svršetka XII. st. Taj specijalni naziv jednog službenika, a ograničen samo na određene teritorije, svakako upućuje na njihovu nekadašnju političku zajednicu, onu na koju sam već upozorio, na Krajinu, i potvrđuje, da je ona postojala prije XII. st.

Po V. z. i grobničkom urbaru permani su bili kneževi službenici, porazmještani po gradovima vinodolskim, oboružani sigurnosni i izvršni organi.

U protokolu V. z. spominju se *»Živina, sudac«* iz Hreljina *i »Dominik, sudac«* iz Trsata, i više nigdje u tom zakoniku. Ali u drugim vinodolskim ispravama ta služba pod nazivom *sudac* često se spominje. Tako u ispravama iz studenoga 1422., 4. I. 1428., 16. VI. 1430., 7. XI. 1437., 1440., 21. I. 1445., 15. XII. 1445., 1. XII. 1449., 26. X. 1450., 30. XII. 1450., 15. V. 1455., 28. X. 1455., 16. XI. 1457., 21. V. 1459., 24. IV. 1463., 13. XII. 1470. i t. d.[26] spominju se suci različnih mjesta vinodolskih, pa se može zaključiti, da je svako pojedino mjesto imalo svog posebnog suca. Kao potvrdu navest ću od navedenih isprava onu od 1. XII. 1449.: *»Sudci, plovani i satniki, ki bihu va to vrime na tih mestih«*,[27] t. j. u Grižanima, Kotoru i Belgradu, podižu u ime tih mjesta parnicu protiv Drivenićana.

Ali iako V. z. naziv suca upotrebljava samo u protokolu, o sudačkoj službi on govori u čl. 41. i 73., i to pod imenom *»rotnik-ci«*. Da je rotnik u V. z. jedno te isto, što i sudac, vidi se iz čl. 41., koji jasno kaže, što je rotnik, riječima: *»ludi rotnici za osuditi krivce«*, t. j. rotnici osuđuju krivce, oni su suci. To potvrđuje i čl. 73.: *»kmeti imaju se pozivati od vsakoga pred dvorom pred rotnika«*. Budući da se i tu radi o sudovanju,

[21] ČRNČIĆ-RAČKI, *Statut vrbanski*, a donekle svega krčkoga otoka, *MhjSM* IV., n. d., 145.
[22] ŠURMIN, n. d., 203.
[23] E. LASZOWSKY, n. d., 86.
[24] N. d., 87 i 88.
[25] Osim na njima susjednom Rabu, kako je spomenuto u bilj. 17, ali istom u XIV. st., gdje je moglo lako kao prezime da pređe.
[26] ŠURMIN, n. d., 122, 127, 130, 147, 154, 159, 161, 180, 186, 188, 203, 205, 212, 217, 230, 260 i t. d.
[27] N. d., 180.

po riječima tih dvaju članova otpada svaka pomisao, da bi rotnik u tim članovima mogao da znači neku drugu službu osim sudačke. Doduše *rotnik* u našim izvorima ima mnogo značenja; često ono očisnika ili porotnika pri polaganju rote, ali dolazi i u značenju suca. Da rotnik V. z. nije porotnik, sudionik rote, vidi se iz čl. 10., 50., 68. i 69., koji potanko govore o uredbi porotnika, t. j. onih, koji se kunu pri roti. Otpada također tvrdnja, da bi rotnici V. z. vršili službu pudara, čuvara polja i slično, jer o pudarima govori čl. 23. V. z.; rotnici nikako nisu bili *»policajni niži organi, kojima je na čelu bio satnik«*.[28] Rotnik V. z. bio je sudac, član vinodolskog kneževog sudbenog dvora, zato u čl. 73. piše, da se kmeta može optužiti samo *»pred dvorom pred rotnika«*. Po čl. 40. pravorijek ili osudu mogao je donijeti samo knez *»ili ako bi ne bil, od kneza ki človik, ki bi po nega zapovidi to učinil«*, t. j. kneževčovjek, službenik, za to od kneza postavljen i ovlašten. Da je sudac u Vinodolu to bio, potvrđuje hreljinska isprava od 4. III. 1403.,[29] po kojoj na prodaji, koja je triput bila javno oglašena, pristav je, *»od gosposke strani sudac Jakova sin«*. Po tomu je i rotnik (sudac) pripadao među kneževe službenike ili oficijale, a o posljednjima govore čl. 25., 30., 33., 35., 36., 50., 61. i 63. Budući da je svaka vinodolska općina imala svog suca, ostaje otvoreno pitanje, da li je sam knez birao i postavljao suce, rotnike, ili je to činio na prijedlog pojedine općine. Ovo posljednje ne mijenja činjenicu, da su suci, rotnici u Vinodolu bili kneževi, a ne općinski službenici.[30]

Uz ustanovu kneževa suda, kneževih rotnika ili sudaca bila je usko povezana i povremena služba pristava. *Pristavi* su naša prastara sudbenoupravna ustanova, kako to potvrđuju i čl. 19., 48., 49., 50., 51., 53. i 65. V. z. Tako je po čl. 50. pristava određivao sudbeni dvor, jer piše, da *»pristav ima se vzeti od dvora i š nega prošćenem«*, što znači, da mu je knežev dvor davao »javnu vjeru«, po njemu da je bio javni vjerodostojni službenik. To potvrđuje i čl. 51., po kojemu pristav za koga je utvrđeno da je kriv, nije mogao da bude više pristav *»prez vole kneže«*.

Kao i inače u našoj pravnopovijesnoj praksi, također i po čl. 65. *»pristavi ... esu verovani, ako se krivi ne naidu«*; oni su po sebi u svim svojim službenim djelima imali punu javnu vjeru, bili su vjerodostojni u svemu, dok im se ne bi protivno dokazalo, o čemu govori čl. 51.

Po čl. 49. i 50. pristav je bio istražni organ i za pronađene ukradene stvari primao je posebnu nagradu. Tako za pronađeno živo, ali malo

[28] *MK1*, 199.
[29] Šurmin, n. d., 104.
[30] Po *Zadarskom katastiku*, n. d., 392, u svakom pojedinom selu *(in qualibet villa)* vranskog feuda morala su biti po dva suca *(iudices)*, koji su za njihovu službu, a ta je bila *facere solicitare et procurare negocia* (poslove pa i one sudačke) *dicti castri ac recolligere introitus dicti castri in villa in qua sunt judices*, a za obavljanje te službe drži *(possidere)* svaki od njih po jedan čitav ždrijeb *(sors terre)*. Po ispravama od 18. II. 1444. i 31. V. 1451. — n. d., 393 i 394 — na ispražnjena sudačka mjesta u Vrani i Tinju na prijedlog vranskog kastelana, zadarski mletački comes i kapetan postavljaju suce u tim mjestima. Tim imamo potvrdu, da je na feudima u Hrvatskoj suce postavljao knez feudalac, što je po feudalnom pravu jedino i moguće.

govedo, dobivao je pristav *»par podplat«*; ako je već bilo mrtvo i čitavo, tad $^1/_4$ tog malog goveda; ako je pak zatekao samo komade, tada njih. Za pronađeno veliko govedo i sve stvari vrijedne do 40 soldina, pristav je primao nagradu od 2 soldina; a za one preko 40 soldina 5 soldina. Konačno po čl. 19. bez sudjelovanja pristava nije bilo suđenja, jer *»niedan svedok, pomaknen* (postavljen) *za svidoka, nima svedočiti, ako nij prvo pitan* (ispitan) *od pristava«*; tko bi pak protivno učinio, t. j. svjedočio, a pristav ga prije ne bi ispitao, plaćao je knezu kaznu od 40 soldina i svu štetu stranci, protiv koje je svjedočio. Zato nije bilo parnice bez sudjelovanja pristava, a za trud bio je plaćen. Po čl. 48. od svake parnice, koje je vrijednost prelazila 40 soldina, pripadala je pristavu nagrada od 10 soldina; a od one ispod 40 soldina samo 5 soldina; ako bi pak pristav naplatio više, platio bi za kaznu vola ili 8 libara.

Zato su i pristavi bili organi kneževa sudbena dvora i određeni za svaki pojedini slučaj; po knezu uživali su oni javnu vjeru; vodili su istrage i ispitivali svjedoke prije parnice. I njih treba ubrojiti među kneževe službenike, iako ih knez nije plaćao.[31]

S tim su u skladu i podaci poznijih vinodolskih isprava o pristavima u Vinodolu. Po ispravi iz god. 1309.[32] knez Anž odredio je pristava Hranka, da izvrši obred rote u parnici između Novograđana i Ledeničana. U parnici između Bribiraca i Novograđana radi granica 15. X. 1309.[33] knez Dujam imenovao je tri pristava: *»prvo služabnika svoga Sutka, drugo Sominu, treće Lukšana«*, koji su sa strankama reambulirali granice, izvijestili kneza, koji je potvrdio, t. j. donio osudu onako, kako su ta tri pristava na licu mjesta utvrdila, da je ispravno. Po ispravi od 12. I. 1428.[34] u parnici između Bribiraca i crikveničkih pavlina zbog plaćanja *trgovine* također su bila određena tri pristava: *»sudac Stipan z Drivenika, sudac Žvan z Novog tr sudac Jakov z Grižan«*. Ta svjedočanstva pokazuju, da pristavi nisu bili stalni službenici, nego da su bili određeni od slučaja do slučaja; za tu službu mogao je da bude određen svatko, pa i stalni kneževi službenici i suci.

U drugim našim izvorima pristavi se obično javljaju kao sudbeni, ali pretežno izvršni organi. Takvoj njihovoj funkciji nema traga u V. z. ni u vinodolskim spomenicima.

Postojala je još jedna pomoćna sudska služba u Vinodolu. To su *»pozovnici«* čl. 65. i 73. Njihovu službu V. z. potanje ne označuje. Svakako nisu bili svjedoci, kako to nagađa Ak. Rj.,[35] jer se svjedoci u V. z. spominju pod svojim nazivom u čl. 19., 22., 23., 27., 28., 30., 42., 43., 44., 47., 51., 52., 53., 56., 59. i 66. i u njima su označeni svi uvjeti i način svjedočenja. Sama riječ *pozovnik* po svom postanju, od *pozov (citacio)*, pokazuje, što *pozovnik* znači. Poznato je iz naših starih pravnih izvora,

[31] Po istom katastiku — 392 — feud vranski imao je svog pristava, koji je za vršenje te službe *(officium pristaldi pro dicto castro)* držao tri ždrijeba *(tres sortes)*.
[32] Šurmin, n. d., 75.
[33] N. d., 76.
[34] N. d., 129.
[35] *Rječnik* Jug. akademije pod tom riječju.

da je tuženu stranku sud pozivao obično po pristavu ili po kojem drugom nižem službeniku. Osobe, koje su pozivale stranke na sud, bile su službena lica, bili su *pozovnici*. To su oni činili usmeno ili pozivnicom, koja je opet bila ili pismena ili pečatna. U posljednjem slučaju, sudac, koji je čuvao pečat, udario bi njime na komadu papira *»znamenĕ«* (otisak), koje bi *pozovnik* uručio stranci, i to je vrijedilo kao službeni poziv. Sve to potvrđuje i V. z. Po čl. 73. *»pozovnici imaju biti ročeni«*, t. j. zakleti, a po čl. 65. *»esu verovani, ako se krivi ne naidu«*. Zato su bili i oni službena lica i uživali u svojoj službi javnu vjeru, dok im se ne bi sudbeno dokazalo, da nisu ispravno vršili službu. Kakovu su pak službu vršili *pozovnici*, vidi se iz čl. 41., koji inače govori o *rotnicima* (sucima). Kao uvjet, da *rotnici* mogu pravomoćno suditi *(»onim rotnikom nima se verovati«)*, morali su u svakom pojedinom parbenom slučaju da *»vazmu ...znamenĕ«*, t. j. pošlju okrivljeniku pečatni poziv po *pozovniku*, s tim pak *znamenem* morao je okrivljeni treći dan, poslije uručenja, t. j. prekosutra, doći na sud i pokazati ga sucima *(»do treti dan ima priti k pravdi s tim znamenem prikazati e«)*.

3. Sud

Krivice

Po već rečenom o sudbenom dvoru, rotnicima sucima, pristavu, pozovniku i drugomu, što sadrži V. z., mogu se odrediti glavne crte sudbenog postupka u Vinodolu.

V. z. pojam krivice promatra još potpuno u obliku nanesene štete ličnom interesu oštećenih, a ne društveno-pravnom poretku. Zato V. z. ima na umu dvije vrste počinjenih krivica: one, koje progoni knez, i druge, koje tjeraju privatna lica. Prvih je krivica malo: po čl. 12. bilo kakvo pomaganje izagnanika, po čl. 70. svaki veleizdajnički čin protiv kneza ili kneštva, po čl. 33. prisvajanje ošasnoga, po čl. 34. zatajivanje kneževa dohotka i po čl. 59. djela spojena s vračanjem.

Drugih pak krivica V. z. ima pred očima mnogo više. Podijelit ću ih na dvije vrste: krivice zbog povrede tuđeg dobra ili imovine i krivice zbog povrede osobe (ličnosti).

A) Krivice radi povrede tuđeg dobra *(violentia, actus potentiarius)*:

a) sila čl. 6., 9., 11., 39. i 66., a dijeli se na: 1. nasilje na kuću čl. 7. i vjerojatno u pristaništu čl. 11.; 2. grabež — rubanje ili razbojništvo, silom otimanje (bez usmrćenja) čl. 6., 9., 66. Dok tekst čl. 9. silu i rubanje istovjetuje, čl. 66. ih razlikuje *»tako v rubani tako v silah«*, jednako i čl. 39. govori samo o sili.

b) palež čl. 6 i 69.

c) raznovrsne krađe — čl. 7., 8., 9., 10., 11., 35., 37., 49. i 50.

B) Krivice ili povrede osobe u V. z. dvovrsne su:

I. povrede tuđeg tjelesnog integriteta:

a) tjelesno ozljeđenje, koje po V. z. opet može da bude trostruko: 1. *bijenje*, t. j. udaranje drugoga — čl. 18., 29. i 30.; 2. *ranjenje*, t. j. ozljeđenje čl. 18., 25., 30. i 64.; 3. *stučenje* ili međusobna tučnjava čl. 25.

b) silovanje žene — čl. 56.

c) zasjeda ili pokušaj umorstva po čl. 30.

d) umorstvo u čl. 29., 31., 62. i 68.

II. Povrede časti:

a) lične uvrede i psovke — čl. 18. i 28.

b) nasilno skidanje ženi pokrivala s glave — čl. 27.

Međutim ima krivica, koje bi po V. z. bile i javnopravne kao i privatnopravne naravi, među koje bi išle: kriva zakletva svjedoka, potvora i nepravilno vršenje službe pristava. Da je krivo svjedočanstvo javnopravne naravi po čl. 52., izlazi iz toga, što utvrđeni krivi svjedok plaća kaznu knezu i ne može više da bude svjedok, dok mu knez to ne dopusti; a da je i privatnopravne naravi, jer je on svjedočio u privatnopravnom poslu i stranka mu je po istom čl. 52. to morala sudbeno dokazati *»s trimi podobnimi ludi«*. Jednako je i s potvorom, koju V. z. predviđa u čl. 60. i to kad bi netko nepravedno drugoga optužio, a tužbu ne bi mogao dokazati, odgovarao bi knezu onom kaznom, kojom bi bio kažnjen optuženi, da mu je krivnja dokazana. To isto sadržava i čl. 46. Po tomu je potvora bila javnopravne i privatnopravne naravi. Konačno i krivo vršenje službe pristava, imalo je u sebi obostruki značaj. S jedne je strane po čl. 51. u slučaju, da je pristavu dokazana krivnja, on bio lišen u korist kneza cjelokupnog svog imanja i nije više mogao biti pristav, ako mu knez ne bi to dopustio. što sve ima javnopravni značaj. Ali jer je stranka morala dignuti tužbu i sudbeno dokazati, da joj je pristav u službenom postupku nanio krivicu, zato je kriva pristavština imala i privatnopravni značaj.

Sudbeni postupak

O svim tim krivicama sudio je kneževski sud ili dvor u Vinodolu. Nema ništa u V. z. po čemu bi se dalo naslućivati, da je postojala bilo kakva razlika u parbenom postupku između građanskog i kaznenog postupka. Jedino su se parnice dijelile po vrijednosti predmeta ili stvari, koja je bila u pitanju, i to na *manje* i na *veće*. Tako je po čl. 48. *»najveća pravda od riči ke godi, ka e vridna najveće soldini 40«*, a *»najmanša pravda« »ka e takoe — vridna — soldini 40, a od toga niže doli«*; čl. 50. razlikuje *»riči ke su vridne soldini 40 niže«* od onih *»više toga«*; čl. 54. predviđa *»veću pravdu«* i *»naimanu«*. Po tomu parnice, kojih vrijednost spornog predmeta nije iznosila preko 40 soldina, V. z. smatrao je *manjim*, a one preko te vrijednosti, *većim*.

Po čl. 38. zbog bilo koje krivice, stranci je bilo na volju nekoga tužiti ili ne. Po tom članu bez tužbe nije bilo parnice; svakoj parnici

morala je prethoditi prijava ili tužba. Taj dio parbenog postupka dolazi i te kako do izražaja u V. z. Jednom podignuta optužba nije se mogla opozvati ili poništiti, morala se dokrajčiti.

1. Prijava i istraga

Prethodni ili prvi dio parbenog postupka, podnošenje tužbe ili prijava sudu, po V. z. nije baš jasna ali se dade razjasniti. U čl. 38. za tužbu uopće piše, da se može *»učinit niku tužbu od nike riči p r e d d v o r o m ili i n d i«;* po čl. 51. prijava protiv krivoga pristava također se morala prikazati *»pred dvorom ili indi«*. Po tomu V. z. predviđa prijavu ili podnošenje tužbe osim pred dvorom, t. j. na kneževskom sudu, još i *»indi«*, t. j. i negdje drugdje izvan dvora.

O tužbi pred dvorom izravno govori čl. 22. i 60. Po tim člancima tužba se činila lično i usmeno. Čl. 22. govori općenito, da pri podizanju tužbi mora tužitelj navesti svjedoke, koji će dokazati navode njegove optužbe; čl. 60. sadržava određene formule, t. j. riječi, kojima će se podići optužba. Dva su načina, a tim i dvije vrste tužbe pred dvorom. Jedan je kojega V. z. zove *»pokazanje«* i glasi: *»Ja tebi pokažuju takovu od takove riči«*, t. j. po onomu *»pokažuju«* tuži ga, jer je tužitelju nanio stvarnu krivicu — *»od takove riči«*. Drugi je *»ukazanje«* i glasi: *»Tebe dim, da takov e učinil takovu rič«*. Po onomu *»dim«*, t. j. govorim, taj ne optužuje nekoga, što bi njemu nanio krivicu, nego ga prijavljuje, da je počinio neko zlo ne njemu, nego uopće. Tu postoji razlika slično lat. *querella* ili *accusatio*, t. j. *pokazanje*, i *denuncia* ili *denuntiatio*, t. j. *ukazanje*. Da je *ukazanje* isto što *denuncia* ili *delatio* vidi se iz čl. 46.: *»ako ki ukaže niko ošastno vola od učestnoga«*, a jer ošasno po čl. 33. pripada isključivo knezu, jednako kao i po čl. 34. *»učestě«* (dio, godišnji dohodak), ovdje nema govora o tužbi u svojoj stvari, o *pokazanju (querella)*, nego o prijavi, da je drugomu počinjeno zlo, o *ukazanju* ili *denunciji*.

Sve dosad rečeno odnosi se na podizanje parnice pred dvorom, radilo se o pokazanju ili ukazanju. Međutim, ovomu ću dodati još nešto. U čl. 22. i 53. spominje se *pritča*. Po čl. 53., ako je netko podigao parnicu protiv svjedoka, da je neispravan *»za tu pritču«*, t. j. zbog sadržaja te tužbe ne može dalje postupati protiv onoga, koji je sudbeno pobio svjedoka. *Pritča* tu zastalno označuje predmet parnice, dotično rasprave ili parbenog postupka, kao i samu parnicu. U čl. 22. *»Ako se ki prikaže pred dvorom pritče pokazaně«*, jer *»pokazaně«*, kako sam utvrdio, znači prijavu sudu, zato ono *»pritče«* i ovdje stoji u značenju predmeta parnice pa *»pritče pokazaně«* znači podnošenje tužbe ili pokretanje parnice. Iako je kontekst zbog onoga *se* poslije *ako* nejasan, osobito ono *pritče*, ipak se, ako se uzmu u obzir skupa čl. 53. i 22., može zaključiti, da V. z. tužbu ili parnicu *(causa)* pred dvorom naziva općim nazivom *pritča*, koja bi pak po sadržaju, a tim i po samoj prijavi, bila dvojaka: *pokazanje* i *ukazanje*. Takvo značenje *»pritče«* odgovara i onomu Dušanova zakonika čl. 161.: *»P'r'ci, koji se pre sa svoju prit'čju«*.[36]

[36] Izd. STOJANA NOVAKOVIĆA, Beograd 1898.

To je ono, što V. z. kaže o podnošenju tužbe pred dvorom. A o onom *»indi«*?

Čl. 61. glasi: *»Ličba est verovana i more biti pred gospodinom knezom i pred vsakim nega oficialom i pred satnikom i takoe pred nega ženu, ako bi onde satnik ne bil«*. Prethodni mu član, 60., pokazao sam, govori o podnošenju tužbe pred dvorom. A jer su često u V. z. članci sadržajno među sobom povezani, pa ako je to slučaj i ovdje, nameće se pitanje: ako čl. 60. govori o prijavi tužbe pred dvorom, ne sadrži li čl. 61. onu *»indi«* člana 38. i 51.? Smisao čl. 61. zavisi od određivanja značenja riječi *»ličba«*. O značenju *»ličbe«* u V. z. pisci se ne slažu, ali preteže mišljenje, da bi značila čin pokazivanja *corpus delicti*.[37] *Ličba* se spominje u čl. 39. i 61. V. z. Ako se uzme samo čl. 61. *ličba* bi mogla da označuje *corpus delicti*, ali čl. 39. to značenje isključuje. On glasi: *»niedna ličba nima veći osud od 6 libar, neveće od sil zgora rečenih«*. U tom članu *ličba* je funkcionalno povezana s *osudom*, t. j. kaznom i radi toga svakako pripada parbenom postupku. Ali koji je dio tog postupka? Da li je podnošenje tužbe, ili njen predmet i tok, ili dokazno sredstvo, kako se obično uzima? Parbenom postupku u užem smislu ili samom toku parnice *ličba* nikako ne može da pripada. Naime po čl. 61. pravovaljana je *ličba* i pred satnikovom ženom, ako satnika nije bilo tada kod kuće; isključeno je pak, da su žene, koje u Vinodolu nisu redovno mogle ni pravovaljano svjedočiti u slučaju *ličbe* mogle pravovaljano sudjelovati u sudbenom postupku. Otpada i pokazivanje *corpus delicti*. Već sam prije rekao, a što je osnovno za *ličbu*, od veličine *ličbe* zavisi veličina kazne, zato samo pokazivanje *corpus delicti*, bilo komu od navedenih u čl. 61., osobito satnikovoj ženi, u suprotnosti je sa prije utvrđenom glavnom karakteristikom *ličbe*. Zato *ličba* ne može da ulazi u sam tok niti je dokazno sredstvo parnice. A ne spada li u podnošenje prijave ili tužbe? *Ličba* čl. 39. i 61., pravilnije *lidžba*, kao i glagol *ličiti* po Ak. rj.[38] znači vikati *(bando, bandire)*, proglašavati zakone *(edicere, publicare)*, izvikivati pri prodaji, dražbi *(incantare)* i tužiti nekoga radi prolića krvi, ubojstva. Isti Ak. rj.[39] ova dva slučaja *ličbe* V. z. tumači, ali hipotetično: *»kao da je isto što tužba (pred sudom)«*. Po svim tim značenjima Ak. rj. *ličba* čl. 39. i 61. mogla bi značiti ili biti u vezi:

a) s kličem čl. 7., 8., 9., 23., 24. i 37. Ali jer je u tim članovima, kao i inače u našim pravnim izvorima, predviđen klič samo za slučaj krađe, a po čl. 39., *ličba* je i *»od sil zgora rečenih«*, a V. z. i te kako luči krađu od sile, *ličba* V. z. ne može se odnositi na klič ni s njim dovoditi u vezu. Kao prigovor tomu, tako tačno normiranom kliču za krađu, ne mogu se uzeti riječi čl. 24.: *»more zvati vsaki „pomagaite", ako vidi delajuć niko zlo«;* ono *»niko zlo«*, jer je općenite naravi, može imati na umu ono, što je rečeno u čl. 7., 8., 9., 23. i 37., a ne nešto drugo i posebno, pogotovu, jer se radi o zakoniku.

b) *Ličba* V. z. nikako se ne može dovoditi u vezu s izvikivanjem pri prodaji ili pri dražbi, jer to nisu kaznena djela, a *ličba* V. z. baš takva

[37] *MK*1, 185-186.
[38] N. d. VI., 55, 51-52.
[39] N. m., 55c.

djela ima na umu i s njima je povezana. M. K. piše, da bi *lidžba* bila ono povišenje kazne, koja se povisuje pri prijelazu na ovrhu i dražbu, kad netko ne će da plati kaznu. Ali jer u čl. 39. ničemu od toga nema ni traga, ne može tako ni biti.

c) Ne može se primijeniti ni značenje tužbe radi prolića krvi, jer je taj slučaj tačno normiran čl. 25. i kaznom od 40 soldina knezu, a povrijeđenoj stranci 2 brava i troškove liječenja; u slučaju pak *lidžbe* po čl. 39. nije kruto normirana kazna, nego je dana mogućnost individualizacije tako, da *lidžba »nima veći osud od libar 6«*. Takva pak nesuglasnost u jednom zakoniku ne može postojati, jer jednu te istu stvar zakonik ne može na dva načina normirati; stoga i takvo značenje *lidžbe* u V. z. otpada.

d) Po Ak. rj. preostaje još značenje tužbe pred sudom, koje uz bolje objašnjenje i maleni ispravak, odgovara značenju *lidžbe* u V. z. *Lidžba* ne bi bila tužba u smislu parnice, nego poseban način podnošenja prijave sudu. Dok čl. 60. normira podnošenje tužbe osobno i izravno pred kneževskim dvorom ili pred sudom, čl. 61. normira podnošenje tužbe, predviđene u čl. 38. i 51. pod *»indi«*. Ako se uzme značenje *lidžbe* u tom smislu, koje jezično po Ak. rj. može da bude, čl. 39. i 61. postaju jasni. Naime, *lidžba* znači podnošenje tužbe ne pred dvorom, nego izvan njega. Budući da se u čl. 61. radi samo o prijavi, a ne suđenju, svaku prijavu učinjenu po tom članu morao bi onaj, koji bi je primio, odmah podnijeti kneževu dvoru. Osim što zato govori činjenica, da je prijavu mogla primiti i satnikova žena, to izlazi i iz čl. 40., 73. i 75., po kojima je sva sudbena vlast, pa i nad svećenicima i kmetovima, pripadala knezu, dotično njegovom dvoru ili stolu. I zato je po V. z. mogao svatko po volji da podnese tužbu osobno i izravno dvoru (čl. 60.), bila ona *pokazanje (querella)* ili *ukazanje (denuncia);* ktomu mogao je svatko podnijeti tužbu izravno knezu, jednom kneževom službeniku, satniku ili njegovoj ženi (čl. 61.). Razlika je ta postojala, jer prijava izravno dvoru bila je vezana strogo određenim i stalnim formulama. Osim formula za *pokazanje* i *ukazanje* po čl. 60. također po čl. 47. postavljao je tužitelj *»pred dvorom«* i svjedoke formulom: *»A ta i takov vi, da tako est«*, dok bi protustranka kod ispita od pristava prije parnice odgovarala formulom: *»A ta i takov vi, da tako nij«*. Te formule svatko nije znao, a jer su te prijave bile osobne, zato je V. z. morao predvidjeti i drugi način prijave, onaj *lidžbe* čl. 61., pri kojoj za te formule tužitelj nije bio vezan.

Naravno da je tužitelj bilo pri prijavi pred dvorom bilo pri *lidžbi* po čl. 22. morao iznijeti potanko čitavu optužbu (*»pritče pokazaně«*) kao i *»pomaknuti svedoki«*, t. j. označiti svjedoke i druga dokazna sredstva.

Postojala je preventivna sudska istraga, ne samo radi provjere dokaza, nego i radi sakupljanja istih. Čim bi dvor primio prijavu, odredio bi pristava, koji bi vodio istragu — čl. 49. i 50. — ispitao stranke i svjedoke, utvrdio suštinu i pojedinosti spora te o tome izvijestio sud. Zato je vrlo važna i značajna baš takva uloga pristava V. z. u parbenom postupku, i mora sezati duboko u starinu. Stari rimski parbeni postupak bio je razdijeljen na dvoje, onaj *in iure* i onaj *in iudicio*. U prvom bi

magistrat ispitao čitavu optužbu, utvrdio, što je među strankama sporno, te uputio sucu, da donese konačnu odluku. Nešto slično predviđa i V. z. Po čl. 19. pod teškom kaznom zabranjeno je nekomu da svjedoči pred sudom, ako ga prije parnice nije ispitao pristav. Da je pristav imao izravnog udjela u parnici, vidi se iz čl. 48., koji određuje, koliku nagradu ima pristav za veliku, a koliku za malu parnicu. Ktomu, on je po čl. 49. i 50. istražni organ.

Pristav bi dovršivši istragu izvijestio o svemu dvor, koji je tad po *pozovniku* (čl. 41.) poslao *znamenje* tuženiku, da treći dan dođe pred sud.

2. Dokazna sredstva

Glavno dokazno sredstvo bili su svjedoci. Ako u čl. 66. izričito stoji, da *»vani iz grada pastiri i orači i ini ludi dobra glasa ... esu verovani za svidoke«*, t. j. mogu pravovaljano svjedočiti i vangradski stanovnici, pogotovu to mogu oni, koji nisu iz *»vani«* nego iz *»gradova«*. Budući da je čl. 18., 27. i 28. ograničeno pravo svjedočanstva ženama na određene slučajeve, one redovno nisu mogle svjedočiti, što je i inače poznato u hrvatskom starom pravu. Pravo svjedočenja u Vinodolu imali su samo muškarci. Jedino po čl. 52. ako je utvrđeno za nekoga, da je krivo svjedočio, on nije više mogao svjedočiti *»prez vole dvora«*. Također po čl. 67. uži članovi obitelji: otac, sin, braća i sestre nisu mogli jedan drugomu svjedočiti, dok su zajedno živjeli. Po čl. 20. nije žena nikada mogla svjedok biti mužu. Potreban broj svjedoka nije bio određen, osim u nekim slučajevima. Tako po čl. 7. za krađu u gradu po danu, dovoljan je bio jedan svjedok; ako je netko uvrijedio, udario ili ranio ženu, po čl. 18., u pomanjkanju drugih svjedoka, bilo je dovoljno i svjedočanstvo samo jedne žene; po čl. 28. za uvrede između muškaraca i žena dovoljan je bio jedan svjedok, ako ih nije bilo više. Za počinjena djela iz čl. 27., 51. i 52. morala su svjedočiti najmanje tri svjedoka. Inače V. z. ne određuje broj, nego općenito govori, da treba tužbu potvrditi *»svidočanstvom«* — čl. 9., 18., 20. i 53. *»svedočanstvom«* — čl. 43., 53. i 59. *»podobnimi«* — čl. 28., 30., 51. i 52. *»verovanim«* — čl. 7., 23., 42., 59., 66. i Dod., te ili *»dobrimi«* svjedocima — čl. 27. i 44. ili samo *»svjedocim«* — čl. 19., 22., 27., 28., 47., 52., 53., 56., 67. i 68.

Po čl. 47. bili su sudu pripušteni samo svjedoci tužbe, t. j. oni, za koje se po izvješću pristava unaprijed znalo, da će tužbu potvrditi, dok svjedoci, koji su imali pobiti optužbu, uopće nisu bili uzeti u obzir. Jedino je protustranka mogla podići protuparnicu (*»poiti suprot«*) i po čl. 52. i 53. protusvjedocima pobiti svjedočanstva prve optužbe, t. j. dokazati, da su oni krivo svjedočili. Protiv svjedoka protutužbe po čl. 53. nije bilo mjesta daljim svjedocima i postupku.

Nigdje u V. z. nije predviđena zakletva svjedoka, niti se o njoj da igdje što naslutiti; već time, što je netko bio pripušten za svjedoka, on je po sebi bio *verovan*, *podoban* i *dobar* svjedok, o čemu se je pristav mogao uvjeriti pri prethodnom ispitu svjedoka po čl. 19. prije parnice i o čemu je pristav i sud izvješćivao.

Kao dokazno svjedočanstvo predviđa V. z. i klič *»pomagajte«* u čl. 7., 8., 9., 23., 24 i 37. To je prastari običaj naših pravnih spomenika, i to ne samo hrvatskih nego i onih dalmatinskih gradova. Kad bi netko vidio drugoga da krade, dužan je povikati: *»pomagaj«* ili *»pomagajte«*. Svatko, tko bi to čuo, morao je pod prijetnjom kazne pohitati na mjesto kliča i pomoći hvatati lupeža.

Po čl. 24. *»more zvati vsaki „pomagaite", ako vidi delajuć niko zlo i zato se nima kaštigati* (kazniti) *niednu penu* (nijednom kaznom)«. U Vinodolu je po tome mogao svatko da viče *»pomagaite«* bez bojazni, da bi ga zato netko mogao zvati na odgovornost. Ali po čl. 7. *»vapiuć ubo „pomagaite" esu verovani, ako reku s rotu* (ako se zakunu), *da esu onoga zlotvorca poznali«*. Po tomu u Vinodolu nije bio dovoljan samo klič, nego je onaj, koji je vikao morao i zakletvom potvrditi, da je okrivljenika poznao. Ako se radilo o krađi, a onaj, koji je klicao, bio je u sumnji o osobi okrivljenika, osumnjičeni se po čl. 19. mogao opravdati *rotom* od samo 12 porotnika. Po čl. 23. pudar (poljar) kad bi opazio nekoga da čini štetu, ali ga ne bi mogao uhvatiti i odvesti *»pred dvor«* niti uzeti od njega *»znamenje«* pa isto ili pokazati vjerodostojnim svjedocima ili odnijeti *»pred dvor«*, dotično u slučaju bijega krivca, morao je također vikati *»pomagaite«*.

Dokaz sa *corpus delicti* V. z. izravno ima pred očima samo u nekoliko slučajeva. To je onaj već spomenuti (čl. 23.), kad pudar ugleda nekoga da čini štetu i ako je mogao da *»vazme nikoga znamenja od škodnika onoga i tadai, ako pokaže verovanim svedokom vola pred dvor ne odnese onoga znamenja, pria ner se bude ta krivac tužil pred dvorom«*, t. j. prije podizanja tužbe protiv tog krivca; poslije prijave tužbe dvoru, *corpus delicti* u tom slučaju gubio je dokaznu moć. Budući da se u čl. 49. i 50. potanje govori o traženju ukradenih goveda i drugih stvari po pristavu, zastalno su te pronađene stvari bile po sebi *corpus delicti* i dokaz krivnje. U čl. pak 64., ako je netko drugoga ranio, krv mu je vjerodostojno svjedočanstvo, ali uz domirnu zakletvu, t. j. ako nije imao svjedoka, morao se sam zakleti.

Pisana svjedočanstva, čini se, nisu bila po sebi dokazno sredstvo. Po čl. 44. *»kvaderna od tržac«* (trgovačka knjiga) za dugove ispod 50 libara sama nije bila valjano svjedočanstvo, nego se uz to morao trgovac zakleti na taj dug; ako je dug prelazio 50 libara, morao je trgovac osim knjige imati i svjedoke za to. Po tomu trgovačke knjige same nisu bile dokazno svjedočanstvo. Dodatak V. z. za dokaz zakonitog posjeda nekog zemljišnog imanja traži *»svedoki žive«*; ako pak ti neposredni svjedoci nisu bili više na životu, dovoljno je, da ima žive svjedoke, pred kojima su već umrli svjedoci govorili, da su oni bili svjedoci toga. Ti pak svjedoci bili su *»verovani«* (vjerodostojni), ali uz domirnu zakletvu tog posjednika stvari. U tom slučaju V. z. predviđa kao dokaz samo svjedoke, bili oni i mrtvi, a pismena svjedočanstva, koja bi, da su imala vjeru, tu i te kako dolazila u obzir, uopće i ne predviđa, što opet, makar kao *argumentum ex silencio*, govori, da pismena svjedočanstva u vrijeme postanka V. z. nisu uživala javnu vjeru. Vjerojatno istu činjenicu potvrđuje i čl. 72., koji govori o *»poslima«* (poslanicima). U srednjovjekovnoj sudbenoj praksi vrijedilo je načelo, da *»actor sequitur forum rei«* ili *»judicium sequitur reum«*, t. j. krivcu je bio nadležan redovno njegov sud; zato je strani tužilac slao svog poslanika ili punomoćnika (u latinskim našim izvorima zvan *missus, nuntius, sindicus* i sl.) s pravovaljanom punomoćju na nadležni sud krivčev i parničio se na tom stranom sudu kao i svaki drugi domaći čovjek. Takva punomoć u Vinodolu nije vrijedila. Po čl. 72. *»niedan posal ni verovan* (nije vjerodostojan) *koliko na pravdi* (u parbenom poslu, na parnici) *ne buduć ročen* (ako nije zaklet)«. Iz činjenice, da je svaki strani *»posal«*, prije nego je pravovaljano nastupio na vinodolskom sudu, morao položiti zakletvu, da je on uistinu pravovaljano poslan i ovlašten podići parnicu, izlazi, da njegova punomoć, ako ju je sobom i imao, nije imala važnosti. Sve to je pak potpuno u skladu s poznatom činjenicom, da u starije vrijeme u Hrvatskoj pisane isprave nisu uživale javnu vjeru, pa nisu, eto, vjerojatno ni u Vinodolu.

Ako nije bilo svjedoka, V. z. predviđa kao dokazno sredstvo zakletvu parbenih stranaka. Za taj čin V. z., jednako kao i drugi naši pravni izvori, upotrebljava sinonime *priseći* i *rota.* Međutim V. z. razlikuje dvije vrste zakletve: *običnu* prisegu tužitelja ili tuženoga i *svečanu*, poznatu pod imenom *rota.* Običnu zakletvu tužitelja *(juramentum assertorium)* u čl. 7., 44. i 64. zove *rotom (»s rotu«)*, a u čl. 42. i 43. glagolom *priseći;* onu pak tuženoga *(juramentum purgatorium)* u čl. 27. također sa *priseći.* Svečanu pak zakletvu u čl. 9., 56. i 69. zove *rotom*, dok u čl. 10. *odpriseći*, u čl. 68. *očistiti*, a u čl. 10., 11., 56., 68. i 69. *priseći.* V. z. tako potpuno miješa, što je znak raspada prastare ustanove polaganja zakletve, zvane *rota.*

V. z. *juramentum assertorium*, koji je obično domirna zakletva, predviđa u više slučajeva. Tako se po čl. 7. onaj, koji viče *»pomagaite«*, morao i zakleti, da je lupeža prepoznao; ključar (carinik) je po čl. 42., ako bi izdao iz spremišta, što bi vrijedilo više od 20 soldina, morao to potvrditi zakletvom, ako nije imao za to svjedoka; isto je to morao po čl. 43. učiniti i krčmar za dug iznad 10, a podružnik, onaj koji je tuđe vino prodavao, iznad 50 soldina; isto je to činio po čl. 44. i trgovac za dug ispod 50 soldina. Po čl. 64. ranjenom nije bila dovoljna samo krv; ako uz to nije imao svjedoka, morao se i zakleti. *Juramentum purgatorium* predviđa samo čl. 27., po kojemu se tuženi mogao zakleti, da nije ženi zbacio pokrivaču s glave. Po tomu obična zakletva parbenicima dosuđivala se samo kao t. zv. domirna prisega, od čega je izuzetak bio slučaj čl. 27. Ta vrsta prisege po drugim našim izvorima polagala se pred pristavom; V. z. o tom ne kaže ništa. Čini se, da se obična zakletva stranaka rijetko upotrebljavala u sudbenoj praksi u Vinodolu, samo u slučajevima predviđenim u V. z.

Drugi način sudbenog dokaznog sredstva, svečana zakletva, prastara je ustanova porotnika ili rotnika *(sacramentarius, coniurator, iurator, iuramentalis, purgator* i t. d.), u izvorima zvana *rotom* ili *porotom (iuramentum, purgatio, sacramentum, iurare manu).* Ona je preostatak iz vremena rodovskih zajednica, kad su svi članovi roda istupali, branili, jamčili i odgovarali solidarno za sva djela pojedinih svojih članova

prema tuđincima. Rotu poznaje pravosuđe svih evropskih naroda srednjega vijeka, pa i ono naših starohrvatskih županija, rodova ili plemena te evo, i ono naše feudalne vlastele. U slučaju nedovoljnog broja ili potpunog pomanjkanja svjedoka, sud je dosuđivao rotu, redovno tuženiku. Porotnike, sudionike rote, birala je stranka, koja je rotu polagala; u starije doba uzimala ih je između svojih bližih srodnika, a poslije i drugih bez obzira na krvnu ili društvenu vezu. Porotnici su s tuženikom, koji se zove i *provodac*, morali doći na mjesto određeno običajem ili sudom, gdje su pred protustrankom, posebnim sudbenim odaslanikom, obično pristavom i drugim ljudima polagali zakletvu, uz razne formule i formalnosti, običajem utvrđene obrede i načine. Porotnici su se kleli, ali ne kao da bi oni znali što o samom djelu, za koje je njihov *provodac* bio okrivljen, nego *»in animam ipsius«*, t. j. da on u toj parnici govori istinu i da je u tomu vjerodostojan. Broj porotnika bio je različit prema kraju, vremenu i težini zla, za koje je bio netko optužen. Kod Slavena bio je većinom duodecimalni broj porotnika: 6, 12, 18, 24 i t. d.

Ustanovu rote poznaje i V. z. i to u čl. 9., 10., 11., 56., 68. i 69., ali u stanju raspadanja. U svim tim predviđenim slučajevima rotu polaže tuženi, jedino u čl. 56. žena, kojoj je sila učinjena, t. j. tužiteljica. Čl. 10. predviđa porotnika šest, čl. 6. i 11. dvanaest, čl. 9. i 56. dvadesetipet, a čl. 68. pedeset porotnika, među koje je uračunan i *provodac*. Po čl. 69. obred rote vršio se *»kada budu* (svi kojih se rota ticala) *na kup* (skupa) *na nom mestu običainom, kadi* (gdje) *se rote čine«*. Sastanak sam naši izvori zovu *»stanak«*. Morao je u Vinodolu roti prisustvovati i *»dvorski člověk«*, t. j. izaslanik dvorskog suda, redovno pristav, koji bi izvijestio sud o izvršenoj roti. Kad bi se svi sakupili, po V. z. mogla je stranka oprostiti od rote onu drugu, koja je morala polagati rotu, ali samo u slučajevima, ako *»ka rota bi bila za malu rič* (manju stvar)«. Po čl. 10. *provodac* je sam tražio i izabirao porotnike po volji (*»kako bole more«*). Da li su svi porotnici morali biti muškarci, V. z. ne kaže; vjerojatno jesu, jer ono, što je vrijedilo za obične svjedoke, pogotovu je vrijedilo i za porotnike. Samo je izuzetak u slučaju silovanja žene, u kojem po čl. 56. *»vsi ne* (nje) *porotnici imaju biti žene«*.

Koliko je ustanova rote bila već u raspadanju, pokazuju čl. 10. i 56. Ako *provodac* ne bi mogao naći određeni mu broj porotnika, morao je on sam položiti zakletvu onoliko puta, koliko nije imao porotnika. Ktomu je valjanost rote zavisila od određenih forma i formula bilo sa strane *provodioca* bilo pojedinih rotnika. Po čl. 44. i 56. pri *roti* morale su biti *svete knjige*, što nije drugo nego *sveto evanđelje* čl. 42., koje je svaki pojedini, dok se kleo po čl. 56., morao rukom doticati i reći: *»na tu* — t. j. knjigu — *se rotu«*. To je morao prvi reći *provodac*. Dok je tu formulu izgovarao pojedini porotnik, *provodac* je kod svakoga pojedinoga morao kazati: *»U istinu se s onom zakletvom zaklinjem«*. Ovu posljednju formulu *odgovornik* stranke nije smio da govori.

Ustanova rote do kasna je bila običajna u Vinodolu. Isprava od 7. XI. 1437.[40] daje zanimljiv podatak. Na parnici u Senju zbog granica

[40] ŠURMIN, n. d., 146-150.

između Bakrana i Hreljana, pristavi, a bilo ih je više, svjedoče, kako su oni išli u Bakar i naredili Bakranima, da nađu dvanaestoricu iz Hreljina, koji će položiti rotu, da su prave granice one, koje označuju Bakrani. Kad su tu dvanaestoricu porotnika Bakrani našli, i kad su se ti skupili u određeni dan i mjesto, *»staše i čekaše ondi, dokle zvezde nebeske pokazaše se, po običaju zakona vinodolskoga«*, ali jer Bakrani ne dođoše na rotu, izgubiše parnicu.

Po čl. 10., 54. i 56. stranka u parnici mogla se koristiti *odgovornikom* i *odvetnikom*. Budući da po čl. 10. lupež nije smio imati *odgovornika* bez dopuštenja dvora, izlazi da je tuženik mogao imati *odgovornika*, a pogotovu tužitelj. Odgovornik kao takav spominje se još u čl. 56. U čl. 54. jedino se nalazi *odvetnik*, u kojem se istovjetuje sa *odgovornikom*. U doba postanka V. z. ta dva naziva označavala su vršenje iste službe. Odgovornik po svom značenju odgovara *oratoru, allocutoru, prolocutoru* i sl., njem. *Vorsprecher* zapadnoga sredovječnoga prava, t. j. onomu, koji je mjesto stranke pri parbenom postupku govorio. To značenje jasno izlazi iz čl. 56., koji zabranjuje odgovorniku, da dok rotnik izgovara: *»v tu rotu«*, on reče mjesto žene, koju zastupa: *»Da, s onu rotu prisegu«*. Ovdje je jasno, da se ne radi o branitelju nego o onomu, koji govori mjesto stranke. Ali da je *odgovornik* i *odvetnik* jedno te isto, izlazi iz čl. 54., u kojem se ti nazivi miješaju, a službu označuje sa *odgovorene*. Po ograničenjima čl. 10., da lupež može imati *odgovornika* jedino s dopuštenjem *dvora*, a po čl. 54., da kmet za plemenita i obratno ne može biti *odgovornik* također bez dopuštenja *dvora*, izlazi, da su svi punoljetni Vinodolci mogli biti jedan drugom *odgovornici* na kneževu sudu. Po čl. 54. *odgovornik* u svakoj parnici mogao je da se naplati za trud; naravno, jer V. z. ništa ne govori od koga, ne može se reći, da li od stranke, koju je zastupao, ili od onoga, koji bi izgubio parnicu. Visina nagrade *odgovornika* uređena je čl. 54. U većim parnicama (*»od veće pravde«*), onim, kojima je po čl. 48. i 50. bila vrijednost iznad 40 soldina, mogao je *odgovornik* uzeti najviše 10 soldina; u manjim, t. j. u onima, kojih je po istim čl. 48. i 50. vrijednost bila ispod 40 soldina, mogao je naplatiti samo do 5 soldina.

Kako se odvijao sam postupak na sudu, V. z. kaže malo. I tu je sigurno važio *formularni* postupak. Tako je po čl. 21. tuženi na suđenju mogao po volji priznati ili nijekati i tajiti svoju krivnju. Ali ga je tužitelj pitao formulom: *»Est tako vola ni?«* Zastalno mu je i tuženi formulom odgovarao, koju V. z. ne donosi, a običajna je bila: *»Ne daj Bog«*.

3. Kazne

Pošto bi se završio potpuno dokazni postupak, knez bi ili njegov sudbeni dvor izrekao ili odriješujuću odluku ili odredio kaznu tuženomu, kako se to vidi iz čl. 40. Kazne su bile većinom novčane, rjeđe u blagu, a iznimno tjelesne. Plaćao ih je osuđeni ne samo tužitelju ili oštećenoj stranci, nego uz to redovito i knezu, a rijetko i općini. Time je istaknuto, da krivica po feudalnom pojmu vlasti nije nanesena oštećeniku, nego i nosiocu društvenog poretka, knezu.

Krivac, ako je sa činom bila povezana šteta, morao je po čl. 19 i 62. platiti oštećenomu i *»vsu škodu«*, t. j. nadoknaditi ne samo počinjenu štetu, nego vjerojatno i sve parničke troškove. Za počinjene krađe, V. z. predviđa višestruku naknadu. Po čl. 7. za sve krađe iz kuća u gradu, a po čl. 8. za one van grada, kao životinja iz staja *(»v osiku«)*, žita s gumna i meda iz ulišta morao je krivac nadoknaditi dvostruko svakomu Vinodolcu; čl. 50. naime izričito to predviđa za štete nanesene kmetovima, a kad je krivac najnižima to plaćao, pogotovu je to isto činio i višima. Za počinjenu pak krađu *»knezu ili nega dvoru ili potknežinu ili službabniku«* kojemu drugomu, po čl. 35. i 50., ktomu po čl. 36. *»nikoi crikvi ili molstiru ili opatii«* krivac je plaćao sedmerostruku naknadu.

Osim na naknadu štete, krivcu je bila udarena i kazna u pojedinim slučajevima predviđenim u V. z. u novcu ili blagu. Tako, ako netko potvori drugoga, da je krivo svjedočio, po čl. 52. daje mu vola ili mu plaća 8 libara; tu istu kaznu po čl. 40. plaćao je i odgovornik stranci, koja ga je našla, ako je on kao kmet nastupio za plemenita ili plemeniti za kmeta bez dopuštenja *dvora.* Po čl. 51., ako netko potvori pristava, da nije ispravan, daje mu vola ili 10 libara. Za uvrede, po čl. 28. uvrijeđenoj stranci krivac plaća 2 libre. Ako muškarac ženi skine s glave pokrivaču po čl. 27. plaća joj 48 libara; ako je siluje, po čl. 56. kazna je libara 50. Po čl. 25. u slučaju *»od bienja, ranenja i od stučenja meju kmeti«* krivac plaća udarenomu *»dva brava ter likariju«*. Ako žena skine pokrivaču drugoj ženi, daje joj po čl. 27. dvije ovce.

Za svaku krađu uz drugo krivac po čl. 37. plaća općini grada, u komu je krađa počinjena, soldina 40. Ako pristav naplati višu pristojbu nego mu je po čl. 48. bila određena, po istom tom članku za kaznu daje vola ili osam libara, tako da knez primi *»polovicu, a grad gdi bude drugi pol«*. Po čl. 58., ako svećenik neopravdano ne obavi dnevnu službu, morao je dati vola, od koga *»budi pol knezu, a drugi pol općini onoga grada, v kom se to učini«*.

To su sve slučajevi predviđeni u V. z., u kojima krivac plaća kaznu privatnicima ili općini, a kako se vidi tih je malo, tako da se može kazati, da su to samo izuzeci. Naprotiv po V. z. knez je bio onaj, kojemu su krivci redovno plaćali kazne u novcu, blagu, imanju, kao i one tjelesne. Novčane predviđene su u čl. 7., 8., 11., 12., 19., 25., 27., 28., 30., 33., 34., 35., 48., 51., 52., 56., 59. i 60., o kojima sam govorio pri fiskalnim prihodima dvora. Po čl. 48. i 50. krivac je davao knezu polovicu vola, a po čl. 52. i 54. čitavog vola. U određenim slučajevima knezu je pripadalo pravo zapljene čitave imovine krivca ili više njih. Tako, ako bi se sudbeno utvrdila neispravnost pristava, pripadalo je po čl. 51. knezu sve njegovo *»ča se gible i ne gible«*. Po čl. 70. sa svakim izdajicom knez je mogao učiniti, što je htio, s njim i s njegovim imanjem; to isto je po čl. 29. mogao da učini s ubojicom kojega od kneževih službenika.

O tjelesnim kaznama V. z. malo govori. Upotrebljavaju se samo, ako se ne bi od krivca mogla utjerati materijalna kazna. Palikuća po čl. 62., ako nije mogao da plati sve ono, što je po tomu članu bio dužan, *»budi osuen na život, ako nima odkud platiti. I ako to veće* (ponovno učini), *osudi se na život i na smrt«*. U tom članku naglašena je razlika između

kazne *na život* i one *na život i na smrt*. Budući da u ono vrijeme u našim stranama još nije bilo javnih zatvora, navedene oznake ne označuju vremenitu ili doživotnu tamnicu. Jer je ovdje po srijedi težak zločin paleža, taj član ima na umu samo teže tjelesne kazne. Tako ono *na život* označuje gubitak bilo kojeg dijela tijela, što se u ono doba u veliko činilo, te bi krivcu odsjekli ruku, nogu, uho, nos, izvadili oko i slično. Riječi *na život i na smrt* označuju smrtnu kaznu, a to nije drugo nego ono rimsko *vitae ac necis*. Da je ova posljednja postojala pokazuje čl. 59., po kojemu bi utvrđeni vračar ili vračarica, ako ne bi mogli platiti kaznu knezu od 100 libara, bili spaljeni na lomači.

Još u vrijeme rodovskih zajednica bio je običaj, da su pojedince ili više svojih članova za počinjena zlodjela tjerali van granica zajednice, lišivši ih sve imovine i svih prava. Kaznu progonstva *(exbannitio, forbannitio, expulsio* i t. d.*)* poznaju svi naši pravni izvori, pa i V. z. Doduše on nigdje ne govori o toj kazni, ali da je postojala vidi se iz čl. 12. Po tom članku, svatko, tko bi primio *»nikoga zgonika«* (prognanika, izagnanika, *exul, forbannitus* i t. d.) iz Vinodola, ili bi mu dao jesti ili piti ili bilo kakvu pružio pomoć ili savjet, plaća knezu libara 50. Naravno da se je u ono vrijeme izgon i u Vinodolu izvršavao kao i drugdje u svim našim krajevima.

Konačno, postojala je po V. z. još jedna vrsta kazne, koja je preostatak iz vremena starih rodovskih zajednica. To je poznata *vražda,* u čl. 29., 31. i 62. zvana *vražba.* Nastala je iz solidarne obrane svih članova jedne rodovske zajednice od članova drugih zajednica. *Vražda* je prvotno označivala neprijateljstvo nastalo između dvije rodovske zajednice zbog međusobnog ubojstva jednog ili više članova. Poslije raspada rodovskih zajednica, taj običaj vražde prešao je na krvne srodnike ubijenoga i ubojice. Vražda također može značiti međusobnu nagodbu, kojom se strana (rodbina) ubojice nagađa sa stranom ubijenog o krvnini i o izmirenju. Konačno *vražda* znači novčanu kaznu za počinjeno ubojstvo *(poena homicidii* ili *sanguinis).* Naši pravni izvori poznaju dokasna sva ta značenja vražde, dok V. z. samo dva posljednja. Po čl. 29. u slučaju ubojstva kojeg od kneževih službenika knezu je pripadala *vražda,* novčana naknada, koja nije bila unaprijed određena, nego se knez mogao naplatiti, koliko i kako je htio. Važno je, a što pokazuje na tradiciju vražde, tko tu naknadu po tom članku plaća. Ako ubojica pobjegne i nije se mogao uhvatiti, knez naplaćuje polovicu vražde *»zverh plemene zlotvorca«*, jer da je *»pleme«*[41] *»držano«* (dužno) platiti polovicu, a ubojica drugu polovicu. Tu se nalazi ostatak stare rodovske solidarnosti. Naprotiv, ako je ubojica uhvaćen, on sam plaća knezu svu vraždu, a *»nega pleme«* ništa. S tim je u suglasju i čl. 31., kojim je normirana vražda u slučaju ubojstva *»kmeta ili od roda kmet«*. Ako se ubojica uhvati, on sam plaća svu vraždu; ako pak pobjegne, *»nega bližike«* plaćaju polovicu, a njegovi baštinici drugu. Ali visina vražde u tom slučaju je tačno unaprijed određena, i to u iznosu od 100 libara *»bližikam«*, a samo dvije libre općini grada, kojemu je pripadao ubijeni.

[41] Pleme je ovdje u značenju krvnih srodnika, bližih i daljnjih, a nikako u odnosu na društveno uređenje.

Od tih 100 libara, ako je ubijeni imao djece, polovica je pripadala njima, a drugu su dobivali *»nega bližiki«.*[42] Upozorit ću na čl. 31., jer sadržava podatak iz vremena rodovskih zajednica. Naime u zadnjem stavku osim *vražde,* određene novčane odštete, o kojoj je dosada govoreno, predviđa se *naprava,* t. j. izmirenje ili nagodba između rodbine, bez obzira na osobe ubojice i ubijenoga. To bi bio drugi bitni dio vražde, da ubojica nije bio sam krivac, nego i svi njegovi bliži, te su i oni morali doprinijeti nešto za kaznu bez obzira, da li se vražda od ubojice naplatila. Čl. 62. predviđa vraždu, ako se sluči smrt jedne ili više osoba pri paležu *(»požgano od nikoga človika vola od nikih ludi«);* za smrt jedne osobe plaća jednu, a za više njih onoliko vražda, koliko je izgorjelih osoba; vražda, t. j. kazna je ona, o kojoj je govor u čl. 31.

V. z. ne sadržava samo kaznene, nego i druge norme. Tako čl. 1., 2. i 3. uređuju odnose nadležnog biskupa i njemu podređenih crkava i svećenika vinodolskih, a čl. 4. i 5. odnose biskupa i stanovništva vinodolskoga. Po čl. 13. bratovštine su dužne dati desetinu od sabranih prihoda; po čl. 15. kao što su drugi stanovnici vinodolski dužni čuvati noćnu stražu na gradu, to su dužni činiti i svećenici. Čl. 16. zabranjeno je Vinodolca zarediti svećenikom bez dopuštenja kneza i nadležne općine, a čl. 17. stupiti u službu koje crkve ili samostana. Čl. 32., uređuje kmetsko nasljedstvo, a čl. 14. i 55. pitanje zaveza ili zagovora, t. j. kondicionalnih kazna. U čl. 33. određeno je, da ošasno mora po sebi pripasti dvoru *»prez zapovidi dvorske vola prošćenja«,* t. j. bez sudbenog traženja, nego putem, kojega bi proveo sam knez ili koji od njegovih službenika; krivac toga morao je za kaznu platiti sedmerostuki godišnji prihod i 40 soldina za svaku pojedinu godinu, koju je nezakonito ošasno držao. Čl. 57. zabranjuje držanje svake javne ili privatne skupštine u poslu općinskom, a za prekršitelje udara tešku kaznu oduzimanja cjelokupne imovine svih prisutnih. Konačno amo ide i kazna čl. 58. protiv svećenika, koji ne obavi jednu od dužnih dnevnih službi, da *»zgubla«* jednoga vola, polovica knezu, a druga općini; riječ *»zgubla«* najočitije pokazuje, da se radi o čisto upravnoj kazni.

*

* *

Tim bi uglavnom bilo iscrpljeno ono, što V. z. sadržava o vlasteosko-feudalnom vinodolskom aparatu i prisilnim sredstvima. Sve je to bilo u rukama vlastelina feudalca, kako i odgovara feudalnom uređenju. Ali kako sam prije pokazao, jer je Vinodol prije 1225. zasebna, u prvom redu vladarska gospodarsko-vojnička jedinica, taj kneževski aparat i prisilna sredstva nisu uvedena tek onda, kad su krčki knezovi 1225. primili Vinodol od vladara u feud; mnogo toga i prije je u Vinodolu bilo i naslijeđeno je. Zato se u slici prisilnog aparata i s njim spojenih sredstava, koju daje V. z., nalaze mnogi tragovi službenog aparata i prisilnih sredstava nekadanjih starohrvatskih vladarskih županija. Od prisilnih sredstava treba istaknuti mnoge pojedinosti sudbenog postupka, osobito službu pristava, rotu, prognanike i vraždu, koji potječu iz vremena rodovskih zajednica; sve se to preko vladarskih županija sačuvalo i u našem vlasteosko-feudalnom uređenju, premda su ti ostaci po svojoj biti potpuno u suprotnosti s feudalnim načelima.

[42] *Bližika* su uži rodbinski krug nego *pleme.* Ali *pleme* i *bližika* u V. z. označuju samo krvnu vezu i ništa drugo.

B) OPĆINA

a) *Općina vinodolska*

Nosilac sveukupne ordinarne vlasti u Vinodolu, kako i odgovara feudalnom uređenju, bio je knez, dotično kneževsko-vlasteoska porodica krčkih knezova. Ali po V. z. postojale su i *općine,* koje su, bilo pojedina za sebe bilo sve skupa, sudjelovale u upravljanju Vinodola. Odrediti pak, što je *općina* u Vinodolu bila, njen djelokrug, upravu, organe i sve drugo, što je *općini* pripadalo, po V. z. ne samo da nije lako, nego je to vrlo sklisko i nesigurno tlo.

V. z. upotrebljava pridjev *općinski* i imenicu *općina.* Općinski znači opći, općenit, zajednički, javan, ono, što pripada općini i sl. V. z. pridjev *općinski* ima u protokolu, čl. 1., 2., 14., 17., 55., 57. i 75. Tako u protokolu *»od vole općinske«* znači pristankom sviju, općenito. U čl. 1. i 2. *»crikav općinskih«* znači javnih crkava za razliku od privatnih *(ecclesia publica* i *ecclesia privata).* U čl. 14., 55. i 57. *općinski* stoji u opreci s *navlašni*; a jer po čl. 43. *navlašni* znači privatan, osobit, vlastit, to *općinski* u tim člancima znači javni, općeniti ili zajednički. Tako po čl. 14. *»niedni zavezi od ke godi riči ne mogu se prvič meju kimi godi ludi kneštva zavezati ili zagovor položiti općinski vola navlašni«*; a jer se radi o *zavezima* i *zagovorima »meju kimi godi ludi kneštva«,* dakle među privatnicima, zato ovdje ono *općinski* znači, da obvezuje zajednički njih više, a ono *navlašni* samo pojedince. Po čl. 55. pripadaju knezu *»vsi zavezi, ke bi knez položil ili prie učinil općinskim ili navlašćnim zakonom«,* znači one zaveze, koje bi knez učinio ili ih se primio bilo za zajednicu ili za sebe privatno, u javne ili privatne svrhe. Po čl. 57. zabranjeno je svako *»viće općinsko ili navlašćno«,* t. j. javna pučka ili privatna skupština, ako na njoj ne bi bio i knežev izaslanik. U čl. 75. izraz *»općinskoga svedetelstva«* nije drugo nego prijevod latinske diplomatičke koroboracione formule *»publici testimonii«,* te općinski znači javan. Zato pridjev općinski u V. z. dolazi uglavnom u značenju onoga, što se čini javno, u javne ili zajedničke svrhe; pridjev općinski u V. z. ne sadržava ništa što bi se odnosilo na *općinu* kao pravnu ustanovu.

Imenicu *općina* V. z. upotrebljava u dvojakom smislu; pod općinom obuhvata jedamput čitav Vinodol, a drugi put pojedini njegov upravni dio, grad.

Po protokolu V. z. na skupštini pristankom i zaključkom *»vse općine vinodolske«* određeno je, da se popišu zakoni vinodolski. U čl. 3. riječi: *»zvrhu pop općine rečene«* stoji mjesto vinodolske, svega Vinodola. Po

eshatokolu *»ta ista općina vinodolska«* naredila je, da se zakonik napiše. Što je pak ta *vinodolska općina,* kazuje protokol V. z. U njemu piše, kako su željeli *»edin poedinomu i vsi ludi vinodolski«* urediti *»stare dobre zakone«* i *»skupiše se vsi na kup tako crikveni, tako priprošći ludi«,* te zaključiše da izaberu one, koji će sastaviti V. z. To su izabrani i učinili u saglasnosti i po naredbi *»vse općini vinodolske«.* Iz toga izlazi, da *»općina vinodolska«* u V. z. ne znači drugo nego puk ili zajednicu svega vinodolskoga pučanstva.[1] V. z. također pokazuje i važnu prerogativu *vinodolske općine,* a to bilo bi, da je glavni i jedini organ, preko kojega je *općina vinodolska* sudjelovala u upravi Vinodola, bila opća skupština, o kojoj izričito svjedoči protokol V. z. Po njemu na općoj skupštini imali su pravo da sudjeluju *»vsi ludi vinodolski«;* predmet pak vijećanja da su bili samo poslovi, koji su se ticali svih Vinodolaca, njihovih zajedničkih prava i običaja; na skupštini je bio prisutan i sam knez. Zato pod *vinodolskom općinom* V. z. podrazumijeva pučanstvo vinodolsko, osobnu, a ne gospodarsku ili političku zajednicu; to bi bila neka vrsta *universitas personarum. »Općina vinodolska«* u V. z. stoji u opreci *»kneštvu« (comitatus),* o kojemu govore čl. 3., 5., 12. i 16. Po tim člancima *»kneštvo«* znači teritorijalno područje feudalne kneževe vlasti, feud i sve, što je s njim spojeno, a općina su svi njegovi podložnici.

b) *Općina gradska*

Od kada se zna, bio je Vinodol podijeljen na više političkih jedinica, gradova. U vrijeme sastava V. z. bilo je devet gradova, i prednstavnici svih njih sudjeluju pri tome. Po protokolu V. z. izabrani su na javnoj skupštini *»od vsakoga grada vinodolskoga«* ljudi, koji su imali sastaviti V. z. Po tome se Vinodol upravno dijelio na gradove. Vinodolski gradovi nisu gradovi u urbanističkom smislu. Od početnih utvrda (grad znači *castrum, castellum*) ograničenih dimenzija, smještenih na uzvisinama i lako branjenim položajima, s vremenom oko pojedine od njih sagrađene su kuće stanovnika. Zato se pojedini grad sastojao od grada u užem smislu (kula), u kojem su stanovali kneževski službenici uz razna gospodarska i vojnička kneževska spremišta, te grada u širem smislu, koji je obuhvatao sva naselja pojedinoga grada i njegova područja. V. z. višeputa spominje tu ustanovu. Tako u protokolu, čl. 3., 5., 7., 15., 37., 48., 57., 58., 66. i 75. Po čl. 5. knez ili biskup *»v ki god bi grad prišal ki od niju«,* imaju pravo rekvizicije blaga. Čl. 7. i 37. govore o krađama *»v gradu«.* Po čl. 15. svećenici su dužni kao i drugi stanovnici čuvati stražu *»v noći v gradu«,* a po čl. 58. svećenik *»ki ima crikav v gradu«* mora svaki dan obaviti službu. Po čl. 48. polovica kazne, koju plaća krivi pristav, ide u *»grad gdi bude«,* t. j. u kojem se to dogodi. Po čl. 57. zabranjene su javne ili privatne skupštine *»v gradu ili indi«* bez prisustva kneževa čovjeka. Čl. 66. govori o pastirima i ora-

[1] To su *plčane brebirski* isprave 12. I. 1428. Šurmin, n. d., 129.

čima *»vani iz grada«.* Konačno po eshatokolu naređeno je, da se čuva *»va vsakom gradu«* po jedan primjerak V. z. Po tomu naziv *»grad« V. z.* upotrebljava u užem i širem smislu. U užem označuje utvrđeno mjesto, grad, a u širem čitav teritorij gradski, pojedinu upravnu jedinicu. Svaki grad imao je određene granice, u kojima je bilo njegovo teritorijalno područje; one su ga dijelile od područja susjednih gradova. V. z. ih spominje samo u čl. 3. Kad biskup službeno pohodi bilo koji *»grad vinodolski«,* dužni su mu dati svećenici *»onoga grada 1 obed i 1 večeru«, ali* ne smiju mu to nositi izvan *»imenja* (granica, lat. *tenuta*) *onoga grada«.* Da su pojedini gradovi imali granicama tačno omeđeni prostor, svjedoče česte parnice između pojedinih vinodolskih gradova o njihovim granicama. Tako se god. 1309. parniče Novograđani s Ledeničanima i Bribiranima radi granica;[2] 7. XI. 1437. Bakrani sa Hreljincima;[3] 1. XII. 1449. Driveničani sa Grižancima, Kotoranima i Belgrađanima;[4] 30. XII. 1450. Kotorani sa Grižancima;[5] 15. V. 1455. Bakrani, Trsaćani i Grobničani uređuju među sobom granice.[6] U svim tim parnicama za granice nikada ne nastupa knez, kao u bilo čemu zainteresirana stranka, ni pojedini grad kao takav, nego uvijek stanovništvo pojedinih gradova, a parnica se vodi pred kneževskim sudom. Po tomu granice između pojedinih vinodolskih gradova ticale su se u prvom redu stanovništva, a ne kneza. To je razumljivo, jer je stanovništvo na području, t. j. u granicama pojedinoga grada živjelo, radilo, gospodarski ga iskorišćavalo i upotrebljavalo; ono je imalo i te kakav interes, da se očuvaju te granice; za kneza pak one su bile potpuno irelevantne. Zato je na području pojedinog vinodolskog grada uz kneževsku vrhovnu opću i posebnu mjesnu upravnu i svaku drugu vlast moralo također i stanovništvo pojedinog grada zbog posebnih svojih interesa, a i prava, imati neku organizaciju, preko koje je ono moglo da brani, štiti, čuva i gaji svoje interese i prava, bilo to od presizanja izvana od susjednih gradova, bilo iznutra, od svojih članova ili od kneževskih službenika, pa i istih knezova. Taj organ V. z. zove *»općinom«* u čl. 5., 14., 16., 17., 31., 37., 57., 58. i 75.

Po čl. 5. pri službenom pohodu knez ili biskup može rekvirirati blago s područja svakoga grada, *»skota kmetšćega, tako od plemenitih ludi, tako od popi i od inih vsakih ludi«,* a i inače u svako doba *»ot naibližnago skota te iste općine budući koga godi zgora imenovanih«.* U tom se članku ne samo istovjetuje grad i općina, nego je i kazano, tko sve sačinjava općinu. Po čl. 14. od svih *»zaveza«* između stanovnika *»pol gre općini, a pol gospodi onoga grada, gdi bude to učineno«.* Po čl. 16. nijedan klerik ne može primiti više redove bez dopuštenja kneza *»i od općine gdi est«,* t. j. gdje stanuje. Po čl. 17. nitko ne može poći služiti u koju crkvu ili samostan bez dopuštenja *»kneza i općine«.* Po čl. 31.

[2] N. d., 74-76.
[3] N. d., 146-150.
[4] N. d. 180-182.
[5] N. d., 188-189.
[6] N. d., 202-204.

ubojica za ubojstvo kmeta osim što plaća vraždu bližikama, plaća i *»onoga grada, ki e ubien, općini libri 2«*. Tat za krađu po čl. 37. plaća kaznu *»općini grada, gdi se ta tatba učini«*. U čl. 57. zabranjene su javne i privatne skupštine *»v gradu ili indi«* o stvarima *»ke bi pristojale k općini«*. Svećenik ako ne obavi dnevnu službu, po čl. 58. plaća za kaznu vola, kojega polovica ide knezu, a druga *»općini onoga grada, v kom se to učini«*.

Po svim tim podacima iz V. z. o gradu i općini može se zaključiti:

svaki pojedini vinodolski grad bio je zasebna administrativna jedinica i sačinjavao je svoju općinu;

općina nije isto što i grad, ali je u uskoj vezi s gradom;

grad je geografski i upravni pojam te označuje područje, dok općina to nije, ona je nešto drugo. A što?

c) *Društvena uloga općine*

1. *Opća uloga*

Po V. z. nije moguće izravno odrediti prerogative tih vinodolskih gradskih općina. Općine pojedinih vinodolskih gradova po citiranim pasusima, jer su bile usko povezane za pojedine gradove, nisu bile ustanove izvan i pored vlasteosko-feudalnog uređenja vinodolskog nego u njemu i pod njim. Po samoj biti feudalnog uređenja, u okviru feudalne jedinice, a to je bio i Vinodol, nije mogla da postoji bilo koja druga ordinarna ili izravna vlast, osim one kneza feudalca. Ako je pak koja bila, kao što su uistinu bile općine u Vinodolu, one su mogle da budu samo sekundarne, pomoćne ili savjetodavne ustanove. Tako u V. z. nema traga, da bi koja općina vršila bilo kada koju sudbenu ili drugu izravnu ili izvršnu vlast. Sve je to, kako sam prije pokazao, pripadalo knezu, njegovu dvoru i službenicima. A ipak su *općine* postojale u Vinodolu!

Na pitanje, tko je sve sačinjavao općinu, može se samo neizravno po V. z. odgovoriti. Utvrdio sam, da *vinodolska općina* nije drugo nego cjelokupno pučanstvo vinodolsko kao takvo, zato se po analogiji nameće odgovor, da i *općina* pojedinog grada nije drugo nego narod, puk, stanovništvo ili svi pripadnici pojedinoga grada. Po tome *općina* u V. z. ne znači drugo nego osobnu zajednicu, ono što *universitas, comunitas* i sl. u latinskim sredovječnim izvorima. Već iz toga izlazi, tko je sve bio član pojedine vinodolske općine, a sa čim je u suglasju i čl. 5. Knez po tom članu može rekvirirati *»ot naibližnago skota te iste općine* — t. j. grada, u kojemu se on nalazio — *budući koga godi zgora imenovanih«*, a to bi bilo *»tako od skota kmetšćega, tako od plemenitih ludi, tako od popi i od inih vsakih ludi«*. Po tome se pod *općinom* pojedinoga grada vinodolskoga podrazumjeva sve stanovništvo njegovo osim kneza i njegove obitelji u užem i širem smislu.

Kao što je pučanstvo *općine* vinodolske sudjelovalo u upravnim poslovima čitavog Vinodola preko općih narodnih skupština, na isti je način i puk pojedinog grada to isto činio preko svojih općinskih skupština — lat. *arenga, congrega* — i to u prvom redu u javnim poslovima svoga grada. Čl. 57. kaže: *»niedno viće općinsko ili navlašćno v gradu ili indi ne mozi biti od niednih del ke bi pristojale općini, ako ne bude onde knezova človika«;* tu spomenuto *viće općinsko* ima značenje javne skupštine *(arenge)* a ne *consiliuma,* među kojima je velika razlika. *Consilium* je izabrano ili postavljeno zatvoreno upravno tijelo određenog broja ljudi, a takvo što po V. z. ni po drugim izvorima nije nikad bilo u Vinodolu; nije ih ni moglo biti, jer su takva vijeća po svojoj biti u opreci s osnovama feudalizma. Zato *viće općinsko* može da znači javnu pučku skupštinu i ništa drugo, dotično ono, za što se u protokolu kaže: *»skupiše se vsi na kup«*. Na takvim općinskim skupštinama mogao je da sudjeluje svaki član ili pripadnik pojedinog grada, jednako kako su mogli *»vsi ludi vinodolski«* da prisustvuju sličnim širim skupštinama *općine vinodolske*. Na tim općinskim skupštinama po citiranom članku pretresale su se stvari, koje su se odnosile na *općinu,* t. j. u prvom redu na poslove, stvari i odnose, koji su se ticali samog stanovništva, a u drugom njih i kneza. Legalnost tih općinskih skupština zavisila je od prisustva kneževa čovjeka, dakle od kneza, kako to i odgovara feudalnom uređenju. Premda su te skupštine po sebi igrale samo sporednu ulogu u upravnim poslovima vinodolskih općina, ipak su bile važan faktor u njihovu društvenom životu.

2. *Gospodarska uloga*

Glavna zadaća tih općina bila je briga, obrana i zaštita gospodarskih i društvenih interesa svojih članova, kao i s tim usko povezano normiranje odnosa prema knezu.

Stanovništvo pojedinog grada, t. j. općina, imajući mnogo svojih raznovrsnih poslova, bitnih za njihov život i društveno uređenje, moralo je o njima voditi brigu, o njima raspravljati i odlučivati. Tako je na općini bilo da pazi, kako ne bi susjedne općine prelazile određene njihove međusobne granice, osobito ispašom i sječom. Općina je određivala o vremenu, kada će se i koje blago puštati pasti na zajednička ispasišta, a kada ne; kad i gdje krupni ili sitni zub. U zajedničkim šumama kada, tko, što i koliko će se posjeći. Na stanovništvu, t. j. na općini je bilo odrediti plodored, vrijeme sjetve i žetve, kosidbe sijena i berbe vinograda, da blago po već posijanom ili nepožetom ne čini štetu. Općina je pazila, da se ne oštećuju ili ne kvare vode, brinula se o popravcima obala i korita rječica, da se spriječe poplave i nanosi gorskih bujica, kojima je Vinodol u velike bio izložen. Na općinama je bilo čuvanje i popravljanje zajedničkih putova, da se ne zagrađuju, ne stješnjavaju ili na bilo koji način ne upropaštavaju. Svi ti i drugi gospodarski poslovi, koje je svakidašnjica silom po sebi nametala sta-

novništvu pojedinog grada, pripadali su i općini, jer su se svi ticali jednako njih i kneza. Općina je bila u svemu tomu glavni interesirani, a tim i odlučujući faktor, dok je knezu i njegovu aparatu pri svemu tomu pripadao samo nadzor, da se ne bi oštetili njegovi interesi. Zato su za sve te općinske odluke kneževi ljudi morali znati (čl. 57.). Uza sve to pojedina vinodolska *općina* nije bila gospodarska zajednica u užem smislu, jer je glavni vlasnik bio vlastelin.

Ali osim tih gospodarskih poslova, koji su se u prvom redu odnosili na samo stanovništvo ili općinu, bilo je i onih, koji su istjecali iz odnosa prema knezu po biti samog feudalizma. Tako su kmetovi, koji su sačinjavali glavninu općine, bili dužni da rade knezu ne samo na njegovoj domeni, nego i u različnim poslovima bilo lično bilo s marvom. Lično su radili različne poslove u kneževim vinogradima, na oranicama, livadama i drugom. Tovarnim blagom prenosili su kneževe plodove na određena mjesta, kao i kneževu robu, koja se izvozila ili dolazila u Vinodol. Volujskom spregom orali su kneževske oranice, dovozili ljetinu, drva za ogrjev, građu i za izvoz. U svim tim radovima, koji istječu iz odnosa podanika i vlastelina, pojedine su općine morale tijesno da surađuju s kneževskom administracijom pri određivanju vremena i posla, broja ljudi i životinja.

3. *Upravna uloga*

Osim tih gospodarskih poslova, koji su se odnosili ili na samu općinu ili na nju i kneza,bilo je i drugih, o kojima je općina vodila brigu i odlučivala. Tako po čl. 16. nijedan klerik nije mogao biti zaređen za svećenika, *»ako nij od vole kneza i od općine grada, gdi est«;* po čl. 17. nijedan *»od kmet i od ludi općinskih«,* t. j. općinar, nije mogao poći u službu koje crkvene ustanove, *»ako nij s volu kneza i općine«.* Po tomu knez i općina, jednako su i zajednički vodili izravnu brigu, da spriječe rasipanje ili smanjenje radne snage, pa radilo se to i o crkvenim poslovima, a kamo li, ako se radilo o iseljenju i sličnom; općina je i to rješavala i donosila odluku jednako kao i knez. Općina je imala također i neku imovinu, platežna sredstva, kojima je ona raspolagala. Naime po čl. 14., 31., 37., 48. i 58. općina je primala ili čitave ili dijelove dosuđenih kazna u novcu ili u naravi.

Konačno je općina imala i vojničkih obaveza prema gradu, o kojima V. z. potanje ne govori, ali to izlazi iz čl. 15. U tom je članku izričito naglašeno, da je svaki svećenik dužan čuvati stražu *»v noći v gradu, kako ini človik«;* po tomu je svaki općinar pojedinoga grada morao po redu čuvati noćnu stražu; naravno da je o vremenu, redu, izmjeni i drugomu morao netko da vodi brigu, i to sa strane općine, jer se radilo o njenim ljudima.

4. *Općinski izvršni aparat*

Područje je tako rada pojedine od općina vinodolskih bilo raznovrsno, široko i intenzivno te je igralo vrlo važnu ulogu u cjelokupnom društvenom životu vinodolskom. Da bi pojedina općina tu svoju nadležnost mogla uspješno izvršavati, morala je imati ili užu upravu ili zaseban svoj izvršni aparat. O nekoj samostalnoj upravi u užem smislu, već sam pokazao, da po feudalnom sistemu ne može biti ni govora; da bi postojala kakva uprava ni po V. z. ne može se ništa zaključivati. Zato pojedine vinodolske općine nisu imale u svojim rukama upravu u užem smislu. Imale su one svoj glavni odlučujući upravni organ, općinsku skupštinu, onu svih općinara jednoga grada. Na njima se odlučivalo uglavnom o svim poslovima i stvarima *»ke bi pristojale k općini«* (čl. 57.). A za izvođenje svega onoga, što je spadalo na općinu, svaka pojedina imala je svoj upravno-izvršni aparat, koji je ona birala i postavljala na određeno vrijeme, vjerojatno na godinu dana i povjeravala mu vršenje poslova redovnih i izvanrednih. Spominje se u čl. 5., 25., 26. i 61. taj aparat, koji se sastojao od satnika, grašćika i busovića.

Satnik, grašćik i busović

Prvi i glavni općinski predstavnik i službenik bio je *satnik.* Ta služba, kako i odgovara prvotnom vojnom uređenju Vinodola *(sistema castrorum)* vojničkog je podrijetla, ali u vremenu, o kojem se radi, on to više nije bio; davno prije toga satnik je izgubio svoju vojničku funkciju. Što je satnik bio u to doba (XII/XIII st.), najbolje se vidi iz hrvatske redakcije *Ljetopisa* Popa Dukljanina, u kojoj piše: *»I učiniše — na saboru — satnike, ki satnici biše nad stotinu ljudi i te satnike učiniše svake zemlje ljudi«,* a da im je služba bila da pomažu u sudstvu i da pobiru dohotke.[7] Po tomu, satnike je birao narod; zato je satnik kao predstavnik naroda bio pomoćna sila višim, redovnim vlastima. Sve se to podudara i s prerogativama, koje su imali satnici u Vinodolu.

Svaki pojedini od vinodolskih gradova ili svaka pojedina općina imala je svog satnika. Pri sastavu V. z. sudjeluje i devet satnika, svaki u ime svog grada. Po čl. 5. pri službenom pohodu kneza ili biskupa u pojedini grad, satnici vrše rekviriranje blaga *»po ruki satnika onoga grada«.* Zato je svaki grad ili općina imala svoga satnika. Po čl. 61. pred satnikom, a u njegovu odsustvu i pred njegovom ženom, može se učiniti prijava sudu, koja se inače može učiniti još jedino *»pred gospodinom knezom i pred vsakim nega oficialom«; grašćik* i *busović* tu se ne spominju, po čemu oni nisu imali nikakva udjela u sudstvu i bili su niži od satnika. Druga kakva funkcija satnikova po V. z. ne može se izravno utvrditi.

Grašćik odgovara lat. *castellanus,* također služba vojničkog podrijetla s prvotnim značenjem zapovjednika utvrde-grada. O njegovoj

[7] Izd. Šišić, n. d., 399. Toj službi satnika odgovara služba *judexa* Zadarskog katastika, kako sam naveo str. 68, bilj. 30.

službi V. z. ne kaže ništa. Svakako je bio niži od satnika i u vrijeme sastava V. z. vodio je vjerojatno brigu o redu, raspodjeli i čuvanju noćne straže u gradu po čl. 15.

Busović što je baš bio, po V. z. ne zna se. Vjerojatno bio je službenik, koji je javljao naredbe, oglase i sve drugo, što se imalo saopćiti narodu u ime kneza ili općine; po službi odgovara mu *praeco* ili *rivarius* u dalmatinskim gradovima istoga vremena.

Da su satnik, grašćik i busović bili općinski, a ne kneževski službenici, vidi se iz čl. 25. i 26. Određene su teže kazne po čl. 29., 30. i 35. za povredu kneževih službenika, i to *»od podknežinov ili od slug od obiteli kućne gospodina kneza, od permanov ...«;* naprotiv po čl. 25. sve, što se učini protiv satnika, grašćika i busovića, sudi se *»pod zakon i pod pravdu kmetsku, a ne od služabniki«* kneževih. Po tomu, satnik, grašćik i busović, jer nisu pripadali kneževskom službenom aparatu, a u Vinodolu jedino je općina još mogla imati svoje službenike, svoj službeni izvršni aparat, sačinjavali su oni taj općinski aparat; a jer su satnik, grašćik i busović u svemu bili pravno izjednačeni s kmetovima, njih je općinska skupština birala između kmetova. Svaki od te trojice službenika imao je svoj određeni službeni posao i nadležni djelokrug; u vršenju službe bili su vjerodostojna lica, jer po čl. 26. ta njihova prerogativa vrijedila je, naravno u stvari *»ka bi pristajala k nih oficiju neveće ednim letom, ko pride po nih izšastju oficia«,* t. j. samo godinu poslije svršetka njihove službe.

Po V. z. općina je, kako sam prije pokazao, imala prihoda, s kojima je sama raspolagala. Čuvanje toga, jer drugih službenika nema, svakako je bilo u rukama jednoga ili sve trojice tih općinskih službenika; ali jer je satniku pripadalo pravo pobiranja dohodaka, on je upravljao općinskim dohocima. Da li je pak njihova služba bila dobrovoljna ili plaćena, u posljednjem slučaju na godinu ili samo po pojedinom obavljenom poslu, ne može se po V. z. ništa kazati.

ZAGLAVAK

U ovim recima iznio sam mnoge probleme, rješavao mnoga pitanja uređenja hrvatskih starih županija i feudalno-vlasteoskih kneštava. Nalazeći se neprestano na neobrađenu tlu, daleko sam od pomisli, da sam sva pitanja priveo kraju. Nastojao sam da pokažem i utrem put osnovama problematike društvenog uređenja Hrvata, osobito u vrijeme feudalizma. Od tih pitanja ističem:

Od IX. do početka XII. st. postojala je na sjeverozapadnoj granici Hrvatske šira pogranična, vojno-gospodarska vladarska jedinica, zvana *Krajina,* a u stranim izvorima *Liburnija.*

Starohrvatske županije nisu bile političko-gospodarski plemenske, nego u prvom redu vladarske ustanove.

Budući da je i Krajina bila vladareva političko-gospodarska jedinica, njeno je društveno uređenje odgovaralo onom starohrvatskih županija.

Kao Krajina, po sebi određena za vojno-obrambene svrhe, bila je uređena na sistemu gradova-utvrda.

Na čelu Krajine do svršetka XI. st. stajao je vladarev službenik župan, a poslije do propasti (1116.) knez-comes; pojedinom pak gradu podžup, a poslije potknežin.

Vladar je u njoj imao svu vlast, koju su u ime njegovo vršili župan, podžupi sa ostalim izvršnim i vojničkim aparatom.

Krajina je 1116. — svakako između te godine i 1124. — razjedinjena i podijeljena po jedinicama: Cres, Osor, Meranija, Vinodol i Senj.

Feudalizam u užoj Hrvatskoj, onoj između Gvozda i mora, u mnogom se razlikuje od zapadnog feudalizma i od ugarskog donacionalizma; posljednji je uglavnom vrijedio i u onodobnoj Slavoniji, t. j. u krajevima između Gvozda i Drave.

Hrvatski feudalizam nastao je vladarskim darovnicama privatnicima; iste, prije toga članove plemena (dediće), od tada naši izvori zovu vlastelom.

Zato tu formu feudalizma u Hrvatskoj zovem vlasteoski feudalizam, a jer je vlastele bilo u Srbiji i drugdje dodao sam i »hrvatski«.

Gospodarski život hrvatskog vlasteoskog feudalizma razvijao se na feudalnoj osnovi, onoj odnosa gospodara i kmetova.

U okviru pojedinoga vlastelinstva (feuda) bilo je i vazala u vazalskim odnosima prema vlastelinu-feudalcu.

Imovinsko i nasljedno pravo hrvatskog vlasteoskog feudalizma nije bilo ni ono zapadnog feudalizma ni ugarskog donacionalizma, bilo je ono, koje je nastalo raspadom nekadanjih seoskih rodovskih općina na kućne ili porodične zajednice.

U ovima svi muškarci, bez obzira na stepene ili grane srodstva te na vrijeme i način stjecanja nekog dobra, imali su jednako imovno i nasljedno pravo.

Pojedinac se mogao u svako doba odijeliti bilo od kućne ili porodične zajednice, dobivši svoj dio diobom po glavama.

Mogao je svoj dio založiti ili otuđiti, ali samo u slučaju potrebe, o čemu je donosio odluku plemenski sud; pri tome je vrijedilo pravo prvokupa i prekupa srodnika.

Žene nisu imale nikakvih imovnih i nasljednih prava osim samo onoga prehrane, a pri udaji opreme.

Hrvatska vlastela jednako kao i svi ostali potomci i članovi nekadanjih rodovskih zajednica sudbeno su potpadali pod plemenske sudove.

Sva vlast na feudu stajala je u rukama imaoca vlasteostva, a on je mogao da bude jedna osoba jednako kao i kućna ili porodična zajednica; vremenitu samo upravu i vlast vršio je pojedini član vlasteoske zajednice, zvan starješina, kojemu bi zajednica povjerila upravu vlastelinstva.

Starješina je imao uza se *dvor*, koji je u ime njegovo vršio sudbene i upravne poslove te vodio gospodarstvo; za sve to imao je potrebno osoblje i izvršni aparat.

Glavna radna snaga na vlasteostvima bili su kmetovi, u svemu zavisni od vlastelina feudalca i njemu podređeni.

Kmetovi su živjeli u kućnim zajednicama, dajući vlastelinu dohodak, naturalnu, pa novčanu rentu, a uz to i dužnu tlaku.

To su glavna pitanja, na koja sam se osvrnuo. Od mojih sam se prethodnika u mnogom odvojio bilo u općenitim, bilo u posebnim pitanjima. Protivna mišljenja, osobito ona u tumačenju V. z., često nisam ni navodio, jer bi me ona preveć zavela u širinu. To molim čitatelja da uzme na znanje. Moji prethodnici promatrali su hrvatski feudalizam isključivo kao ugarski donacionalizam, a da to nije tako, pokazao sam. Od takvog gledanja, pojačanog još i slavenskim romanticizmom, nije bio pošteđen ni V. z., a ja sam pokazao, da je on zakonito i pravo čedo hrvatskog feudalizma i da ga tako treba promatrati i upotrebiti. Gledati na V. z. kao na kakvo nahoče ili nekakav strani upljuvak nije ispravno; zavodi na krivi put, ne daje pravu sliku sredine, u kojoj je po povijesnoj zakonitosti nastao i koje je on pravi tumač.

DODATAK

Izdanja teksta V. z. od Račkoga — *MhjSM* IV., Zagreb 1890., 3-24 — i M. Kostrenčića — *Rad JA* 227, Zagreb 1923., 145-157 — rasprodana su. Zato i radi toga samoga nije suvišno, da ga ovdje donesem. Pri tome držao sam se teksta tih dvaju izdanja, izmijenivši samo gdjegdje interpunkciju ili koju drugu manju stvar. Budući da je tekst teško razumljiv, donio sam ga i u današnjem hrvatskom jeziku sa potrebnim napomenama više stvarnim nego filološkim, jer filolog nisam, što molim da se uzme u obzir. Te napomene uz razjašnjenja iznijeta u toku same moje rasprave omogućuju čitatelju shvaćanje mojega raspravljanja kao i sadržaja V. z. Smatrao sam, da će čitatelj lakše to postići, ako ima uporedo pred sobom originalni i hrvatski tekst s napomenama, nego da sam sve to u samoj raspravi iznosio. Hrvatski tekst donio je i M. Kostrenčić — n. d. 163-176 — ali je u mnogim pojedinostima različit od mojega. Neki pasusi, uza sva moja nastojanja, ostali su mi nejasni, kako će to čitatelj vidjeti u mojim napomenama. Tako neki pasusi protokola, čl. 45. alineja 2., svršetak čl. 53., čl. 55. čitav, čl. 63. i čl. 69. alineja 2. Ističem, da će se još mnogo i dugo pisati, dok V. z. u svim pojedinostima postane razumljiv, ali u onim osnovnim ne smije da bude tako. Ovim mojim recima htio sam da nešto doprinesem što boljem razumijevanju i upotrebi V. z.

TEKST VINODOLSKOG ZAKONA

UREDIO

VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ

U IZVORNIKU[1]

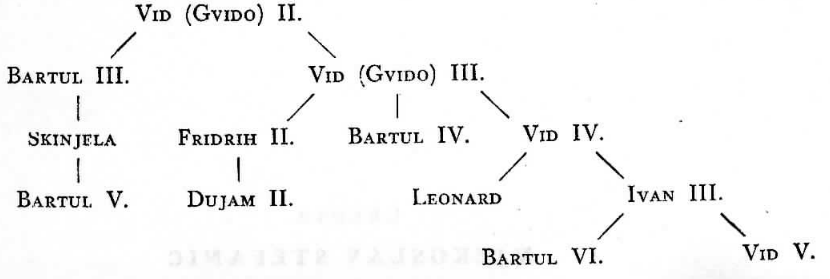
Vь ime božie, amen. Let gospodnih 1288., indicio prvo, dan 6 miseca jenvara.[2]

Vь vrěme krala Ladislava, preslavnoga krala ugrskoga, kralestva nega leto 6 na deset(e).[3] Va vrime ubo velikih muži, gospode Fedriga, Ivana, Levnarda, Duima, Bartola i Vida, krčkih, vinodolskih i modruških knezi.[4]

Zač[5] do(vo)le kr(at)[6] videći[7] ludi, ki bludeći[8] svojih starii(h i is)kušenih[9] zakon, zato ubo jedin po edinom[10] i (vsi) ludi vinodolski želeći one stare d(obre z)akone shraniti[11] e na puni,[12] ke nih prvi[13] v(sag)da su shranili neurěeni,[14] skupiše se vsi na kup,[15] tako crikveni tako priprošći ludi.[16] Sveršeněm (iměju)ć zdrave svet[17] u Novom Gradu,[18] pred obrazom[19] toga istoga kneza Leonarda zgora imenovana, isbraše se[20] od vsakoga grada vinodolskoga ne vse[21] stariiši na vkup,[22] na[23] ke viahu,[24] da se bole spominahu[25] v zakonih svoih otac i od svoih ded ča bihu slišali.[26] I nim narediše i ukazaše[27] tesnim zakonom,[28] da bi vse dobre stare iskušene[29] zakone u Vinodol[30] činiti položiti v pisma,[31] od kih bi se mogli spomenuti[32] ili slišati[33] od svoih otac i ded zgora rečenih, tako od sada naprid mogu se ulećі[34] bluenja[35] te riči,[36] i nih dětce[37] vrime ko pride,[38] da nimaju promisalja[39] v tih zakonih.

C. Ki ubo buduć izbrani na to[40] od tih istih ludi vinodolskih: z Novoga Grada Črna, dvornik vsega Vinodola[41] i od knezi zgora rečenih;[42] Petar plovan[43] i Vlkona Pribohna satnik, Ranac Saražin, Bogdan Vlčnić; z Ledenic, Ratko prvad[44] i Radoslav, popove,[45] Dobroša satnik; iz Bribira, Dragoslav arhiprvad[46] i Bogdan pop, Zlonomer satnik, Jurislav Gradenić; z Grižan,

[1] Original je razdijeljen na poglavlja označena sa latinskim slovom C, i to ne samo tekst nego i protokol i eshatokol. Prvi izdavač A. MAŽURANIĆ tu podjelu u originalu uzeo je u obzir samo u tekstu i eshatokolu podijelivši svega u 76 paragrafa (§), dok M. KOSTRENČIĆ samo tekst u 75 članova. — [2] Ovaj dio datacije može se čitati: *let gospodnih 1280., 8 indicio, pravo dan 6. miseca jenvara* ili *let gospodnih 1288., indicio prvo, ...* Budući da je god. 1280. indikcija 8, a 1288., indikcija 1, po tomu samomu dijelu datacije ne bi znali, da li je V. z. napisan 6. I. 1280. ili 1288. — [3] U ovom dijelu datacije stoji, da je V. z. izdan šesnaeste godine vladanja LADISLAVA IV. KUMANCA; isti je stupio na prijestolje u kolovozu 1272. i njegova 16. godina vladanja trajala je od kolovoza 1287. do istog mjeseca 1288. te označeno 6. I. ide u god. 1288. Zato je V. JAGIĆ s pravom promijenio prvotno čitanje A. MAŽURANIĆA i dao ono drugo, koje i ja donosim, jer je ispravno. — [4] Po V. KLAIĆU, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb I., dodatak, njihova rodoslovna veza izgleda ovako:

U DANAŠNJEM HRVATSKOM JEZIKU

U ime božje, amen. Godine gospodnje 1288., indikcije prve, 6. dana mjeseca siječnja.

U vrijeme kralja Ladislava, preslavnoga ugarskoga kralja, godine 16. njegova kraljevanja. U vrijeme pak velikih muževa Fridriha, Ivana, Leonarda, Dujma, Bartula i Vida, knezova krčkih, vinodolskih i modruških.

Budući da ljudi često uviđaju, da treba čuvati svoje stare i uobičajene zakone, zato svaki pojedini i svi ljudi vinodolski želeći one stare dobre zakone potpuno ih obdržavati, koje su njihovi stariji nepovrijeđene izvršavali, skupiše se svi zajedno, kako crkveni, tako prosti ljudi. Svršetkom redovito održane skupštine u Novom Gradu u prisustvu toga istoga kneza Leonarda gore spomenutoga biše izabrani iz svakoga grada vinodolskoga, ali ne općenito sve stariji, nego oni, za koje su znali, da se bolje spominju zakona svojih otaca i što su čuli od svojih djedova. Te njima narediše i zapovjediše obaveznim načinom, da zapišu sve dobre stare običajne zakone vinodolske, kojih bi se mogli sjetiti ili doznati od svojih otaca i djedova gore rečenih, tako da se od sada unaprijed mogu izbjeći pogreške u tim stvarima, a njihovi potomci u buduće da ne dvoume o tim zakonima.

A ovi su bili za to izabrani od tih istih vinodolskih ljudi: Iz Novoga Grada Črna, dvornik cijeloga Vinodola i knezova gore rečenih, Petar plovan i Vukonja Pribohna, satnik, Ranac Saražin, Bogdan Vučinić; iz Ledenica Ratko prvad i Radoslav, popovi, Dobroša satnik; iz Bribira Dragoslav arhiprvad i Bogdan pop, Zlonomer satnik, Jurislav Gradenić; iz Grižana Ljuban

Zato ovo bi bili: FRIDRIH II., IVAN III., LEONARD, DUJAM II., BARTUL VI. i VID V. — [5] *zač* = budući da, jer. — [6] *dovole krat* = dosta puta, često. — [7] Od *viděti* = *videre, spectare,* ali i *percipere* i *intelligere.* — [8] Od *bljusti* = *observare, custodire, videre.* — [9] Od *izkusiti* = prokušan, običajan, *cosuetudinarius; izkušeni zakon* = *consuetudo.* — [10] *edin po edinom* = pojedini, svaki pojedini, pojedinac. — [11] *shraniti* = *conservare, asservare; conservare leges* = obdržavati, držati, izvršavati zakone. — [12] *na puni* = *potpuno.* — [13] *prvi* = *pređi, stariji.* — [14] *neurěeni* = nepovrijeđene. Up. S. IVŠIĆ, *Značenje riječi »neurěeni«, Nast. vjesnik,* knj. XLIX., Zagreb 1941., 412-417. — [15] *na kup* = zajedno, na skupštini. Up. ŠURMIN, c. d. 174 *budući na nakup* = budući zajedno, na skupštini; n. m. 320 *na kup* = zajedno, na skupštini. — [16] *priprošći ludi* = prosti, svjetovni ljudi, svjetovnjaci za razliku od *crikveni* = pripripadnika klera. — [17] *sveršeněm* od *svršeně* = *consumatio, plenitudo, perfectio,* instr. koji označuje vrijeme = svršetkom, na svršetku; *imejuć zdrave svet* = *salvo habito consilio,* diplomatička formula. — [18] Današnji Novi u Vinodolu. — [19] *pred obrazom* = pred licem, u prisustvu. — [20] *Izbraše se* = bili su izabrani. — [21] *ne vse* = *non omnes.* — [22] *na vkup* = *općenito.* — [23] *Na* = *sed,* nego. — [24] Mj. *viděahu* od *věděti* = znati. — [25] Od *spominjati* = sjećati se. — [26] *Ča bihu slišali* = što su čuli. — [27] *jusserunt et ordinaverunt.* — [28] *tesnim zakonom* = *lege stricta* = obavezno, pod dužnost. — [29] V. bilj. 9. — [30] Mj. vinodolske. — [31] *položiti v pisma* = zapisati, sastaviti zakonik, kodificirati. — [32] sjetiti se. — [33] čuti. — [34] izbjeći. — [35] pogriješke, zablude. — [36] *rič* često dolazi u V. z. u smislu *stvar.* — [37] djeca ili potomci. — [38] *vrime ko pride* = u buduće. -- [39] da ne dvoume, da su stalni. — [40] za to, za taj posao. — [41] V. str. 64. — [42] V. str. 64. — [43] Od *plebanus,* a odgovarao bi današnjem župniku. — [44] Od mletačkog *prevede* od *praesbiter;* vidi se da je bio počasni naslov. — [45] Obični svećenici bez određene službe ili časti . – [46] Od *archiprevede-arhipraesbiter.* V. str. 52.–

Luban i Petar, popovi, Domian satnik, Dunat i Dragoljub i Vidomir Vlčić, iz Drivenika, Dragolub satnik i Mikula Dragolub i Pribinig; a iz Hrilina Raden plovan i Ivanac satnik, Živina sudac i Kliman Nedal; iz Bakra, Krstiha plovan i Grubina pop, Ivan satnik, Derga Vlčina i Nedrag; iz Crsata,[47] Vazmina plovan i Nedrag satnik, Dominik sudac i Vieka; iz Grobnika Kirin plovan i Slavan satnik i Domian Kinović, Paval i Slavina Vukodružić. I ti vsi pisani[48] na vkup skupleni[49] od vole općinske[50] i edinim pristanenem[51] i nareenjem sabranim[52] vse općini vinodolske ...[53] ke budu zdola pisane[54] vola[55] ke su slišali od svoih stariih.[56]

Čl. 1.

C. Najprvo, da ako ka od crikav općinskih[1] z Vinodola imaju se kerstiti[2] vola ih bude kerstiti gospodin biskup, v koi biskupii est crikav rečena, nima imiti od keršćenja rečenoga nevеće[3] vernez[4] benetačkih soldini 40, tr[5] 1 obed tr 1 večeru, a navlašćno[6] od onih, ki učine tu crikav kerstiti. Žakan[7] ubo, ki za biskupom stoi v toi istoj crikvi, zove se hrvatski malik,[8] a vlaški macarol,[9] nima imiti od toga istoga keršćenja neveće[3] bolanač[10] 15 vernez benetačkih.

Čl. 2.

Ošće:[1] zverh[2] crikav opatii vola molstirov općinskih rečenih,[3] gospodin biskup ne more položiti[4] vola vzeti ali zapovidati,[5] neveće[6] ono ča bi otili dati kaštaldi[7] tih istih crikav nemu svoju volu dobru.[8]

[47] Mjesto Trsata ali nije pogriješka, jer okolni narod zvao je Crsat. – [48] Zapisani, spomenuti. – [49] *na vkup skupleni*=zajedno sakupljeni. – [50] *od vole općinske*=voljom sviju, svega puka. — [51] *edinim pristanenem* = jednodušnim pristankom, odobrenjem. — [52] *nareenjem sabranim* = skupštinskom odredbom, naredbom, zaključkom; *sabran* = zboran, skupštinski od *sabrati* = skupljati, *colligere*. — [53] Tu je u originalu nešto ispušteno i po smislu dopunjam sa *zapisaše, sakupiše, urediše* i slično, t. j. *zakone*. — [54] napisani ili zapisani zakoni. — [55] *vola* = ili; često u V. z. — [56] Preda, prethodnika.

K čl. 1.

[1] crikva općinska = *ecclesia publica,* javna, pučka, koju je narod uzdržavao i njom se služio. — [2] Svečanim obredom posvetiti; lat. *dedicare, dedicatio aecclesiae.* — [3] Najviše, samo, nego, osim i sl. Up. čl. 2., 7., 23., 34., 37., 38., 39., 42. — [4] *vernez* od *veronensis;* označuje sitni mletački novac i stoji mjesto latinskoga *parvulorum solidorum veneticorum,* a to su bile male srebrene libre za razliku od velikih=*grossorum* ili zlatnih. — [5] Mjesto *ter* = te. — [6] Od *navlašćan* = vlastit, osobit, poseban, na svoju ruku, privatan i t. d. Up. čl. 14., 43., 55., 57. — [7] Od *diaconus.* U hrvatskim izvorima *žakan* može da znači klerika koji je primio red diakonata ili subdiakonata ili klerika nižih redova. Danas u Dalmaciji *žakan* = klerik, dotično svećenički pripravnik. — [8] U vezi sa *malleus* = malj, bat, batina, štap; *malik,* onaj, koji nosi štap, što odgovara obredu posvećenja, pri kojemu onaj, koji upravlja svim obredima nosi poseban štap; taj pak lat. bi se zvao *magister caeremoniarum.* — [9] U vezi tal. *mazzà* = štap. — [10] *Bolanča* od srednjelat. *balancia,* koja označuje: a) spravu za mjerenje, danas balanca, b) određenu težinu i c) sitni novac. Gore pod 5 radilo se o librama *parvorum solidorum veneticorum;* u ovo doba libra nije se kovala nego je imala 20 kovanih

i Petar, popovi, Domjan satnik, Dunat i Dragoljub i Vidomir Vučić; iz Drivenika Dragoljub satnik i Mikula Dragoljub i Pribinig; iz Hreljina Raden plovan i Ivanac satnik, Živina sudac i Kliman Nedal; iz Bakra Krstiha plovan i Grubina pop, Ivan satnik, Derga Vučina i Nedrag; iz Trsata Vazmina plovan i Nedrag satnik, Dominik sudac i Vieka; iz Grobnika Kirin plovan i Slavan satnik i Domjan Kinović, Paval i Slavina Vukodružić. I ti svi navedeni zajedno sakupljeni voljom sviju i jednodušnim pristankom i skupštinskom odredbom cijele općine vinodolske (zapisaše zakone), koji će se niže napisati i koje su čuli od svojih starijih.

Čl. 1.

Najprije, da - ako se koja javna crkva vinodolska ima posvetiti, ili bude ih posvećivao gospodin biskup, u kojega je biskupiji rečena crkva, ne može imati za rečeno posvećenje nego najviše 40 soldina sitnog mletačkog novca te 1 objed i 1 večeru, i to posebno od onih, koji dadu tu crkvu posvetiti. Žakan pak koji sudjeluje s biskupom u toj istoj crkvi, hrvatski se zove malik, a talijanski macarol, ne smije imati od toga istoga posvećenja nego najviše 15 bolanača sitnog mletačkog novca.

Čl. 2.

I što se tiče crkava opatijskih i samostanskih, javnih rečenih, gospodin biskup ne može odrediti ili uzeti ili zahtijevati nego samo ono, što bi mu svojom dobrom voljom htjeli dati crkovinari tih istih crkava.

srebrenih solida; svaki pak solid imao je 12 bakrenih dinara i mislim da ovdje *bolanča* stoji u značenju sitnog mletačkog bakrenog novca, zvanog *denarius, bagattino, obolo* i sl. Zato *bolanač 15 vernez benetačkih* odgovara *XV denariorum parvorum veneticorum.*

K čl. 2.

[1] Odgovara *item* razčlanjenja sredovječnih latinskih zakona, naredaba, zaključaka, oporuka i t. d. Naš P. s. ima *i;* up čl. 3., 4., 5., 6., 8., i t. d. — [2] glede, što se tiče i sl. — [3] Ovdje ili je smisao za *crikav opatii vola molstirov općinskih rečenih* kako sam označio te da biskup ne može udariti ili tražiti kakve daće od crkava pučkih, opatija ili samostana, nego koliko upravitelji na to pristanu. Ili, jer se ono *općinskih rečenih* ne može odnositi na *opatii vola molstirov.* nego samo na *crikav,* zato je *opatii vola molstirov* pozniji umetak. Ako se to ispusti, ostaje jasan tekst *crikav općinskih rečenih,* t. j. kao i u čl. 1. Ktome povijesno se zna, da su samostani pavlinski u Novom i Crikvenici osnovani istom u prvoj polovici XV. st.. a isto i onaj franjevaca na Trsatu. Up. E. Laszowsky, *Gorski kotar i Vinodol,* Zagreb 1923., 210 i 211, 255 i 256, 114. Zato u izvorniku *opatii vola molstirov* nije moglo biti, nego je umetak poznijega vremena, što i sam kontekst potvrđuje. Prema tome, dok čl. 1. govori o dužnom podavanju biskupu pri posveti javne crkve, po čl. 2. biskup nije mogao tražiti ili nametati nikakve namete crkvama u Vinodolu. — [4] *položiti* = odrediti, nametnuti neku daću. Up. čl. 14., 17., 40., 55. — [5] zapovjediti, narediti. — [6] V. čl. 1 op. 4. — [7] Od langobardskoga *gastaldus,* koji naziv u razno doba označuje raznovrsne više i niže službe; ovdje je u značenju današnjih *crkovinara,* t. j. civilnih osoba, kojima je povjerena uprava crkvenih dobara. — [8] *Svoju volu dobru,* instr. svojom voljom dobrom.

Čl. 3.

Ošće: zvrhu pop općine rečene,[1] ta isti biskup ne more nišće zapovidati vola vzeti[2], nere[3] gda[4] on sam pošle[5] vola gre[6] po knežstvu, va vsaki grad vinodolski, v ki on gre[7], imaju mu dati popi onoga grada 1 obed ter 1 večeru; nišće manje[8] nimaju mu ponesti ta obed i tu večeru van iz imenja[9] onoga grada. I nisu mu držani niednu drugu službu činiti[10] rečeni popi i žakni, nere ako bi vpal ki v niki dug[11] ali zgrešene,[12] za ko imel bi platiti osud,[13] more ta biskup isti od sagrešenih[14] vzeti[15] soldini benetačkih 40 za osud; veće osud ne more mu priti[16] od popi i žakan tih.

Čl. 4.

Iošće: onda kada pojde[1] gospodin biskup, tada ima pojti s sedmimi koni poji(z)di,[2] osmo valižnik.[3]

Čl. 5.

Ošće: ako gospodin knez u Vinodolu[1] vola rečeni biskup, kada bi pošal[2] po knežstvu po vinodolskom i v ki god bi grad prišal ki od niju, more činiti ěti[3] i k sebi činiti priti[4] po ruki satnika[5] onoga grada za svoe jidenje[6] i za svoe obiteli, od kih koli[7] goved i brav,[8] ke se mogu naiti naibliže, tako od skota[9] kmetšćega, tako od plemenitih ludi, tako od popi i od inih vsakih ludi. Ništar manie[10] za ne imaju platit gospodin knez, gdi se koli,[11] i mogu od svoih perman[12] činit ěti za se i za svoju obitel i za vas svoi dvor[13] ot naibližnago skota te iste općine, budući koga godi zgora imenovanih.[14]

Čl. 6.

Ošće: ako bi ki rubani[1] (učinil)[2] na puti ili gdi indi,[3] da plati knezu libar 50.

K čl. 3.

[1] T. j. vinodolske. — [2] Up. čl. 2. — [3] Nego. — [4] kada. — [5] pošalje, t. j. svog izaslanika. — [6] od *gresti* = ići; ovdje u značenju *pri službenom pohodu* ili kanonskoj vizitaciji. — [7] Kojega on pohodi. — [8] ipak, ali, nikako, up. čl. 5., 7., 50., 51., 56., 64. — [9] Granice, područje, lat. *tenuta*, a *držanje* naših izvora. — [10] Lat. *servitium* u smislu podavanja. — [11] *vpal v niki dug* = nešto počinio, za što je bio dužan da kazneno odgovara. — [12] *vpal v zgrešene* = sagriješio, počinio zlo, delikt. — [13] Sudbeno određena kazna. — [14] Od onih, koji su pogriješili. — [15] Oduzeti, utjerati, naplatiti. — [16] Ne može mu pripasti, ne može primiti.

K čl. 4.

[1] Poći, ići, prolaziti, biti u i sl. Ovdje u značenju službenoga pohoda. — [2] U Tolvorniku *pojidi* mj. *pojizdi*, gen. od *pojizda*. Staroslavenski *poezd* = *expeditio;* u *Tolminskom urbaru* iz god. 1377. spominje se daća *vinum poyesdarum*, koje se davalo *funkcionarjem zemljiškega gospostva ob priliki uradnih obhodov na konju, pojezde imenovanih.* Up. M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zv. II., del. I.*, Ljubljana 1948., str. 30, 51, 64 i 65. Slov. *poezd* znači njem. *Kavalkata, Ritt.* U našem slučaju stoji u istom smislu i radi se o jahaćim konjima, koje bi uprava vinodolska

Čl. 3.

I što se tiče svećenika rečene općine, isti taj biskup ne može ništa narediti i uzeti, nego kada on sam pošalje ili ide po kneštvu, u svakom gradu vinodolskom koji on pohodi, moraju mu svećenici onoga grada dati jedan objed i jednu večeru; ipak nikako nisu dužni ponijeti mu taj objed i tu večeru izvan područja onoga grada. I rečeni popovi i žakni nisu dužni ni na jedno drugo podavanje biskupu, nego ako bi koji što počinio ili zgriješio, za što bi morao platiti kaznu, može taj biskup od krivaca naplatiti 40 mletačkih soldina za kaznu; višu kaznu on ne može naplatiti od tih svećenika i žakana.

Čl. 4.

I onda kada ide gospodin biskup, mora tada ići sa sedam konja pojezde, osmi valižnik.

Čl. 5.

I ako bi gospodin knez (starješina) u Vinodolu ili rečeni biskup službeno obilazio po vinodolskom kneštvu, i u koji bi god grad došao koji od njih, može dati oduzeti i donijeti k sebi po satniku toga grada za hranu svoju i svoje družine, bilo od čijih goveda i brava, koji se mogu najbliže naći, bilo od stoke kmetovske, bilo plemenitih ljudi, bilo svećeničke i od svih ostalih ljudi. Naprotiv mora ih platiti gospodin knez gdje bi se nalazio, i može dati oduzeti po svojim permanima za se i za svoju obitelj i za vas svoj dvor od najbliže stoke iste gradske općine, bilo od koga god od više imenovanih.

Čl. 6.

I ako bi tko počinio grabež na putu ili gdje drugdje, neka plati knezu 50 libara.

stavila biskupu na raspolaganje pri kanonskoj vizitaciji. — [3] Od tal. *valigia* = putni kovčeg, a konj *valižnik* znači tovarni konj ili koji nosi prtljag.

K čl. 5.

[1] Knez u Vinodolu; označuje kneza starješinu, t. j. onoga od knezova vlastele, koji je bio dobni upravitelj vinodolskog kneštva. Up. prije str. 58 sl. — [2] V. čl. 4., bilj. 1. — [3] Uzeti, primiti, uhvatiti. — [4] Prići, doći, pribaviti, donijeti i sl. — [5] Satnik je bio općinski službenik gradski. Up. prije str. 89. — [6] Hrana, prehrana, jelo. — [7] *ki koli* = kojigod, čijigod. — [8] *Brav* ima razna značenja: ovan, ovca, koza, jarac i dr., ali uvijek označuje sitno blago, dok goveda spadaju u krupno. — [9] *skot* = blago, životinje, lat. *pecus*. — [10] Svakako, na svaki način, jednako, naprotiv i sl. Up. čl. 3., 7., 10., 50., 51., 56., 64. — [11] Od *koliti se* = zgađati se, nalaziti se po redu. Up. Ak. rj. V. 206. — [12] Oružani knežev službenik. V. prije str. 66–67. — [13] V. prije str. 63 sl. — [14] T. j. od kmetova, plemenitih ljudi, svećenika i svakoga drugoga.

K čl. 6.

[1] *rubanji* ak. pl. od *rubanje* = nasilno oduzimanje, grabež, rapina. — [2] Podrazumjeva se *učinil*, kako je dodao Rački, *Zakon vinodolski, Hrvatski pisani zakoni, MhjSM*, v. IV., Zagreb 1890., 7. — [3] Drugdje, na drugom mjestu.

Čl. 7.

Iošće: ki bi v gradu hram[1] razbil[2] v noći vola ako bi ukral v nem, ter ako bi klical[3] »pomagaite«,[4] platit ima knezu libar 50 (i škodu duplu[5]). Vapiuć[6] ubo »pomagaite« esu verovani,[7] ako reku s rotu,[8] da esu onoga zlotvorca[9] poznali. Ništar mane,[10] ako nij onde klicano,[11] nima platit nego soldini 40 ter škodu, kakoi više izrečeno. I ako tu hudobu[12] va dne učini, nii držan platit neveće[13] soldini 40, ako se more pokazati[14] po verovanu svedoku.[15]

Čl. 8.

Ošće: ako nigdo v noći je ukral v osiku[1] niki skot, vola na gumnu žito vola va ulnici[2] - v mesti, gdi se shranaju[3] pčele - med, takoe plati knezu libar 50, ako est onde klič[4] bil »pomagai«; a va dne soldini 40, i takoe v noći, ako nij onde bil vapai,[5] i škodu duplu, kakoi pisano;[6] i klič[7] je verovan.[8]

Čl. 9.

Ako[1] bude pred dvorom ot sili[2] pravda[3] vola od tadbi[4] svrhu[5] ke bud riči,[6] i parac[7] nima svidočanstva zverhu[8] krivca i pusti se na rotu,[9] od rubanja[10] ima krivac priseć samo 20 ter 5[11] i ot tadbi imenovani sverhu[12] samo 12, ako su v toj tatbi škodni[13] i ako onde je klican »pomagai«.

Čl. 10.

Iošće: od tadbe od mošune[1] i ot žita požgania,[2] ko stoji na polji, i od sena vzetia[3] na stogu[4] v noći, od toga učinena[5] ima se odprisеći[6] samo šest. I nima

K čl. 7.

[1] Vjerojatno znači kuću, u kojoj se stanuje, stan, *habitaculum*. Hram u istom smislu ima i kapitul 18. *Krčkog statuta,* koji ima naslov *Kapitul ot tadbi kućne* a u tekstu se govori samo o krađi *v hrame* Up. *Hrvatski pisani zakoni*, n. d. 152. Ali u čl. 62. V. z. razlikuje se hram od kuće, zato mislim, da hram označuje stan, stanbenu zgradu i prostorije. — [2] *Razbiti* = silom provaliti. — [3] Ako bi se klicalo, vikalo; mjesto *klič bil*, kako je niže u čl. 88. op. 7 ili *zvati* čl. 24. — [4] Pomozite. — [5] Dodao Rački, Jagić i Kostrenčić. Up. *MK*1, n. d. 179, op. 32. — [6] Od *vapiti* = zvati u pomoć, glasno vikati. — [7] Vjerodostojan, *fide dignus, credibilis.* — [8] Ovdje kao obična sudbena zakletva. — [9] kradljivca. — [10] Up. čl. 5., bilj. 10. — [11] t. j. pomagajte. — [12] Zločin, *maleficium,* zlotvorenje, čl. 60. — [13] Up. čl. 1., bilj. 4. — [14] dokazati, utvrditi. — [15] Up. bilj. 7 gore.

K čl. 8.

[1] staja, ograđeni prostor. — [2] košnica, ulište, a ne mjesto, gdje se drže ulišta. — [3] *shranati* = držati, čuvati. — [4] Poklik, povik. — [5] Zov, zvati u pomoć .U čl. 7. i 8. sačuvana je prastara ustanova kliča ili vapaja *pomagaj, pomagajte,* kao dokaznog sredstva pri krađi. Naime, kad bi tko opazio, da netko krade. dužan je bio vikati (klicati, vapiti, zvati) u pomoć riječju *pomagaj, pomagajte.* Svatko je pod kaznu bio dužan, čuvši taj poziv, odmah priskočiti i pomoći, da se uhvati lupež. Ako im to i ne bi pošlo za rukom, sam poklik bio je vjerodostojan, kako to izlazi iz člana 7., 8., 9., 23., 24. i 37. i iz drugih naših izvora, pa i onih iz dalmatinskih gradova. — [6] Po ovomu

Čl. 7.

I koji bi u gradu noću silom provalio u kuću ili ako bi u njoj što ukrao i ako bi se vikalo »pomagajte«, mora platiti knezu 50 libara i dvostruku štetu. Oni, koji viču »pomagajte«, vjerodostojni su, ako se zakunu, da su poznali onoga zločinca. Naprotiv, ako ondje nije vikano, nema platiti nego 40 soldina i štetu, kako je prije rečeno. I ako tu zloću učini danju, nije dužan platiti nego najviše 40 soldina, ako se može dokazati vjerodostojnim svjedokom.

Čl. 8.

I ako je netko noću ukrao iz staje koje živinče, ili sa guvna žito ili iz ulišta - mjesto, gdje se drže pčele - med, također plaća knezu 50 libara, ako je bio ondje povik »pomagaite«, a danju soldina 40, isto toliko i noću, ako ondje nije bio povik, i dvostruku štetu, kako je pisano; i poklik je vjerodostojan.

Čl. 9.

Ako bude parnica pred dvorom zbog nasilja ili zbog krađe koje stvari, a tužitelj nema svjedočanstva protiv krivca i dopusti mu se zakletva, za grabež mora se krivac zakleti samo - 25, a za gorespomenute krađe samo - 12, ako su u toj krađi počinili štetu i ako je ondje bio poklik »pomagaj«.

Čl. 10.

I zbog krađe iz tora i zbog zapaljenja žita, koje se nalazi na polju, te zbog uzimanja sijena noću iz stoga, da to nije počinio mora se zakleti samo

jer se poziva, da je gore pisano, a nije, dodali su Jagić i Rački u čl. 7. *škodu duplu.* – [7] up. čl. 7, op. 5–10. – [8] up. čl. 7, bilj. 7.

K čl. 9.

[1] Ovaj član ne počinje sa *iošće,* ali počinje sa *C* i zato se može uzeti kao član za sebe. — [2] nasilje, *potentia, violentia* i sl. — [3] parnica, rasprava, sudbeni postupak. — [4] *krađi* = *furtum.* — [5] V. čl. 2., bilj. 2. — [6] *rič* u V. z. redovno znači stvar. — [7] Tužitelj, *actor.* — [8] Isto što i *svrhu* pod bilj. 5. — [9] *rota* je ovdje u značenju posebne institucije zakletve sa rotnicima. Up. prije str. 77–79. — [10] Up. čl. 6., bilj. 1. — [11] *Samo 25*, t. j. provodac + 24 rotnika. Up. prije str. 78. — [12] *Od tadbi imenovuni sverhu,* mislim, da *sverhu* ide sa *tadbi imenovani* i preveo sam *gorespomenute krađe,* t. j. one u čl. 7. i 8. — [13] Ako su lupeži pri krađi počinili štetu, oštetili.

K čl. 10.

[1] Na Rabu i drugdje po otocima *mošuna* je suhozidina u blizini kuća ili gdje vani, pokrivena, i to ne čitava, granjem, u kojoj stoji blago; slično toru, kako sam i napisao. — [2] Palež. — [3] Krađa. — [4] Na stogu, plastu. — [5] *učinjenje* = *djelo;* stajalo bi: za to djelo i t. d. — [6] zakletvom se opravdati, *per iuramentum se exculpare.* — [7] Nije to *advocatus, procurator* i sl. u današnjem smislu, nego *allocutor,* t. j. onaj, koji je poznajući dobro formule, iste mjesto stranke govorio. Up. čl. 54. i prije str. 79. — [8] Up. čl. 5., bilj. 10. — [9] naći, ali i uzeti. Up. čl. 5., 33. — [10] t. j. kojih nema. Radi se o *roti* i ako nema provodac dovoljno porotnika, za onaj broj, koliko ih nema, kune se provodac. Up. slično u čl. 56.

imiti otgovornika[7] tat prez vole dvora. Nišće manie,[8] on ki priseći ima, naidi[9] porotnike kako bole more. I ako ih ne more imiti, prisezi on sam vola[10] oni toliko krat priseći imaju.

Čl. 11.

Ošće: ako bi ki silu[1] učini v pristanišću[2] vinodolskom, platiti ima knezu libar pedeset. Ako tadbu onde učini, plaća libar 24. Ako svedoci onde nisu, ima priseći, ki tai,[3] samo 12, a to ako se učini tako v noći tako va dne.[4]

Čl. 12.

Iošće: ako ki prime nikoga zgonika[1] toga knezžtva vola ako bi im (dal) jisti ili piti ili inu ku pomoć vola svet,[2] platit ima knezu libar 50.

Čl. 13.

Iošće: ka godi[1] bratšćina[2] dili zbor[3] meju sobu, držana e dati desetinu na puni.[4]

Čl. 14.

Ošće: niedni zavezi[1] od ke godi riči, ne mogu se prvič[2] meju kimi godi ludi knežstva zavezati[3] ili zagovor[4] položiti[5] općinski[6] vola navlašni;[7] onoga zaveza pol gre općini a pol gospodi, onoga grada, gdi bude to učineno.[8]

Čl. 15.

Ošće: vsaki pop držan je stražu strići[1] v noći v gradu, kako ini človik.

Čl. 16.

Iošće: niedan žakan[1] ne more prieti svetih redi knežstva,[2] ako nij od vole kneza i od općine grada, gdi est.[3]

K čl. 11.

[1] nasilje, *violencia.* — [2] Uređena luka, pristan. — [3] Koji niječe, v. čl. 27., op. 8. — [4] *tako ... tako* = bilo ... bilo, ili ... ili.

K čl. 12.

[1] izagnanik, *exul, bannitus, forbannitus.* — [2] svjet, savjet, *consilium.*

K čl. 13.

[1] svaka, koja god. — [2] Crkveno udruženje bratovština, *confraternitas.* — [3] Od *zbrati* = kupiti, sabirati; *bir, birovina* = prihod, dohodak. — [4] Deseti dio od svega, *na puni* zvana obično velika desetina — *decima.* Pobirao ju je knez i davao crkvi.

K čl. 14.

[1] Obaveza pod novčanu kaznu unaprijed uglavljenu, da će se nešto izvršiti, da će se obje stranke ugovora držati. To je t. zv. *poena condicionata,* koja se u našim izvorima javlja u dvojakom obliku: a) stranke se obvezuju, da će strana koja dođe

šest. I lupež ne smije imati odgovornika bez privole dvora. Na svaki način, onaj koji treba da položi zakletvu, neka nađe porotnike, kako bolje može. I ako ih ne može imati, neka se zakune on sam ili koliko se puta oni moraju zakleti.

Čl. 11.

I ako tko počini nasilje u vinodolskoj luci, platiti mora knezu 50 libara. Ako ondje počini krađu, plaća 24 libre. Ako ondje nema svjedoka, onaj, koji taji, mora se zakleti samo - 12, i to počini li se ili noću ili danju.

Čl. 12.

I ako tko primi nekoga prognanika toga kneštva ili ako bi im dao jesti ili piti ili koju drugu pomoć ili savjet, mora platiti knezu 50 libara.

Čl. 13.

I koja god bratovština između sebe dijeli ono, što je sakupila, dužna je dati potpunu desetinu.

Čl. 14.

I nijedni »zavezi« radi kojegod stvari, u prvom redu ne mogu se sklopiti između bilo kojih ljudi kneštva ili »zagovor« postaviti javni ili privatni; onoga zaveza polovina pripada općini onoga grada, u kojem bude to učinjeno, a polovica gospodi.

Čl. 15.

I svaki svećenik dužan je čuvati stražu noću u gradu, kao svaki drugi čovjek.

Čl. 16.

I nijedan klerik kneštva ne može primiti svete redove, ako nema dopuštenja od kneza i od općine grada, u kojemu je.

na manje platiti ugovorenu novčanu kaznu; b) netko treći novčano jamči, da će stranke izvršiti ili se držati sklopljenog ugovora. — [2] Osobito, redovito, u prvom redu, *principaliter.* — [3] *zavezi zavezati* = obavezati se pod kaznu. — [4] U našim izvorima *zavez* i *zagovor* znače jedno te isto. Up. Šurmin, *Hrv. spomenici,* n. d. 80, 140, 191, 216, 217 za *zagovor,* a za *zavez* 312, 316, 317, 341, 406, 407. — [5] Znači odrediti ali i staviti, postaviti. — [6] U javne svrhe. — [7] Up. čl. 1., bilj. 6. — [8] *Onoga grada, gdi bude, to učineno,* odnosi se na ono *općini,* a ne *gospodi;* poredak riječi je pobrkan; kako na više mjesta u V. z. Up. čl. 16., op. 2.

K čl. 15.

[1] Od *strěšti, streći* = čuvati, paziti.

K čl. 16.

[1] Ovdje klerik, jer se radi o onomu, koji još nema redova. Up. čl. 1., bilj. 7. — [2] I ovdje nije dobar poredak riječi, jer se zastalno *knežstva* odnosi na *žakan,* dok bi se po poredaju riječi *knežstva* odnosilo na *redi* = redovi, *ordines,* što je besmisao. — [3] U kojemu stanuje, kojemu pripada.

Čl. 17.

Ošće: niedan od kmet i od ludi općinskih[1] ne more poiti prebivati v niednu crikav, ni v niednu opatiju ili v molstir služiti[2] ili se onde položiti[3] za obaritelnika,[4] ako nij s volu[5] kneza i općine.

Čl. 18.

Iošće: dobra edna žena i dobra glasa, pomaknena[1] za svidočastvo, ako ni veće[2] svedoki, verovana[3] e od ženi k ženi,[4] tako od psosti ězika,[5] kako od bienja[6] i od ranenja.[7]

Čl. 19.

Iošće: niedan svedok, pomaknen[1] za svidoka, nima svidočiti, ako nij prvo pitan[2] od pristava;[3] a ki to učini,[4] plati knezu 40 soldini, a onomu ostani,[5] komu budi viditi da mu škodi nega svedočastvo, vsu škodu, ku bi onde priel.[6]

Čl. 20.

Ošće: niedan ne more pomaknuti svoe žene za svidočastvo sebi; od niedne riči ni mu verovana.

Čl. 21.

Ošće: ako ki pita[1] nikoga pred dvorom na polači i reče: »est tako vola ni?«; vola pita od nega nikoga zgrešenja,[2] on ima povidati[3] volan je[4] vola taiti.

Čl. 22.

Ošće: ako se ki prikaže pred dvorom pritče[1] pokazanja,[2] ima pomaknuti svedoki i ukazati[3] da tako est.

K čl. 17.

[1] Od puka, koji osim kmetova sačinjava općinu. Up. str. 83 sl. — [2] *Služiti* znači biti kmet, up. Šurmin, n. d. 213 — ali ovdje nije, nego se radi o službi u užem smislu. — [3] Up. čl. 14., bilj. 5. — [4] Čuvar, upravitelj, *custos, advocator, defensor*, od gl. *obarovati* = braniti, čuvati; up. Šurmin, n. d., 107, 116, 133, 224, 238, 258. Isto što u čl. 2. *gaštaldi.* — [5] Instr. voljom.

K čl. 18.

[1] *pomaknuti* = postaviti, uzeti. Up. čl. 19., 20., 22., 48., 53. — [2] više, ovdje pak drugih. — [3] V. čl. 7., bilj. 7. — [4] *Od ženi k ženi* = među ženama. — [5] Uvrede riječima, svađe. — [6] Od *biti* = tući, udariti. — [7] Od *raniti* = povrijediti, ozlijediti.

Čl. 17.

I nijedan kmet ni pučanin ne može poći stanovati ni u jednu crkvu, niti u ijednu opatiju ili u samostan služiti ili postati ondje crkovinar, ako nema dopuštenja od kneza i od općine.

Čl. 18.

I jedna dobra žena i dobra glasa, postavljena za svjedočanstvo, ako nema drugih svjedoka, vjerodostojna je među ženama, bilo radi psovanja, bilo radi tučnjave i ranjavanja.

Čl. 19.

I nijedan svjedok postavljen za svjedoka, ne može svjedočiti, ako nije prije ispitan od pristava; a koji to učini, neka plati knezu 40 soldina, a onomu, za koga se bude znalo da mu je njegovo svjedočanstvo na štetu, neka plati svu štetu, koju bi ondje imao.

Čl. 20.

I nitko ne može postaviti svoju ženu sebi za svjedočanstvo; ni za kakvu stvar nije mu vjerodostojna.

Čl. 21.

I ako tko drugom na parnici pred dvorom u polači reče: »Je li tako ili nije?« ili ga tuži radi neke njegove krivice, on ako hoće može priznati ili tajiti.

Čl. 22.

I ako tko pristupi pred dvor radi prijave optužbe, mora postaviti svjedoke i dokazati, da je tako.

K čl. 19.

[1] Up. čl. 18., bilj. 1. — [2] Od *pitati* = ispitivati, istraživati. — [3] Pristav. Up. prije str. 68–69. — [4] T. j. dovede za svjedoka nekoga, kojega pristav nije ispitao. — [5] *ostani*, t. j. po čl. 30. *va osudi* = *treba da plati kaznu.* — [6] Od *prijeti* = primati, imati.

K čl. 21.

[1] Od *pitati*, ovdje u značenju tužiti, parničiti, na parnici. — [2] Krivnja, krivica, *delictum* i sl. Up. čl. 3., bilj. 12. — [3] Od *povedeti* = kazivati, kazati, reći. — [4] Smisao traži *priznati.* Ovdje nešto manjka poslije *ima.*

K čl. 22.

[1] Ako je glagol tad stoji u značenju kazivati, pripovjedati, iznositi; ako pak od imenice *pritča* = stvar, predmet (parnice) — up. Ak. rj. XI. 849 e — tad fali *od* = *od pritče* = zbog prijave, podnošenja optužbe. V. čl. 53., bilj. 18. — [2] tužba = *querella.* Up. čl. 60.; a o svemu str. 72 sl. — [3] pokazati. V. čl. 34., op. 7.

Čl. 23.

Ošće: pudaria,[1] to est straža nad vinogradom i od zemal[2] i od guman i od inih riči, zverhu kih pudari polože na verovano.[3] Neveće[4] kada bude nika škoda pred nim činiti se, vapii tada »pomagaite«; godi[5] ako ne vazme nikoga znamenja[6] od škodnika[7] onoga, i tadai ako pokaže verovanim svedokom, vola pred dvor ne odnese onoga znamenja, pria ner se bude ta krivac tužil pred dvorom, vola ako ne poide s tim krivcem tadae pred dvor.

Čl. 24.

Iošće: more zvati vsaki »pomagaite«, ako vidi delajuć niko zlo, i zato se nima kaštigati niednu penu.[2]

Čl. 25.

Ošće: od bienja,[1] ranenja[2] i od stučenja[3] meju kmeti nij band,[4] nego soldini 40, ke krivac ima platiti knezu, a onomu ki bude bien 2 brava ter likariju.[5] A to takoe od satnika[6] i grašćika[7] i busovića,[8] ki v sih esut pod zakon i pod pravdu kmetsku,[9] a ne ot s(lu)žabniki;[10] i po zakonu kmetšćskomu sudet se, i nim est za uraženě[11] zadovole učineno.[12]

Čl. 26.

Iošće: satniku i grašćiku i busoviću nima se verovati v niednoj riči,[1] ka bi učinena v nih vrime,[2] ka bi pristojala k nih oficiu,[3] neveće[4] ednim letom, ko pride po nih izšastju[5] oficia.

Čl. 27.

Ošće: ako bi muž ženi zvergal[1] hoverlicu[2] ili pokrivaču[3] z glave va zli voli,[4] ter bi se moglo prikazati[5] trimi dobrimi muži volia ženami, plati libar 50, ako e tužba s toga; od kih gospodin knez imii soldini 40, ona, koi je vašćina[6] učinena, 40 i 8 libar. Da ako žena ženi sverže pokrivaču više rečenu, plaća dvi libre dvoru, a onoi 2 ovci. Ako ubo onde nisu svedoci dobri, prisezi,[7] ki tai,[8] da nij to učinil, budi prost.[9]

K čl. 23.

[1] Služba posebnih čuvara poljskih u vrijeme kad se usjevima može lako, da nanese šteta blagom, krađom i sl. — [2] njive, oranice. — [3] T. j. postave se *pudari* (danas poljari) za vjerodostojne svjedoke; ali nije isključeno, da poslije *polože,* fali *zakletvu,* t. j. zakunu se da će biti istiniti, pravedni. — [4] Ovdje *nego.* Up. čl. 1., bilj. 3. — [5] osim u slučaju. — [6] znak, *corpus delicti.* — [7] štetočinitelj, *damnificator.*

K čl. 24.

[1] Od lat. *castigo-are.* — [2] Instr.; od lat. *poena.*

K čl. 25.

[1] V. čl. 18., bilj. 6. — [2] N. m., bilj. 7. — [3] Od glag. stući, tući, biti. — [4] Od sredovj. *bannum* = proglas, proglašenje kazne, pa sama ali krivična kazna. V. čl. 40., 60., 74., 75. — [5] trošak liječenja, a ne samo lijek. — [6] V, str. 89. — V. str. 89. — [8] V. str. 90. — [9] *pod zakon* = način, pravni postupak; *pod pravdu* = pod kazne.

Čl. 23.

I pudarija, to je čuvanje vinograda i zemalja i guvana i drugih stvari, za koje se postave pudari kao vjerodostojni. Nego kada se bude činila neka šteta pred njim, neka tada viče »pomagajte«; ili ako ne uzme koji znak od onoga, koji čini štetu, i tada ako ga pokaže vjerodostojnim svjedocima, ili ne odnese onaj znak pred dvor, prije nego se taj krivac optuži dvoru, ili ako ne pođe s tim istim krivcem tada pred dvor.

Čl. 24.

I svatko može zvati »pomagajte«, ako vidi, gdje netko čini kakvo zlo, i za to se ne smije kazniti nijednom kaznom.

Čl. 25.

I za udaranje, ranjavanje i za tučnjavu među kmetovima, nije kazna nego 40 soldina, koje krivac mora platiti knezu, a onomu, koji bude udaren, 2 brava i liječenje. A to isto za satnika, grašćika i busovića, koji u ovomu potpadaju pod zakon i sud kmetski, a ne službenički; i po zakonu kmetskomu sudi im se, te za povrede njima je dovoljno učinjeno.

Čl. 26.

I satnik i grašćik i busović nisu ni u jednoj stvari vjerodostojni, koja je učinjena u njihovo vrijeme, a pripadala bi u njihovu službu, nego samo jednu godinu, koja dolazi poslije prestanka njihove službe.

Čl. 27.

I ako bi muškarac zlonamjerno skinuo ženi kovrljak ili pokrivaču s glave, a moglo bi se dokazati trima dobrim ljudima ili ženama, ako je zbog toga tužba, neka plati 50 libara; od toga gospodin knez neka primi 40 soldina, ona kojoj je sramota učinjena 48 libara. Ali ako žena ženi skine pokrivaču gore rečenu, plaća 2 libre dvoru, a njoj 2 ovce. Ako pak ne bi bilo ondje dobrih svjedoka, neka se zakune, koji niječe, da to nije učinio i neka je slobodan.

— [10] V. str. 65, 80. — [11] Od glag. *uražati, vražati* = ozlijediti, povrijediti; ozljeda, povreda. — [12] *Zadovole učineno* = zadovoljeno, zadovoljiti. Up. Šurmin, n. d., 131: *zadovole učiniti.*

K čl. 26.

[1] Stvari, često u V. z. — [2] U vrijeme njihove službe. — [3] Koja bi pripadala u njihovu službu, nadležnost. — [4] Up. čl. 1., bilj. 3, čl. 23., bilj. op. 4. — [5] Svršetak, izašašće, izlaz. V. čl. 63.

K čl. 27.

[1] *svrći* = baciti, skinuti. — [2] U sinjskoj okolici danas *kovrljak;* kolo od platna, a stavlja se na kosu. — [3] Veliki rubac, peča i stoji na *kovrljaku,* za koji se prikopča pribadačama. — [4] *mala voluntate, malo modo.* — [5] Ovdje u smislu dokazati, potvrditi, posvjedočiti. — [6] Pogrđenje, ruglo, sramota. — [7] Od *priseći* = zakleti se: neka se zakune. — [8] Koji niječe; v. čl. 11., bilj. 3. — [9] oslobođen je, slobodan je, nije kažnjen.

Čl. 28.

Iošće: ako ki muž ili žena nepodobno[1] reče ili svar[2] bude govoriti nikomu mužu vola nikoi ženi, ter se more pokazati[3] ednim svidokom podobnim,[4] ili mužem ili ženom, ako nij onde veće[5] svedoki, plati dvoru libre 2, a strani, koi e rekal, libri 2.

Čl. 29.

Iošće: ako ki bi ubil od podknežinov[1] ili od slug od obiteli kućne[2] gospodina kneza, od permanov,[3] ter bi ušal[4] i ne mogal se eti,[5] da knez vazme[6] vražbu,[7] to e zagovor vrnezi,[8] kakov i kolik bude otil, zverh[9] plemene zlotvorca koliko[10] za polovicu, zač pleme ni držano nere od pol, a zločinac drugi pol. Da ako se ěme[11] ta zlotvorac, š nega ima ta isti knez ili niki mesto nega učiniti ko godi[12] mašćeni[13] bude hotil, a nega pleme nišće se ne bosujuee.[14]

Čl. 30.

Iošće: ako ki učini zasedanje[1] od rečenih podknežinov ili služabniki ili perman, ter se more pokazati[2] podobnimi svedoci, plati knezu libar 50. A to takoe, ako bi ga bili ili ranili, i za ranene platit držan je polovicu. Ako bi ot nih nikomu niki ud[3] usikal[4] ili shabil,[5] tako da bi od toga ne mogal priti na prvo zdravje,[6] ostani va osudu[7] onom, v kom ga knez oće osuditi.

Čl. 31.

Ošće: ako bi ki ubil nikoga kmeta ili od roda kmet,[1] da bi se ne mogal ěti,[2] vpadi v osud[3] libar 100 bližikam;[4] onoga grada ki e ubien[5] općini libri 2. Od tih libar 100 ima imiti: dica ubienoga, ako ima ditcu, imaju imit polovicu, a drugi pol nega bližiki. Ta osud krivac plati. Ako ubigne,[6] imaju nega bližike osud platit pol, a pol nega redi,[7] ako e ima. Da ako se ěti[2] more, pria ner se vražba plati, vola ako e učinena naprava,[8] budi od nega mašćeni,[9] a nega bližiki budite prosti.[10]

K čl. 28.

[1] Nepristojno, sramotno. — [2] *svar* i *svara* = psovka, grdnja. — [3] Potvrditi, posvjedočiti. Up. čl. 22., 30. — [4] Dobar, pravovaljan. — [5] Up. čl. 18., bilj. 2.

K čl. 29.

[1] V. str. 65 i 66. — [2] *Od slug od obiteli kućne* to su službenici kneževskog dvora, koje čl. 30. zove *služabniki*. — [3] V. str. 66–67. — [4] Od glag. *ujti*=uteći, pobjeći, sakriti se. — [5] Od *jeti* = uhvatati, uhvatiti. — [6] Od *vazetih, vazimati*, uzeti, naplatiti. — [7] U izvorima redovito *vražda*, o kojoj up. str. 81. — [8] Za zagovor up. čl. 14.; a *zagovor vrnezi* = novčana kazna. — [9] od; up. čl. 2., bilj. 2. — [10] Ovdje *tantum*. — [11] Od *jamiti, jemati, jeti*, v. gore bilj. 5. — [12] koju god. — [13] Mj. *mašćenie* = odmazda, osveta, kazna. — [14] Mj. *ne obsujuje* = osuđuje.

Čl. 28.

I ako koji muškarac ili žena reče ružno ili pogrdi nekoga muškoga ili neku žensku, i može se dokazati jednim pravovaljanim svjedokom, ili muškarcem ili ženom, ako ondje nije bilo drugih svjedoka, neka plati dvoru 2 libre, a stranci, kojoj je rekao, 2 libre.

Čl. 29.

I ako bi tko ubio jednoga od potknežina ili od slugu kućne družine gospodina kneza, od permana i pobjegne, te se ne bi mogao uhvatiti, neka knez naplati vraždu, to jest novčanu kaznu, koju i koliku bude htio, od plemena zločinca samo polovicu, jer pleme nije dužno nego polovicu, a zločinac drugu polovicu. Ali ako se uhvati taj zločinac, na njemu može taj isti knez ili drugi mjesto njega, da učini odmazdu, koju bude htio, a njegovo se pleme ništa ne kažnjava.

Čl. 30.

I ako tko iz zasjede napadne na koga od potknežina ili službenika ili permana, i može se dokazati valjanim svjedocima, neka plati knezu 50 libara. Isto također, ako bi ga tukli ili ranili, i za ozlijeđenje mora platiti polovicu. Ako bi jednomu od njih koji dio tijela odsjekao ili pokvario, tako da se zbog toga ne bi mogao vratiti u prvotno stanje zdravlja, neka plati onu kaznu, kojom ga knez hoće kazniti.

Čl. 31.

I ako bi tko ubio kojega kmeta ili od kmetskoga roda pa bi se mogao uhvatiti, neka plati kaznu od 100 libara rođacima, a općini onoga grada, kojega je ubijeni, 2 libre. Od tih 100 libara mora imati: ako ima djecu, djeca ubijenoga moraju imati polovicu, a drugu polovicu njegovi rođaci. Tu kaznu plaća krivac. Ako pobjegne, moraju platiti polovicu kazne njegovi rođaci, a polovicu njegovi nasljednici, ako ih ima. Ali ako se može uhvatiti, prije nego se plati vražda, ili ako je učinjena nagodba, neka se na njemu učini odmazda, a njegovi rođaci neka su slobodni.

K čl. 30.

[1] Zasjeda, grabež. — [2] Potvrditi, posvjedočiti. Up. čl. 22., 28. — [3] Komad, dio tijela. — [4] Od *usjeći* = odsjeći. — [5] Od *shabiti* = pokvariti, oštetiti. — [6] Da ne bi mogao potpuno ozdraviti. — [7] Neka ostane u kazni, neka plati kaznu. Up. čl. 19.

K čl. 31.

[1] Slično *De genere servorum* lat. izvora=pripadnika robovskog staleža. — [2] Ono *ne* ovdje je suvišno i u suprotnosti sa smislom čitavog ovog člana, pa je potpuno suvišan i mora se izbaciti iz teksta; *ěti* v. čl. 29., bilj. 5. — [3] *Vpadi osud* isto što naprijed u čl. 30. *ostani va osudu*, op. 7. — [4] Teško je odrediti pravi smisao ove riječi u našim izvorima, jer nema određeno značenje; svakako najbliže je značenju *bliži rođaci* hrvatskih izvora, a lat. *fratres propinqui* ili *parentela*, članovi bližih loza, onih, koje potječu od zajedničkog prednika. — [5] kojoj pripada. Up. čl. 14., bilj. 8; čl. 16., bilj. 3. — [6] Od *ubjeći* = pobjeći. — [7] Mj. *eredi* od *haeredes*. — [8] Nagodba, poravnanje, pomirba, *compositio*. — [9] Mjesto imen. *mašćenje* = kazna, odmazda. Up. čl. 29., bilj. 13. — [10] Up. čl. 27., bilj. 9.

Čl. 32.

Ošće: hćere, ke su ostale po smerti očini i materini ili sini,[1] ako nisu ostali brati tim hćeram,[2] imaju se areditati[3] ili ostaviti tim hćeram blago[4] otčino i materino, čineći vsu službu[5] onu ku esu imili služiti dvoru[6] otci i matere nih. I takoe[7] ako bi sini ostali i umerli brez reda.[8]

Čl. 33.

Ošće: ako bi ki držal ošastno,[1] to est rič niku, ka bi ničja bila, i ima k dvoru priti[2] prez zapovidi[3] dvorske vola prošćenja,[4] ter bi se moglo najti[5] od gospodina[6] vola od nega oficiala, držan je platit knezu za prihodak[7] od ednoga[8] 7 za vsako leto, ko bi držal to isto blago[9] ošastno, ter 1 osud[10] soldini 40 na vsako leto.[11] A ono ošastno ima se obratiti[12] pod dvor kneža.[13]

Čl. 34.

Ošće: ako bi ki držal ko blago,[1] niku zemlu,[2] vola niki vinograd, ili pošišion,[3] ili vert, od tih pošišioni bi imel gospodin knez učestě,[4] i ako bi ga ne dal, držan je v tom osudu zgora rečenom[5] vola od učestnoga,[6] ako se more ukazati,[7] ki bi to učinil.

Čl. 35.

Ošće: ako je ki ukral rič niku knezu, ili nega dvoru, ili podknežinu, ili službeniku komu zgora pisanih,[1] plati knezu osud, kako e više rečeno od tadbi;[2] onomu, komu e bude učinil, od jednoga 7.[3]

Čl. 36.

Iošće: kmeti i popi od tatbi meju sobu,[1] imijte 1 zakon.[2] Da ako ki ukrade rič niku nikoi crikvi ili molstiru ili opatii,[3] držan e v osudu,[4] kim je držan od riči knežih[5] ili službeniki više pisanih.

K čl. 32.

[1] Mj. *sinova,* slično kao u čl. 16. *redi,* čl. 25. *službeniki,* čl. 28. *svidoki,* čl. 36. *službeniki,* čl. 37., 45., 48., 50., *soldini,* čl. 68. *porotniki* i u protokolu te eshatokolu *knezi,* gdje su sve gen. plur. na *i*; a što znači, tumači nastavak. — [2] *Ako nisu ostali brati tim hćeram* nije ništa drugo nego tumač onoga *sini,* kojih sličnih tumača ima više u V. z., na pr. u čl. 23. *pudaria,* čl. 29. što je *zagovor,* čl. 33. *ošastno,* i t. d. Radi se o kćerama, koje su ostale poslije smrti roditelja i braće same. — [3] Up. prije str. 48–49. — [4] Pokretno i nepokretno imanje. — [5] T. j. izvršujući sve dužnosti kmetske prema gospodaru vlastelinu. — [6] Mjesto zajednici vlasteoskoj, koja je imala feudalna prava u Vinodolu. — [7] *i takoe* = i također, jednako, isto, na isti način. — [8] Up. čl. 31., bilj. 7.

K čl. 33.

[1] Posjedovao nešto, što je ostalo bez nasljednika, bez vlasnika. — [2] Prići, pripasti, dvoru, knezu, vlasteli. — [3] Naredba nalog. — [4] T. j. po sebi, bez parničkog postupka; *prošćenje* ovdje = tražbina, tražba, traženje, dok inače u čl. 50. i 54. znači *dopuštenje, pristanak.* — [5] Naći, pronaći. — [6] T. j. kneza. — [7] Čitav godišnji prihod ošasnog imanja. — [8] Sedam puta veći. — [9] Dobro, imanje, imovina. — [10] *jedan osud* = skupna kazna. — [11] Godišnje 40 soldina; t. j. broj godina nezakonitog držanja puta 40. — [12] Okrenuti, predati. — [13] Adj. *knež* = knežev.

Čl. 32.

I kćeri, koje su ostale poslije smrti oca i majke ili sinova, ako nisu ostala braća tim kćerima, moraju se opremiti ili tim kćerima ostaviti imanje očevo i majčino, da vrše svu onu službu, koju su bili dužni izvršavati dvoru oci i matere njihove. Jednako, ako bi ostali sinovi i umrli bez nasljednika.

Čl. 33.

I ako bi tko držao ošasno, to jest neku stvar, koja je ničija pa mora pripasti dvoru bez dvorske zapovijedi ili tražbe, a našao to gospodin (knez) ili njegov službenik, dužan je platiti knezu sedmerostruki svakogodišnji prihod koliko bi godina držao to isto ošasno dobro, i jednu kaznu od 40 soldina za svaku godinu. Ono pak ošasno mora pripasti kneževu dvoru.

Čl. 34.

I ako bi tko držao koju imovinu, neku zemlju, ili neki vinograd, ili zemljište ili vrt, a od tih bi zemljišta gospodin knez imao pravo dijela, pa ako ga (taj dio) ne bi dao, dužan je na kaznu gore rečenu ili od dijela, ako se može dokazati, koji bi to učinio.

Čl. 35.

I ako je tko ukrao neku stvar knezu, ili njegovu dvoru, ili potknežinu ili službeniku kojemu od zgora pisanih, neka plati knezu kaznu, kako je gore rečeno o krađi; onomu (pak), komu je učini, sedmerostruku.

Čl. 36.

I kmetovi i svećenici za krađu među sobom neka imaju isti zakon. Ali ako tko ukrade neku stvar, kojoj crkvi ili samostanu ili opatiji, plaća kaznu, koju plaća radi stvari kneževih ili više označenih službenika.

K čl. 34.

[1] Imanje, imovina, dobro; ovdje V. z. tumači ovu riječ sa *niku zemlu vola niki vinograd ili pošišion ili vert.* — [2] U smislu oranica, njiva. — [3] Posjed, zemljište, vjerojatno pozniji dodatak. — [4] Dio, pravo na dio, udio godišnji, dohodak, koji je pripadao knezu kao vlastelinu. — [5] T. j. u čl. 33. sedmerostruki godišnji dohodak, koji je pripadao knezu i kaznu, godine puta 40 soldina, slično kao i za ošasno, s razlikom, što se je kod ošasnog računao čitav godišnji prihod, a ovdje samo dio, koji je zatajio, a pripadao je knezu. — [6] Od *učestno* = učestje, naprijed, bilj. 4. — [7] V. čl. 22., bilj. 3.

K čl. 35.

[1] U čl. 29. i 30. — [2] U čl. 6., 7. i 8. — [3] Sedmerostruku odštetu.

K čl. 36.

[1] Među sobom, jedan drugomu. — [2] Pravni postupak; up. čl. 25., bilj. 9. — [3] Up. čl. 2., bilj. 3, da je možda pozniji dodatak ili umetak. — [4] dužan je da plati kaznu. — [5] Up. čl. 33., bilj. 13.

Čl. 37.

Ošće: za niednu tatbu, ka e va dne, nij osud već(i)[1] od soldini 40; i takoe v noći, neveće ako bi (bil) klič »pomagaite« i bilo bi v gradu,[2] osvan[3] tatbe više imenovane.[4] I takoe za vsaku tatbu vola va dne vola v noći ima platit ta krivac soldini 40, i imaju biti općini grada, gda se ta tadba učini.[5]

Čl. 38.

Ošće: kadi[1] ne bi bila tužba, i[2] niedan osud ni. Se nima stisnuti[3] niedan učiniti niku tužbu od nike riči pred dvorom ili indi, neveće ako e š nega dobru volu.[4] Tu tužbu ki učini, ima ju na konac pripelati.[5]

Čl. 39.

Iošće: niedna ličba[1] nima veći osud od 6 libar, neveće od sil zgora rečenih.[2]

Čl. 40.

Iošće, niedno obranene[1] vola osud ili band[2] ne more se položiti[3] prez vole[4] kneže ili ako bi ne bil od kneza ki človik,[5] ki bi po nega zapovidi to učinil.

Čl. 41.

Ošće: ludi rotnici za osuditi krivce.[1] Onim rotnikom nima se verovati nego ako vazmu vsaki trat[3] ki e pregrišil za nega krivinu znamenĕ;[4] do treti dan ima priti k pravdi[5] s tim znamenem, prikazati e.[6]

Čl. 42.

Iošće: niedan klučar[1] nij verovan ni mu se da vera zverhu niedne riči, ke bi rekal, nikomu da e dal ili prikazal[2] ili posudil, vola da bi dal ž nega.

K čl. 37.

[1] U orig. *več* mj. *veće* po čl. 3. *veće osud* ili mj. *veći* po čl. 39., *veći osud.* — [2] Po čl. 7. za krađe počinjene u gradu i uz poklik *pomagajte,* kazna je pripadala knezu. — [3] osvan = osim, *praeter;* mislim, da ovdje treba dodati *i.* — [4] T. j. u čl. 35. i 36., u kojima su određene kazne za krađu knezu, kneževim službenicima i crkvama. — [5] Po ovomu za sve krađe počinjene izvan grada bilo danju ili noću, počinitelj je plaćao kaznu do 40 soldina onoj gradskoj općini, u kojoj je krađa bila počinjena.

K čl. 38.

[1] *gdje,* a ne *kad.* Up. čl. 69., bilj. 4. — [2] U orig. je *i,* koji može da stoji. Zato smatram suvišnim mijenjati u *nij,* kako to čini A. MAŽURANIĆ, n. d., 19, ili RAČKI u *ni,* n. d., 14, bilj. 7. Ako se stave interpunkcije na pravo mjesto, svaki dodatak je suvišan. — [3] Siliti, pritiskati. — [4] dobrovoljno. — [5] dokončati, svršiti.

K čl. 39.

[1] Prijava tužbe, ali ne pred dvorom, nego po čl. 61. knezu, njegovu službeniku, satniku ili satnikovoj ženi. V. str. 73-74. — [2] T. j. u čl. 25. do 31.

Čl. 37.

I ni za jednu krađu, koja je (učinjena) po danu, nije kazna viša od 40 soldina i također u noći, jedino ako bi bio poklik »pomagajte«, i bilo bi u gradu, (i) osim krađe gore imenovane. A također za svaku krađu ili danju ili noću, krivac mora platiti 40 soldina, i moraju pripasti općini grada, gdje se ta krađa počini.

Čl. 38.

I gdje ne bi bilo tužbe i nijedne kazne nema. Nitko se ne može prisiliti da učini neku tužbu zbog neke stvari pred dvorom ili drugdje, jedino ako je njegova dobra volja. Tu tužbu tko učini, mora je i kraju privesti.

Čl. 39.

I nijedna lidžba neka nema veću kaznu od 6 libara, osim zbog nasilja gore rečenih.

Čl. 40.

I nijedno oslobođenje ili manja ili teža kazna ne može se učiniti bez kneževe privole ili ako ne bi bio koji knežev čovjek, koji bi to po njegovoj zapovijedi učinio.

Čl. 41.

I ljudi rotnici za kažnjavanje krivaca. Oni rotnici nisu pravovaljani, nego ako uzmu svaki put od onoga, koji je skrivio za njegovu krivnju znak, s tim znakom mora treći dan doći na parnicu, pokazati ga.

Čl. 42.

I nijedan ključar nije vjerodostojan i ne može mu se vjerovati u nijednoj stvari, za koju bi kazao, da ju je nekomu dao, ili poklonio ili posudio,

K čl. 40.

[1] Odrešujuća, oslobađajuća odluka, rješenje, oslobođenje, proglašenje pravednim, nevinim. — [2] Up. čl. 25., bilj. 4, te *osud* = svaka kazna, pa i ona manja, dok *band* uvijek označuje krivičnu kaznu. — [3] Odrediti, izreći. Up. čl. 2., 14., 17. — [4] Dopuštenje, pristanak, odredba, ovlaštenje. — [5] T. j. knežev službenik, koji je po svojoj službi mogao da sudi, kao dvornik, potknežin i rotnik. Up. str. 64 sl.

K čl. 41.

[1] Ovdje je naslov člana, a ujedno i definicija, što je rotnik; t. j. da su oni, koji izriču kazne, dakle suci. Up. str. 67–8. — [2] Pravomoćno ne mogu suditi, ne vrijede im odluke. — [3] Svaki put, t. j. da pošlju za svaku pojedinu krivnju onomu, koji je nešto počinio, *znamenĕ.* — [4] *Sigillum;* radi se o pozivu s pečatom. Up. str. 69, 70, 75. — [5] Sud, sudište, ročište. — [6] T. j. znak.

K čl. 42.

[1] Možda od *clusarius* = *exactor portorii, qui ad clusam seu ad aditum sedet ut vectigal a transeuntibus accipiat.* — Up. RAČKI, *Nutarnje stanje,* Rad 101-102. Posebne su bile zgrade, u kojima se noću, a i inače, spremala transitna roba; čuvar te robe bio je *clusarius,* koji je i naplaćivao carinu. Ali ovdje može da se radi i o posebnom kneževom službeniku, koji je čuvao stvari pohranjene radi sigurnosti od krađe ili one zaplijenjene. JAGIĆ, n. d., 59.,op. 116 i 117, da je *cellarius* od *cellarium* =

konobi[3] van po ki godi zakon,[4] mimo ča bi vridno bilo soldini 20, neveće toliko,[5] ako bi imel svedoki verovani. I takoje zverhu 20 soldini ča bi vridno, ima priseć i taknut[6] u sveto evanelje.

Čl. 43.

Ošće: niedan tovernar[1] nij verovan prez svedočastva od niedne kredenče,[2] ku bi on učinil od svoga vina navlašnoga,[3] neveće soldini 10, a podružnik,[4] to e ki tue vino prodae, soldini 50. I ošće imaju zverh toga priseći.

Čl. 44.

Ošće: niedna kvaderna[1] od tržac[2] ni verovana prez dobrih svedoki nere od libar 50 od vsakoga duga. I od toga takoi ima s rotu zverh knig[3] svoe kvad(e)rni pritvrditi.[4]

Čl. 45.

Ošće: niedna cena,[1] ka se otai[2] da za naiti[3] niku rič, hudobu[4] ili ča drugo, kako su zemle, vinogradi i ine druge riči, za kih e zakon[5] dati likuf,[6] vola za govedo veliko znaiti e, ne mozi već dati soldini 40, a ki veće da, imij škodu;[7] shranenu,[8] ako bi gospodinu knezu viditi[9] veće dati znaiti za niki hud oficij[10] vola za niku inu rič, ka bi viditi pristojati[11] istomu tomu knezu. Zverh tih 40 soldini ima priseć, kako e dal vola obećal e dati, on ki govori, da e tu istu cenu dal i da ju e iziskal[12] i znašal. Dvoru za osud od tih 40 soldini nima nišće dat nere soldini 5, za vsaku malu živinu soldina 2.

Čl. 46.

Iošće: ako ki ukaže[1] niko ošastno[2] vola od očestnoga,[3] ča est zgora izrečeno,[4] i ne bi mogal pokazati, ostani v onom istom osudu, v kom (bi) ostal on, koga bi pokazal.

podrum. — [2] Darovati. — [3] Od sred. lat. *canaba* = pivnica, podrum, prizemlje. — [4] Zakon često u izvorima = način. — [5] *neveće toliko* = osim samo, izuzevši. — [6] Lat. *tacto libro evangeliorum,* oznaka sudbenog formalizma.

K čl. 43.

[1] Od *tabernarius.* — [2] Od tal. *credenza* = vjera, kredit. — [3] Up. čl. 1., bilj. 6. — [4] Koji iz dijela prodaje.

K čl. 44.

[1] Od tal. *quaderno* = smotak, tabak, *bilježnica.* — [2] Trgovac. — [3] U čl. 56. ima isto *zverhu knig,* a stoji mjesto *na svete knjige* ili na knjige evanđelja. — [4] Potvrditi, confirmare.

ili da ju je na kojigod način dao iz svog podruma, koja bi vrijedila preko 20 soldina, osim ako bi imao vjerodostojne svjedoke. Također i za ono, što bi vrijedilo 20 soldina, mora se zakleti i dotaknuti sv. evanđelje.

Čl. 43.

I nijedan krčmar nije vjerodostojan bez svjedočanstva za ni jednu vjeresiju, koju bi on učinio od svog vlastitog vina, osim do soldina 10; a dionik, to je onaj, koji prodaje tuđe vino, do soldina 50. I još se moraju za to zakleti.

Čl. 44.

I nijedna trgovačka knjiga nije vjerodostojna bez valjanih svjedoka, nego do 50 libara svakog duga. I za to također mora zakletvom na (svete) knjige svoje trgovačke knjige potkrijepiti.

Čl. 45.

I nijedna nagrada, koja se potajno da za pronalazak neke stvari, zlodjela ili čega drugoga, kao što su zemlje, vinogradi i ostale druge stvari, za koje je običaj dati nagradu, ili za nalazak velikog goveda, ne smije biti veća od 40 soldina, a tko da više, neka mu je na štetu; izuzevši, ako bi gospodin knez smatrao, da treba više dati, da se pronađe koje zlo djelo i za neku drugu stvar, za koju bi se znalo, da pripada istomu tomu knezu. Za tih 40 soldina mora se zakleti, da ih je dao i obećao dati, onaj, koji govori, da je tu istu nagradu dao i da ju je tražio i primio. Dvoru za kaznu od tih 40 soldina nije dužan dati ništa nego 5 soldina, za svaku malu životinju 2 soldina.

Čl. 46.

I ako tko prijavi, da je nešto ošasno ili od čega se daje dio, što je gore rečeno, a ne bi mogao dokazati, neka plati istu onu kaznu, koju bi platio onaj, kojega je optužio.

K čl. 45.

[1] Plaća, nagrada = *pretium, aestimatio, taxatio.* — [2] Sakriveno, kriomice, mučke. — [3] Naći, pronaći. — [4] Zlo, zločin. — [5] *Mos, consuetudo,* a i *jus* = pravo. — [6] Likof, likov, t. j. nagrada obično pri prodaji, a ovdje i za nađenu stvar. — [7] Neka ima štetu, kvar, t. j. ne može tražiti povratak, ne će mu se nadoknaditi. — [8] *Salvo* od *shraniti* = spremiti, sačuvati. Up. čl. 72. protokol. — [9] *Viděti* = činiti se, svidjeti se. — [10] Posao, stvar. — [11] Pripadati, dopadati. — [12] Zahtjevao.

K čl. 46.

[1] Prijaviti = *denunciare.* Up. čl. 22., op. 3, čl. 34., op. 7. — [2] V. čl. 33., op. 1. — [3] Up. čl. 34., op. 6. — [4] U čl. 33. i 34.

Čl. 47.

Iošće: ako bi ki pred dvorom pokazal vola postavil svedoke, tako govoreći: »ta i takov vi, da tako est«, a strana suprotivna reče: »A ta i takov vi, da tako nij«, svedoki od toga »tako e«,[1] su pripušćeni, a oni ki »nisu«[2] ispueni[3] esu.

Čl. 48.

Ošće: niedan pristav ne more veće vzeti razvi[1] 10 soldi(ni) od najveće pr(avd)e; a najveća pravda od riči ke godi,[2] ka e vridna najveće[3] soldini 40, a od naimanše[4] pravde, ka e takoe soldini 40 a od toga niže doli, soldini 5. Od ke riči ako suprotiv učini, ostae ednoga vola ili libar 8,[6] od kih imai knez polovicu a grad, gdi bude, drugi pol.[5]

Čl. 49.

I ošće: ako s pristavom se ěme[1] niko govedo malo,[2] živo za tatbu,[3] pristav ima imiti za to 1 par podplat, a govedo budi onoga, čie e bilo, sa svoju pravdu,[4] kako e ureeno.[5] Da ako se ěme mertvo, ter e ošće celo, pristav ima imiti od nega ednu četert;[6] ako ni na plnu[7] meso, ko e ěto, bude toga istoga pristava, a on, čie e bilo meso, išći svoe pravdi.[8]

Čl. 50.

Ošće: od goved velikih,[1] ka su za tatbu ěta,[2] ta pristav ima imiti od vsakoga goveda soldini 5, vola budi živo vola mertvo.[3] I od riči, ke su vridne soldini 40 niže,[4] ke bi vridne, ima imiti 2 soldina, i više[5] toga, soldini 5. Nišće mane ta isti pristav ima se vzeti od dvora i š nega prošćenem.[6] I ima se viditi,[7] da kmet vazme za tadbu od ednoga 2,[8] a dvor knež ili služabnici više pisani od ednoga 7.[9]

K čl. 47.

[1] T. j. potvrdne svjedoke, one koji će optužbu potvrditi, sud je morao primiti. — [2] T. j. svjedoke, koji su nijekali, ili poricali da je optuženi počinio, sud nije uzimao u obzir; zašto stoji *nisu* teško je *kazati.* — [3] Od *izpuditi* = otjerati, odbiti; *ispueni* mj. *izpuđeni.*

K čl. 48.

[1] *Veće* ... *razvi* ... po tal. *più* ... *che* = više ... od. — [2] Koja god stvar. — [3] Mj. *na veće* = više, po tal. *in più,* jer ako bi se uzelo, da znači najveće, najviše, u kojem smislu se dvaput u ovom čl. nalazi, član je nerazumljiv. Prepisivača, mislim, da su ta dva slučaja i navela, da je dodao ono *j* između *na* i *veće.* — [4] *Parnice* se u ovom članu dijele na *najveće* i *najmanše* = najviše i najmanje, velike i male, *velika* je ona, koje vrijednost prelazi 40 soldina, a *manja* od 40 soldina (inkluzive) na niže. U čl. 54. zove ih *veća* i *najmanja.* — [5] Up. čl. 14., 16.

Čl. 47.

I ako bi tko optužio pred dvorom ili postavio svjedoke, ovako govoreći: »Taj i taj zna, da je tako«, a protivna strana reče: »A taj i taj zna, da tako nije«, svjedoci za ono »tako je« pripušteni su, a oni koji niječu, odbijeni su.

Čl. 48.

I nijedan pristav ne može uzeti više od 10 soldina za najveću parnicu; a najveća je parnica za koju god stvar, koja vrijedi više od 40 soldina; a za najmanju pravdu, koja također vrijedi 40 soldina i od toga niže, 5 soldina. Tome ako protivno učini, plaća jednog vola ili 8 libara, od kojih knez neka primi polovicu, a grad, gdje se to zgodi, drugu polovicu.

Čl. 49.

I ako se s pristavom pronađe neko malo govedo, živo, ima pristav dobiti za to 1 par potplata, a govedo pripada onomu, čije je bilo i pravo parnice, kako je određeno. Ali ako se uhvati mrtvo i još je čitavo, pristav mora imati od njega jednu četvrtinu; ako nije čitavo, meso, koje je pronađeno, pripada istom pristavu, a onaj čije je bilo to meso, neka traži svoja prava.

Čl. 50.

I za velika goveda, koja su ukradena pa pronađena, taj pristav dobiva za svako govedo 5 soldina, bilo živo ili mrtvo. A za stvari, kojih je vrijednost 40 soldina i niže koje su vrijedne, dobiva 2 soldina, a više, 5 soldina. Svakako taj se isti pristav mora uzeti od dvora i s njegovim dopuštenjem. A mora se znati, da kmet za ukradeno dobiva dvostruko, a knežev dvor ili službenici gore napisani sedmerostruko.

K čl. 49.

[1] Od *jeti* = hvatati, uhvatiti. — [2] Radi se o malom i živom govedu, dakle teletu, dok se u čl. 50. radi o krađi velikog goveda. — [3] Ukradeno. — [4] Parnicom za krađu. — [5] Up. čl. 8. — [6] Četvrt, četvrtina, četvrti dio. — [7] Adv. *napunu* = potpuno, sasvim; t. j. ako nije od ukradenog teleta sve meso sačuvano. — [8] Ak. pl. svoja prava parnicom, a ta su odšteta i kazna.

K čl. 50.

[1] U ovom čl. radi se o krađi velikih goveda. — [2] Uhvaćena, pronađena, da su ukradena. — [3] Dosada govor je samo o pristojbi pristava za krađu goveda, dok naprijed drugih stvari; zato je ovdje točka. — [4] Pristav dobije manju nagradu, ako pronađe ukradenu stvar, koja je vrijedila 40 soldina i ispod toga, a veću za stvar vrijednu iznad 40 soldina. — [5] Up. bilj. 4, t. j. od 41 soldin naprijed. — [6] Dopuštenje, pristanak. — [7] Od *věděti* = znati. — [8] za jedno dvoje, t. j. dvostruku vrijednost ukradenoga. — [9] Isto samo sedmerostruku.

Čl. 51.

Iošće: ako bi se našal kriv pristav,[1] ostani knezu od vsega svoga blaga ča se gible i ne gible.[2] I ako nega gdo ěme pred dvorom ili indi za falso[3] i ukazati ne bude moći, ostani knezu soldini 40, a onomu pristavu ednoga vola ali libar 10. Da ako se kriv naide, ostani v peni[4] više rečenoj,[5] ni mozi veće biti pristav prez vole kneže; a strani suprotiv ki e bil rekal krivo,[6] ako bi imel(a) v nikoi riči osuena[7] biti, budi prosta[8] vola imi svoju pravdu,[9] od ke pr(avd)e est izlizla.[10] Nišće mane tribi ga e ukazati kriva s trimi podobnimi svedoki.

Čl. 52.

Ošće: ako se ki naide fals[1] svedok, ostani knezu ednoga vola ili 8 libar, a strani koi bude suprotiv svedočiti, od vse ne škode[2] budi odrešena, ako bi se v koi riči imela osuditi. On ne mozi biti veće svedok odsele[3] naprid prez vole dvora. I ako se ěme za kriva i ukazati se ne bude moći, on ki ga e ěl,[4] ter ne more pokazati, plati knezu libre 2, a onomu svedoku vola 1 ili libar 8. I ima se pokazati za falso s trimi podobnimi ludi.

Čl. 53.

Iošće: ako bi pokazal kriva pristava ki koga ili svedoka, ne imi[1] niednu pravdu za to[2] od sada naprid suprot ukazujućemu[3] ili suprot svidokom ni niedan za nega. I ako ki imei[4] pristava ili svedoka za krivoga i obeća se[5] pokazati po svedocih, a oni svedoci nisu nemu spravni[6] ili se ne skladaju,[7] kako je on ukazal, on suprotiv nim odsele naprid ne imi niednu pravdu suprot poiti.[8] Vola, ako e niki svedok pomaknen za niku rič[9] pred dvorom, a ni(ka) od stran otela bi poiti suprot[10] svomu[11] svedočastvu, more učiniti, ako ima svedoke. Ako se svedoki pomaknu suprotiv onomu[12] vola suprot nega svidočastvu, a oni svedoče, kako je obećal[13] pokazati, od sada naprid suprot niednomu od svedokov tih,[14] ne imi niednu pravdu[15] pomaknuti svedoki; vola za to ne mozi v niednoj riči suprotiv poiti ili niki ini[16] za tu pritču;[17] vola za negovo svedočastvo nemu[18] ne mozi utaknuti suprotiv[19] od niednomu.[20]

K čl. 51.

[1] Kriv, lažan, neispravan. — [2] Plaća za kaznu, gubi svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu. — [3] Da je lažan, kriv, neistinit. — [4] Riječ upotrebljena i u čl. 24., inače redovito V. z. ima *osud.* Up. čl. 3., 30., 31., 33., 34., 35., 36., 37., 38., 39., 40., 45., 46. — [5] Gore bilj. 2. — [6] Lažno, neispravno. — [7] Mj. osuđena. — [8] Oslobođena. — [9] Neka ima svoju posebnu parnicu, dotično protuparnicu. — [10] Od izljesti, izići, koje se oslobodila, koje je bila riješena.

K čl. 52.

[1] Kriv, lažan. — [2] Šteta; ovdje stoji u značenju krivnje i štete, koju je pri tomu pretrpjela. — [3] Pravo značenje je odsada, odsle. — [4] Od *jeti* = primiti, uhvatiti, t. j. u optužbi, zato optužiti.

K čl. 53.

[1] Optužiti, parničiti se, t. j. dokazati, da je pristav ili svjedok neispravan. — [2] T. j. krivi pristav ili svjedok, kad mu je jedanput dokazana neispravnost u jednoj

Čl. 51.

I ako bi bio pristav utvrđen kao kriv, neka je knezu sve njegovo pokretno i nepokretno. Ali ako ga netko optuži pred dvorom ili drugdje, da je neispravan, i ne bude mogao dokazati, plaća knezu soldina 40, a onomu pristavu jednoga vola ili 10 libara. Ali ako se utvrdi, da je neispravan, plaća gore rečenu kaznu i ne može više biti pristav bez privole kneževe, a stranka, protiv koje je krivo kazao, ako je morala biti kažnjena zbog neke stvari, neka je riješena, ili neka vodi svoju parnicu, zbog koje je oslobođena. Svakako mora se utvrditi sa tri pravovaljana svjedoka, da je neispravan.

Čl. 52.

I ako se za nekoga utvrdi, da je kriv svjedok, plaća knezu jednoga vola ili 8 libara; a stranka protiv koje je svjedočio, neka je slobodna svake krivnje, ako se je morala zbog neke stvari kazniti. Taj od tada unaprijed neka ne može više biti svjedok bez privole dvora. Ali ako se optuži, da je lažan, a dokazati se ne bi moglo, onaj, koji ga je optužio, ali ne bi mogao dokazati, plaća knezu 2 libre, a onomu svjedoku jednog vola ili 8 libara. A mora se dokazati, da je lažan, sa tri vjerodostojna čovjeka.

Čl. 53.

I ako bi tko dokazao, da je kriv pristav ili svjedok, od tada unaprijed neka nema nijednu parnicu zbog toga protiv tužitelja ili protiv svjedoka, ni itko drugi mjesto njega. A ako tko drži za pristava ili svjedoka da je neispravan, i obeća, da će to dokazati svjedocima, a ti svjedoci ne će da svjedoče ili se ne slažu, kako je on optužio, taj od tada unaprijed protiv njih neka ne podiže nikakvu parnicu. Ili, ako je neki svjedok doveden pred dvor zbog neke stvari, a jedna stranka htjela bi postupati protiv njegova svjedočanstva, može to učiniti, ako ima svjedoka. Ako se svjedoci dovedu protiv njega ili protiv njegova svjedočanstva, i oni svjedoče, kako je obećao dokazati, od tada unaprijed protiv nijednoga od tih svjedoka neka ne može nijednom parnicom dovesti svjedoke; ili zbog toga neka ne može ni u jednoj stvari protiv nastupiti on ili tko drugi zbog te optužbe, ili zbog njegova svjedočanstva, neka ne može protiv njega podići parnicu ni zbog čega toga.

stvari, ne može u toj istoj stvari dignuti protuparnicu protiv tužitelja ili njegovih svjedoka. — [3] Od *ukazati* = prijaviti. — [4] Imao, smatrao, tužio. — [5] Pok. zamj. ovaj, ovo, ali ovdje i u značenju taj, to. — [6] Nisu pripravni, da svjedoče, ne će, nema ih. — [7] Ne slažu im se svjedočanstva, ne podudaraju im se. — [8] Ne može drugu, novu parnicu *protiv njih,* t. j. pristava ili svjedoka, podići. — [9] T. j. u parnici. — [10] Poništiti njegovo svjedočanstvo, optužiti ga, da je krivi svjedok. — [11] Po tal. *suo.* — [12] T. j. svjedoku, kojemu se hoće dokazati, da je neispravan. — [13] Tužitelj. — [14] T. j. krivi svjedok protiv svjedokâ, kojih je svjedočanstvom on uglavljen kao lažan. — [15] Instr. mj. nijednom pravdom, t. j. ne može dignuti protuparnicu. — [16] T. j. lažni svjedok sam ili tko drugi mjesto njega. — [17] Riječi, govor, iskaz na sudu, dotično stvar, predmet parnice. Up. čl. 22., bilj. 1. — [18] T. j. svjedoka, koji je svjedočio protiv krivoga svjedoka. — [19] Potaknuti, taknuti, a utaknuti suprotiv znači isto, što gore *suprot poiti* = dignuti protuparnicu. — [20] U tekstu samo *od niednomu,* što je teško razumljivo. Zato je Jagić popunio *(ni) od (nih) niednomu* i značilo bi *neka ne može protiv njega podići parnicu ni od njih nijednoga,* što bi po smislu moglo stajati, ali po kontekstu ne. Ovdje je govor o svjedoku uopće, a ne o pojedincu ili

Čl. 54.

Iošće: niedan odvetnik[1] od veće pr(avd)e[2] ne mozi veće vzeti za svoe odgovorene[3] nere soldini 10, a za naimanu[4] soldini 5. A kmet za plemenita nemore biti odgovornik,[5] ni plemenit za kmeta prez prošćenja[6] dvora. Od keriči, ako suprotiv učini, imaju platiti knezu vola 1, a toliko onomu, za koga bude odvetnik,[7] volia[8] 8 libar.

Čl. 55.

Iošće: vsi zavezi,[1] ke bi knez od sebe[2] položil[3] ili prie[4] učinil[5] općinskim ili navlašćnim zakonom, budite nega i nemu da imaju priti.

Čl. 56.

Iošće: ako bi ki učinil silu ženi koi jebući, ili bi hotil jebati, ima knezu platit libar 50, a toi ženi tolikoe,[1] ako se ne bude mogal napraviti š nu po niki zakon. Vola ako od rečene sile nima svedoki, verovana e, nišće mane[2] ima priseći položivši ruku zverhu knig[3] tičuć, samo 25[4] od rečene sile,[5] zvrhu[6] onoga od koga se bude tužiti. Ke porotnike ta žena naidi, kako bole vi. Ako porotniki nima, vola ih toliko ne more imiti, ta žena priseći e držana[7] za onih ki joj mankaju. Priseguć ubo š nu, ali ona sama po prvem tretě,[8] imaju taknuti ruku[9] i reći: v tu rotu.[10] I vsi ne porotnici[11] imaju biti žene. I ka[12] se onde rota, da ne odgovornik,[13] ima odgovoriti: »Da, s onu rotu prisegu«,[14] a ona ima priseći, kako je zgora rečeno. I ako ta ista žena ili niki od ne[15] po-

njih više. M. Kostrenčić izostavlja Jagićevo *ni*, ali po njegovu prijevodu ne vidim, na što se odnosi ono *nih* kao ni ono *niednomu* — n. d. 153, 172 i 188. Budući da je nešto prije tekst: *ne mozi v niednoj riči suprotiv poiti*, ovdje bi također nešto slična bilo: *nemu ne mozi utaknuti suprotiv od niednomu*, t. j. protiv svjedoka radi nijedne stvari. U V. z. često se nalazi *od* u značenju lat. *de* i stoji s lok. Tako čl. 9. *ot sili*, čl. 9. i 36. *od tadbi*, dok u čl. 10. *od tadbe;* čl. 18. *od ženi k ženi* u kojim slučajevima moglo bi se reći da su ti oblici mjesto gen. sile. tadbe, žene; ali u čl. 35., *od tadbi* nije nikako genitiv, isto čl. 62., *od vražbi* nego loc. mjesto lat. *de* = o, za, radi.

K čl. 54.

[1] *Odgovornik* nije to zastupatelj na parnici, *procurator, advocatus*, nego *allocutor*, t. j. onaj koji govori mjesto stranke. Up. str. 79. — [2] To u čl. 48. zove *najveća pravda*, to jest ona, koje vrijednost prelazi 40 soldina. — [3] Odgovaranje na parnici mjesto stranke. — [4] V. bilj. 2. *Najmanja parnica*, kojoj je vrijednost iznosila od 40 soldina na niže. — [5] Isto što i *odvetnik* po onomu *odgovorene*. — [6] Up. čl. 33., 50. — [7] U korist onoga, mjesto kojega je govorio. — [8] Obično pisano *vola*, što treba čitati *volja*.

K čl. 55.

[1] Po čl. 14. u načelu zabranjeno je bilo Vinodolcima ugovarati zaveze = *poena condicionata*, bilo javno, t. j. u javnoj pravomoćnoj pogodbi ili obavezi, bilo privatno između samih stranaka. Ako bi ipak stranke ugovorile zavez, u slučaju plaćanja zaveza one nisu primale ništa, nego je polovicu dobivao knez, a drugu općina. Po ovom pak članu 55. je knez ne samo mogao da sklapa ugovore sa obavezom zaveza, nego je mogao i unaprijed *(prie)* određivati javnom ili privatnom odredbom-zakonom, kad

Čl. 54.

I nijedan odgovornik za veću parnicu ne može za svoje odgovaranje naplatiti više od 10 soldina, a za najmanju parnicu 5 soldina. Ali kmet za plemenita ne može biti odgovornik ni plemeniti za kmeta bez dvorskog dopuštenja. Za koju stvar, ako protivno učini, moraju platiti knezu 1 vola a toliko onomu, kojemu je bio odgovornik, ili 8 libara.

Čl. 55.

I sve ugovorene kazne, koje bi knez sam ugovorio ili prije ustanovio, ako se tako postupa javno ili privatno, neka su njegove i njemu se moraju platiti.

Čl. 56.

I ako bi tko učinio silu kojoj ženi, upotrebivši je spolno ili pokušavši to učiniti, mora platiti knezu 50 libara, a toj ženi također, ako se ne bude mogao s njom na koji način nagoditi. Ili ako (ona) za rečenu silu nema svjedoka, vjerodostojna je; svakako mora se zakleti samo 25, stavivši ruku na knjige dotičući se, za rečenu silu, protiv onoga, na koga se bude tužila; te porotnike ta žena neka nađe, kako bolje zna. Ako porotnika nema ili ih ne može toliko imati, ta je žena dužna zakleti se mjesto onih, koji joj manjkaju. Koje se pak s njom kunu, ili ona sama poslije prvog puta, moraju doticati se rukom i reći: »na nju se kunem«. A svi njeni porotnici moraju biti žene. A ona, koja se zaklinje, a ne odgovornik, mora reći: »u istinu s onom se zakletvom

se zavez i radi čega mogao ugovarati i od Vinodolaca; ali u oba ta slučaja čitava svota zaveza pripadala je knezu dok općina i stranke nisu dobivale ništa. No ovakvo tumačenje ne držim da je baš pouzdano. — [2] Za sebe, radi sebe, u svojim poslovima. — [3] *Zavez položiti* = ugovoriti, pogoditi obavezu plaćanja određene svote novaca, kao kaznu za neizvršenje sklopljenog ugovora u bilo kojem poslu. — [4] Prije, otprije; ako ne stoji mjesto *prie(l)*, kako ima u čl. 19., a »učinil« pozniji umetak, čime bi se smisao člana mijenjao, jer uprav zbog toga *prie*, članku se ne može odrediti pravi smisao. — [5] Ustanovio.

K čl. 56.

[1] Jednako. – [2] Up. čl. 5, 7. – [3] Mjesto *svetih knig*, t. j. evanđelja. Up. čl. 44., bilj. 3. Ovdje je dio obreda rote, po kojemu, dok se pojedini kleo, morao je ne samo staviti, nego i držati ruku na evanđelju. — [4] T. j. 24 porotnika i ona, kojoj je određena rota. — [5] Da joj je tuženi učinio ono nasilje. — [6] radi, o. — [7] Mora se. — [8] Od tal. *tratto* = put, krat; t. j. u slučaju, da tužiteljica nema dovoljno porotnika i ona se mora i za njih kleti. Zato ono *po prvom tretě* mjesto *trate* znači *poslije nego se prviput za sebe zaklela*. Ovdje se radi o načinu polaganja rote sa strane porotnika. — [9] Instr. mj. rukom, što odgovara gore navedenom *tičuć*. — [10] Odrediti smisao *reći v tu rotu* teško je. Aka se doslovce uzme: *reći tu zakletvu*, nema nikakvog smisla. Zato mislim, da poslije *reći* idu dvije tačke; *tu* ak. = tu; konačno *rotu*, mjesto *roću*, prvo lice prezenta od *rotiti*, a ne ak. sing. od *rota*. Poteškoća je ono *v* = u; budući da se neposredno ispred nalazi *taknuti*, a to se po riječima već navedenim u ovom članku *položivši ruku zverhu knig tičuć* može odnositi ono *taknuti* jedino na *svete knjige*, a ovdje na knjigu evanđelja; zato *v tu* znači *na tu knjigu, koje se tičem, zaklinjem se*. – [11] Up. čl. str. 77 sl. — [12] Ovo *ka*, t. j. žena, tužiteljica, provodac. — [13] *ne* negativna čestica; dok odgovornik v. čl. 54., bilj 1. — [14] T. j. kad jedna porotnica reče: *na tu* (svetu knjigu) *se kunem*, žena provodac mora da nadoda, da se i ona s onom zakletvom porotnice

rotnikov umankal bi,[16] ča e zgora rečeno, on suprotiv komu govori, budi odrišen od toga griha[17] više rečenoga.

Čl. 57.

Ošće: niedno viće[1] općinsko ili navlašćno,[2] v gradu ili indi, ne mozi biti od niednih del,[3] ke bi pristojale k općini,[4] ako ne bude onde knezova človika; i ako ka dela suprot učine, zgublaju[5] vse svoe blago[6] i budi knezu zgora rečenomu.

Čl. 58.

Iošće: vsaki pop, ki ima crikav v gradu, dužan je vsaki dan služiti mašu[1] i sveti drugi oficii,[2] neveće ako bi bil impačan[3] dostoinim impačom. Ako suprotiv učini, zgubla 1 vola i budi pol knezu, a drugi pol općini onoga grada, v kom se to učini.

Čl. 59.

Iošće: ako bi se ka žena našla tvarnica,[1] ter bi se mogla skazati svedočastvom verovanim, za prvo, osta(ne)ni knezu libar 100 vola se sažgi,[2] ako bi se ne imelo od česa platiti. A od sada naprid,[3] ako bi učinila, gospodin knez ju kaštigai[4] po nega voli. I takoi v toi istoi peni, ako se ki muž naide v tom grihu,[5] da se kaštigai.

Čl. 60.

Iošće: ako bi ki otel pokazati nikoga od nikoga zla tvorenja[1] pred dvorom, vola od nikoga inoga banda[2] ili nike ine riči, ima tako reći dvoru: »Ja tebi pokažuju takova od takove riči«, ili »T(e)bě dim,[3] da takov e učinil takovu rič«. Ni drugoga ukazanja vola pokazanja ne vridno.[4] I ako bi niki pokazal nikoga dvoru, a ne mogal ukazati ga, ostani dvoru onu penu, ku bi ostal on, ki bi ostačen[5] bil, i ostačeni budi prost.

Čl. 61.

Iošće: ličba[1] est verovana i more biti pred gospodinom knezom i pred vsakim nega oficialom i pred satnikom i takoe pred nega ženu, ako bi satnik onde ne bil.

zaklinje. — [15] T. j. žene porotnice. — [16] Od tal. *mancare* = doći na manje, propustiti, pogriješiti. — [17] T. j. silovanja.

K čl. 57.

[1] Sastanak, zbor. — [2] U čl. 1., bilj. 7; čl. 14., bilj. 7; čl. 43., bilj. 3; čl. 55., bilj. 6. — [3] Čin, *actus*. — [4] Pripada li u djelokrug općine, u vlast općine. — [5] Od *zgubljiti* = gubiti, izgubiti. — [6] T. j. pokretno i nepokretno imanje. Up.

K čl. 58.

[1] Od lat. *missa*. — [2] Čin, obred. — [3] Od tal. *impacciare*, a lat. *impactiare* = spriječiti; imen. tal. *impaccio* = zapreka.

zaklinjem«, a ona mora se zakleti, kako je gore rečeno. I ako bi ta ista žena ili koji od njenih porotnika propustio što je gore rečeno, onaj protiv koga govori, neka je oslobođen od onoga gore rečenoga grijeha.

Čl. 57.

I nijedna skupština, javna ili privatna, u gradu ili drugdje, ne može biti zbog nijednih poslova, koji bi potpadali pod općinu, ako ondje ne bi bilo kneževa čovjeka; a ako što protivno učine, gube svu svoju imovinu, i neka pripadne gore spomenutom knezu.

Čl. 58.

I svaki svećenik, koji ima u gradu crkvu, mora svaki dan služiti misu i druge svete službe, osim ako bi bio zapriječen opravdanom zaprekom. Ako učini protivno, gubi jednoga vola; i neka je polovica knezu, a druga polovica općini onoga grada, u kojem se to zgodi.

Čl. 59.

I ako bi se našlo, da je neka žena vračara, i moglo bi se dokazati vjerodostojnim svjedočanstvom, za prviput neka plati knezu 100 libara ili neka se spali, ako se ne bi imalo od čega platiti. A od tada unaprijed ako bi učinila, gospodin knez neka je kazni po svojoj volji. A također tom istom kaznom neka se kazni, ako se koji muškarac nađe u toj zloći.

Čl. 60.

I ako bi tko htio nekoga optužiti zbog nekog zlodjela pred dvorom, ili zbog nekog drugog kaznenog čina ili zbog neke druge stvari, mora tako reći dvoru: »Ja ti tužim toga zbog takve stvari«, ili »Tebi govorim, da je taj učinio takvu stvar«. Nijedan drugi način optužbe ili prijave ne vrijedi. A ako bi netko drugoga tužio dvoru, a ne bi mogao dokazati, neka plati dvoru onu kaznu, koju bi platio onaj, koji bi bio optužen, a optuženi neka je riješen.

Čl. 61.

I lidžba je pravovaljana i može biti učinjena pred gospodinom knezom i pred svakim njegovim službenikom i pred satnikom i također pred njegovom ženom, ako ondje ne bi bilo satnika.

K čl. 59.

[1] Čarobnica i vještica. — [2] Na lomači. — [3] Ako bi se ponovno uhvatila, da se bavi vračanjem. — [4] Od lat. tal. *castigare* = kazniti. — [5] Up. čl. 41., 56., bilj. 17.

K čl. 60.

[1] Zločin, *crimen, maleficium*. — [2] Teškom kaznom kažnjivo djelo. Up. čl. 25., bilj. 4, čl. 40., bilj. 2. — [3] Od *děti* = staviti, ali i govoriti. — [4] Od *vrêdan* = valjan. — [5] Od *ostačiti*, okriviti, osumnjičiti, potvoriti, možda od tal. *osteggiare* = neprijateljski postupati.

K čl. 61.

[1] Up. str. 73 sl.; čl. 39., bilj. 1.

Čl. 62.

Iošće: ako bi ki položil v kuću[1] ogan ili v hram[2] vola v ničji osik,[3] za požgane[4] za prvo ostani v osud dvoru 100 libar, ter škodu platiti onomu, komu u učini, vola budi osuen na život,[5] ako nima odkud platiti; i ako to veće[6] učini, osudi se na život i na smert.[7] Ako bude ondee požgano[8] od nikoga človika[9] vola od nikih ludi,[10] a on zlotvorac ne bi se mogal jeti, plati se vražba[11] za vsako ono požganje,[12] kako zgora od vražbi est izrečeno.[13]

Čl. 63.

Iošće: nigdore ne mozi prositi[1] duga učinena za dvor[2] zvrhu stoeći[3] vola niednoga[4] dvorskoga oficiala[5] od sele naprid, ako ga ne pita meju[6] izšastjem[7] s toga oficia, meju[6] letom.[8]

Čl. 64.

Ošće: ako ki pokaže kerv,[1] ka mu e učinena za zlu volu,[2] ona kerv mu e verovana. Ništar mane ima s rotu potverditi,[3] ako nisu onde svedoci.[4]

Čl. 65.

Ošće: pristavi[1] i pozovnici[2] esu verovani, ako se krivi[3] ne naidu.

Čl. 66.

Iošće: vani iz grada,[1] pastiri i orači[2] i ini ludi dobra glasa, to est vsaki od nih, esu verovani za svidoki,[3] tako v rubani[4] tako v silah i va inom drugom zlu stvorenju.[5]

K čl. 62.

[1] Up. čl. 7., bilj. 1; *kuća* je možda zgrada bilo koje vrsti. — [2] Up. čl. 7., bilj. 1, je zgrada u kojoj se stanuje. — [3] Up. čl. 8., bilj. 2. — [4] T. j. za palež, koji prvi put učini. — [5] T. j. tjelesnom kojom kaznom, osobito odsjecanjem jednog dijela tijela. — [6] Tal. *più* = opet, ponovno. — [7] Dok je u bilj. 5 stajalo *na život*, a ovdje *na život i na smrt*, mislim da se u prvom slučaju radilo o tjelesnoj, a ovdje o smrtnoj kazni. V. Mažuranić, n. d., 495., misli da bi *na život* značilo do volje kneževe, a *na život i na smrt* na doživotnu robiju, ali to nije tako. — [8] *Požgane* = požganje; ako bi pri paležu netko nastradao životom. — [9] Pojedinac, jedan čovjek. — [10] više ljudi. — [11] Up. str. 77 sl. — [12] Za svaki pojedini život, koji bi pri paležu nastradao. — [13] U čl. 29. i 31.

K čl. 63.

[1] Tražiti, iskati da se plati. — [2] Za potrebe dvorske. — [3] *Zvrhu stoeći* = koji su na čelu, koji upravljaju dvorom. Vjerojatno stoji mjesto *od zvrhu stoećih* po genitivu, koji se neposredno nastavlja *niednoga dvorskoga oficiala*. — [4] *vola niednoga* = ili od nijednoga; ali moralo bi se prevesti *ni od nijednoga*, a ako se ostavi *vola* = ili, tad *od kojega*. — [5] To su oni iz čl. 30. — [6] *meju* s instr. = *inter* = za, u vrijeme. Up. Ak. rj. VI. 576, bb. — [7] Mj. *izašastjem* = *exitus*, izlazak, istup. — [8] Izlaz, ostavka na službi po ovomu možda je trajala godinu dana. Izgleda, da

Čl. 62.

I ako bi tko podmetnuo vatru u kuću ili u stan ili u nečiju staju, za palež prvi put neka plati za kaznu dvoru 100 libara, a štetu onomu, kojemu ju je učinio, ili neka bude tjelesno kažnjen, ako nema otkuda platiti; a ako to ponovo počini, neka se kazni smrću. Ako ondje izgori neki čovjek ili neki ljudi, a zločinac se ne bi mogao uhvatiti, plaća se vražda za svakog izgorenog, kako je gore za vraždu kazano.

Čl. 63.

I nitko ne može tražiti dug učinjen za dvor od onih, koji njim upravljaju ili od kojega dvorskoga službenika od sada unaprijed, ako ga ne traži u toku posljednje godine prije napuštanja te službe.

Čl. 64.

I ako tko pokaže krv, koja mu je zlonamjerno prolivena, ona mu je krv vjerodostojna. Ipak mora rotom potvrditi, ako ondje nisu bili svjedoci.

Čl. 65.

I pristavi i pozovnici vjerodostojni su, ako im se ne dokaže, da su lažni.

Čl. 66.

I izvan grada pastiri i orači te drugi ljudi dobra glasa, to jest svaki od njih, vjerodostojni su kao svjedoci, bilo u grabežu, bilo u nasilju i u kojem drugom zločinu.

je drugi smisao ovdje, nego u čl. 26. Možda se ovdje radi o godini ostavke na službi, dok su po čl. 26. satnik, grašćik i busović bili vjerodostojni u službenim poslovima *ne veće ednim letom, ko pride po nih izšastju oficija*. No nije isključeno, da je isti smisao u oba članka.

K čl. 64.

[1] Ako tko drugoga optuži, pokazavši krv. — [2] *Dolose, maliciose*. — [3] Zakleti se rotom. [4] Često u V. z. a i inače u našim starim izvorima ne dolazi čitav, nego samo dio pomoćnog glagola, ovdje nema *bili*.

K čl. 65.

[1] V. str. 68. — [2] V. str. 69. — [3] Ako se ne uglave, da su neispravni.

K čl. 66.

[1] T. j. oni, koji ne stanuju u pojedinom gradu, nego vani po naseljima. — [2] To su oni, koji su ne samo timarili orače volove, nego i s njima orali = lat. *bubulcus*. — [3] Mogu poslužiti, mogu se upotrijebiti valjano za svjedoke. — Up. čl. 6., bilj. 1 i čl. 9., bilj. 10. — [4] Up. čl. 9., bilj. 2, čl. 11., bilj. 1, čl. 39., bilj. 2. — [5] Mj. zlotvorenje = *maleficium*.

Čl. 67.

Iošće: otac sinu, sin otcu i hći,[1] mogu biti svedoci, a brat sestri i sestra,[2] ako stoe vsak po sebi[3] i razdileni esu meju sobom.[4]

Čl. 68.

Iošće: od uboistva,[1] ako nisu svedoci, osvaeni od nega[2] ima se očistiti samo 5 deset[3] naiduć svoih porotniki, kako naibole vi i more. Ako porotniki nima,[4] prisezi on sam toliko krat, vola[5] za onih, ki mu mankaju.

Čl. 69.

Ošće: ako bi ki rotu imel s kim, more mu ju dobro[1] prostiti, ako oće, ka rota bi bila za malu rič,[2] kada budu na kup[3] na nom mestu običainom, kadi[4] se rote čine. I prost budi[5] onde ugotovan za toliko,[6] za koliko ostane,[7] priseći. Nišće mane onde ima biti dvorski človik.[8] Da vse ine[9] porotnike more pustiti[10] prez niedne cine.[11]

Čl. 70.

Iošće: ako se ki naide predavac[1] gospodina kneza naturalskoga,[2] ta isti gospodin knez imij punu oblast[3] zverhu nega i zvrhu negova blaga[4] za učiniti mašćene[5] zvrhu nega[6] na svoju volu.

Čl. 71.

Iošće: ako razboinika[1] zvrhu moe škodi naidu v noći, to est mne škodu čineć, ter nega živa ne mogu ěti vola da ga ne znam,[2] da bim vidil[3] od česa se tužiti, a nega ubiju, u niednoj riči nimam se osuditi, ni suprotiv ne mozi nigdore mne poiti[4] vola priti.[5]

K čl. 67.

[1] Poređaj bi pravilan bio: *sin i hći ocu.* — [2] Isto: *brat i sestra sestri.* — [3] Posebno, napose. — [4] Nije dovoljno da ne stanuju skupa, nego i da im imanje nije zajedničko.

K čl. 68.

[1] Ubijstvo, umorstvo, *homicidium.* — [2] Mj. *osvađen* od *osvaditi* = tužiti, *accusare, denunciare.* — [3] Mora položiti rotu on i 49 porotnika s njim. — [4] Ako ih dovoljan broj nije imao, tada se on sam morao zakleti onoliko puta, koliko porotnika nije imao. Up. čl. 56. — [5] *vola* redovito je rastavni veznik *ili*, no ovdje bi bio sastavni u značenju *i, također;* slično *seu* u sredovj. latinitetu može da bude rastavni i sastavni veznik *ili* kao i *i, također*.

K čl. 69.

[1] *Bene* = zakonito, redovito. — [2] To jest u manjim parnicama, a te su određene čl. 48. i 54. Up. čl. 48., bilj. 4. — [3] Biti *na kup* = biti na okupu, skupiti se. — [4] *Gdje* a ne *kad.* Up. čl. 38., bilj. 1. — [5] Dopušteno je, može ondje spreman da se zakune

Čl. 67.

I otac sinu, sin i kćer ocu, mogu biti svjedoci, a brat i sestra sestri, ako svak zasebno stanuje i razdijeljeni su među sobom.

Čl. 68.

I za ubojstvo, ako nema svjedoka, optuženi za njega mora se opravdati našavši samo pedeset svojih porotnika, kako najbolje zna i može. Ako nema porotnika, neka sam toliko puta se zakune, ili za one, koji mu nedostaju.

Čl. 69.

I ako bi tko imao rotu s nekim, može mu je pravovaljano oprostiti, ako hoće, koja bi rota bila zbog male stvari, kad budu sakupljeni na običajnom mjestu, gdje se obavljaju rote. I neka je slobodno da se ondje pripravan za onoliko zakune, za koliko je bio dužan. Svakako ondje mora biti prisutan dvorski čovjek. Ali sve ostale porotnike može otpustiti bez ikakve nagrade.

Čl. 70.

I ako se nađe, da je tko izdajnik gospodina kneza zemaljskoga, taj isti gospodin knez neka ima potpunu vlast nad njim i nad njegovom imovinom, da učini odmazdu nad njim po svojoj volji.

Čl. 71.

I ako nađem razbojnika noću na mojoj šteti, to jest da mi čini štetu, te njega živa ne bi mogao uhvatiti ili da ga ne poznajem, da bih znao zbog čega učiniti tužbu, pa ga ubijem, ne mogu ničim biti kažnjen i nitko ne može protiv mene dići ili voditi parnicu.

za one, koji mu nisu došli. — [6] T. j. porotnika priseći. — [7] Koliko porotnika nema. *Ostati* u V. z. često za *platiti određenu kaznu.* Up. čl. 19., 45., 47., 51., 52., 60. i t. d. — [8] Službeni izaslanik dvorskog suda. — [9] druge. — [10] Mislim, da ovdje *pustiti* stoji u smislu *otpustiti,* ali moglo bi stati i *pustiti na rotu* = uputiti, privesti na rotu. — [11] Porotnici se nisu za njihov trud nagrađivali, dok je dvorski izaslanik primao nagradu. Ovakvo tumačenje ovoga člana smatram ispravnijim od tumačenja drugih. Up. M. Kostrenčić, n. d., 175 (66) i 189-190 (80-81).

K čl. 70.

[1] Izdajica, iznevjeritelj. — [2] Od *naturalis* = naravan, zakoniti. — [3] Pravo, *auctoritas, potestatus, jus.* — [4] Pokretno i nepokretno imanje. Up. čl. 51. — [5] Up. čl. 29., bilj. 16 i čl. 31., bilj. 10. — [6] T. j. zločinca.

K čl. 71.

[1] Zločinac, *malefactor;* ovdje kradljivac ili koji čini štetu. — [2] Nisam ga poznao, nije ga mogao poznati. — [3] Od *věděti* = znati. — [4] *Suprotiv poiti* = podignuti, započeti parnicu, optužiti. — [5] Od *prěti* = parničiti, *iure persequi, litigare.* Čudno da je samo ovaj član sastavljen u subjektivnoj, dok su svi drugi u objektivnoj formi.

Čl. 72.

Iošće: niedan posal[1] ni verovan, koliko na[2] pravdi, ne buduć roćen, shraneno,[3] ako est poslan od dvora, komu poslu se govori hervatski »arsal«.[4]

Čl. 73.

Iošće: pozovnici[1] imaju biti roćeni. I takoe kmeti imaju se pozivati od vsakoga pred dvorom,[2] pred rotnika.[3]

Čl. 74.

Iošće: krivci peni,[1] i ako inu ričju nimaju čim platiti više rečenih peni i bandi,[2] gospodin knez nad nih životi[3] more učiniti volu svou, ča bude nemu drago.

Čl. 75.

Iošće: od vsih bandi,[1] zagovori[2] i račeni,[3] gospodin knez ima pravdu i punu oblast,[4] tako zverhu plemenitih tako zvrhu ludi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu vsih inih ludi, kako se zgora udrži.[5]

Čl. 76.

Ošće:[1] ki ubo zakoni zvrehu pisani,[2] i vsi zgora rečeni i sabrani[3] po rečenih općinah vinodolskih rekli su[4] i potvrdili su,[5] potverdeći[6] i pokažući[7] potverdili su[9] stare i iskušene[8] zakone vinodolske i v nih su vsagda živili i nih dedi i nih otci i vsi nih prvi.[10]

Čl. 77.

Iošće: na vzpomenenje ke riči, ka ima priti,[1] i općinskoga svedetelstva[2] ta ista općina vinodolska,[3] to sada pismo[4] zapovidali su[5] učiniti i edino taka(i)še shraniti[6] va vsakom gradu.[7]

K čl. 72.

[1] Često u našim starim izvorima. Up. ŠURMIN, n. d., 133; hrvatska redakcija POPA DUKLJANINA, ed. ŠIŠIĆA, Beograd 1928., 384, 390, 394, 395, 396, 406, 413, a znači poslanika, lat. *missus, nuntius, syndicus* — [2] S obzirom na, po tal. *quanto a.* — [3] Izuzevši, lat. *salvo.* — [4] Naziv neodređenog podrijetla.

K čl. 73.

[1] Oni, koji pozivlju stranke na sud. Up. čl. 65. i str. 69. — [2] Tužiti, parničiti. — [3] Up. čl. 41., bilj. 1 i str. 67. Nad kmetom je redovito imao svu vlast njegov gospodar; u Vinodolu bilo je kmetova crkovnih, a možda i drugih lica, pa se njima ovim članom oduzimlje sudbena vlast, nad njihovim kmetovima u korist kneza.

K čl. 74.

[1] Osuđeni platiti kaznu. — [2] Jer se radi o *peni* i *bandi*, zato mislim, da su *peni* manje, a *bandi* veće kazne, ili *pena* je opća kazna, a *band* krivična. Nije moguće odrediti razliku između njih. — [3] Od njihova života.

K čl. 75.

[1] Sudbeno udarene veće kazne. — [2] Up. čl. 14., bilj. 4 i čl. 29., bilj. 8; znači

Čl. 72.

I nijedan poslanik nije vjerodostojan, što se tiče parnice, ako nije zaklet, osim ako je poslan od dvora, koji se poslanik hrvatski zove »arsal«.

Čl. 73.

I pozovnici moraju biti zakleti. A također kmetovi moraju se pozivati pred dvorski sud, pred suca.

Čl. 74.

I krivci kazna, te ako drugom stvarju nemaju čim platiti gore rečene osude i kazne, gospodin knez može da ih po svojoj volji kazni tjelesno, kako bude htio.

Čl. 75.

I u svim kaznama, obavezama i pogodbama gospodin knez sudi i ima potpunu vlast, kako nad plemenitima, tako nad crkovnim osobama i nad kmetovima i nad svim drugim ljudima, kako je gore kazano.

Čl. 76.

I ovi dakle zakoni gore napisani su, i svi gore spomenuti izabrani od spomenutih općina vinodolskih kazali su i odobrili su, utvrđujući i navodeći stare i uobičajene zakone vinodolske potvrdili su, da su po njima živjeli uvijek i njihovi djedovi i njihovi oci i svi njihovi pređi.

Čl. 77.

I za spomen toga u buduće i za javno svjedočanstvo, ista ta općina vinodolska naredila je, da se sada napiše to pismo i da se po jedno takovo čuva u svakom gradu.

novčanu obavezu, jamčenje, jamčevinu. — [3] Čitaj *račenji* od *račenie* = pogodba, nagodba. — [4] *Ima pravdu i punu oblast* = ima sudbenu i svu kaznenu vlast, pa i *ius gladii* čl. 74. — [5] T. j. u čl. 14, 25, 29, 40, 62 i 74.

K čl. 76.

[1] Po onomu *ošće* = jošte, kao i jer ima vinjetu ispred, mora se staviti novi član, kako je to učinio i RAČKI u svom izdanju V. z., n. d., 23. — [2] U V. z. često fali pom. glagol, pa i ovdje smisao traži, da se doda *su*. jer se odnosi na *zakoni*, zato je nominativ. — [3] Mj. *izabrani*, označeni u protokolu svojim imenima. Pogrešno je pisati *i sabrani* = i sabrani, sakupljeni. — [4] Iskazali su, izjasnili su se. — [5] Lat. *confirmo-are.* — [6] Lat. *firmo-are.* — [7] Više puta u V. z. u smislu tužiti, dokazati, dok ovdje u onom lat. *mostrare* = pokazivati. — [8] Up. str. 97., bilj. 9. — [9] Lat *corrobarare* = učiniti pravovaljanim, vjerodostojnim. — [10] Stariji, predhodnici.

K čl. 77.

[1] *Na vzpomenenje ke riči, ka ima priti* = *in futuram rei memoriam.* — [2] *Općinskega svedetelstva* = *publicum testimonium;* jedno i drugo česta diplomatska formula u ispravama. — [3] T. j. čitavog Vinodola, a ne pojedinog grada. — [4] Koje ovdje označuje zakonik. — [5] Svi Vinodolci = općina vinodolska. — [6] Spremi, sačuva, po-

Bi načineno[8] v Novom gradu, na sali knezi zgora imenovanih,[9] leta, miseca, dne, indicione rečene.

* * *

Iošće: ako pravda zgodi[1] se v dvori ali pred dvorom,[2] nikomu se podvigne[3] od kih ludi kih godi[4] od koga iminja, to est od vinograda, vola od zemle, vola od kuće, ili od verta, vola od koga godi pošišiona,[5] a on reče, da e kupil on pošišion od nikoga člavika, koga ima onde imenovati; vola reče da mu e dan ta pošišion, vola darovan, vola založen, vola za dušu sueno,[6] i ima od toga svedoke onde žive, ke zakon potribue,[7] esu nemu ti svedoci verovani.[8] Ako li nima živih svedoki na to ter pokaže[9] mrtvimi svedoki govoreć onim živućim,[10] da e to bilo pred onimi[10] svedoki, to est učineno, oni svedoki[11] esu verovani; da nišće mane ima priseći po zakonu grada,[12] pred onimi svedoki, to est bilo, kako e zgora rečeno. I od te pravde nima se veće naprid brižiti,[13] na pače pošišion ta slobodno i mirno uživai tere drži.

Konac

hrani. — [7] Navedenom u protokolu. — [8] Lat. diplomatička formula *actum est*. — [9] T. j. u protokolu.

* * *

[1] Poredaj je neobičan i *zgodi se* ne odnosi se na *pravdu*. — [2] Iz te razlike izlazi, da se sudilo ili na kneževom sudu u samomu kneževskom dvoru (v. dvori) ili van njega, ali isto pred dvorom. — [3] *Podvigne* odnosi se na ono gore *pravda*. — [4] *Od*

Bi učinjeno u Novom gradu, u dvorani gore spomenutih knezova, godine, mjeseca, dana, indikcije spomenute.

* * *

I ako se dogodi, da u dvoru ili pred dvorom podigne parnicu bilo kojigod čovjek nekomu zbog kojega imanja, to jest zbog vinograda ili zbog zemlje ili zbog kuće ili zbog vrta ili zbog kojegod imovine, a on reče, da je tu imovinu kupio od nekoga čovjeka, kojega mora ondje imenovati; ili reče, da mu je ta imovina dana, ili darovana, ili založena ili za dušu zavještana, i ima za to ondje žive svjedoke, koje zakon traži, njemu su ti svjedoci vjerodostojni. Ako pak nema za to živih svjedoka i pozove se na mrtve svjedoke, koji su kazali onim živim, da je to bilo pred onim svjedocima, to jest (mrtvima) učinjeno; oni su svjedoci pravovaljani; ali ipak mora se zakleti po zakonu grada, da je pred onim svjedocima to bilo, kako je gore rečeno. A radi te parnice ne smije se više unaprijed uznemirivati, nego pak neka tu imovinu slobodno i mirno uživa i drži.

Konac

kih ludi kih godi = od kojih god ljudi. — [5] Nije u značenju posjeda, nego bilo koje imovine, posjedovanja. — [6] Određeno, ostavljeno, da od prihoda daje za upokoj mrtvih. — [7] Zahtijeva, išće. — [8] Pravovaljani. — [9] Od *pokazati*, ovdje u značenju imenovati, označiti. — [10] T. j. da su već umrli svjedoci govorili pred drugima, koji su još živi, da je to pred njima učinjeno. — [11] Koji su to od već umrlih čuli. — [12] Po ovomu vidi se, da je ovaj dodatak iz poznijeg vremena, kad je jedinstvo Vinodola već bilo razbijeno (XV. st.). — [13] Smetati, *molestare*.

Tehnička redakcija i oprema
Radoslava N. Horvata
Korekturu izvršio dr. Ivan Ilić
Štampano u tiskari
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije
Strojni slog Leo Smrekar
Prelom Franjo Mesaroš
Štampao Mario Potočnjak
Uvezano u knjigovežnici
Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije